

Marko Jukić

**HRVATSKA
POVIJESNA
BAŠTINA
CRTICE**

Marko Jukić

Hrvatska povijesna baština - crtice

Marko Jukić

Hrvatska povijesna baština - crtice

Vlastita naklada autora

Split, 2024.

ISBN 978-953-50382-8-3

© 2024. Marko Jukić. Sva prava pridržana. Ova je knjiga zaštićena autorskim pravima i ne smije se ni djelomično reproducirati ili koristiti u bilo kom obliku ili na bilo koji način uklopiti u drugi rad, prenijeti u bilo koju formu, osim za kratke citate, bez pismenoga dopuštenja autora.

Marko Jukić

Hrvatska povijesna baština - crtice

Proslov

Crtice iz hrvatske povijesti objavljene su na portalima benedikt.hr i croativ.net kao podsjetnik na ljude i događaje iz hrvatske povijesti. Ulice i trgovi imenovani su po znamenitim osobama, a stanovnici grada često ne znaju ništa o osobi po kojoj je ulica dobila ime. U gradovima i mjestima postavljeni su spomenici, a da većina stanovnika grada ne zna ispričati priču o osobi koja ima spomenik.

Hrvatsku povijest pisali su osvajači i ideološki usmjereni „istoričari“ koji su zatirali identitet hrvatskoga naroda, davali krive intepretacije povijesnih događaja, prešućivali mnogobrojne hrvatske domoljube ili ih prikazivali u negativnom kontekstu. Nažalost, o nekim Hrvatima se više zna izvan Hrvatske, neki imaju spomenike, ulice i trgovi nose njihova imena, a u Hrvatskoj nemaju ni ulicu, ni trg, niti spomenik. Danas imamo svoju državu i nužno je ispraviti krive navode, spomenuti prešućene i dokumentirano pokazati hrvatsku povijest u pravom svjetlu.

Arhološki lokaliteti: Nin, Biskupija, Knin, Solin, Bribirska glavica i drugi svjedoče o nastanku i razvoju hrvatske države, svjedoče o hrvatskim vladarima i plemićima. Starohrvatske crkvice svjedoče o kršćanskoj tradiciji hrvatskoga naroda. Crtice o starim cestama, željezničkim prugama, prvim tramvajima, poštanskim uredima, meteorološkim mjerenjima, elektrifikaciji, prvim bolnicama, sveučilištima, športskim aktivnostima, radio postaji Zagreb i drugome pokazuju razvojni put na području Hrvatske koji je išao paralelno s europskim putom.

Ove crtice su poticaj za upoznavanje s nacionalnom poviješću i kulturom, doprinosom Hrvata svjetskoj znanosti i kulturi. One su poticaj izučavanju, barem i površnom, nacionalne povijesti i kulture. Pri izboru literature treba biti pažljiv jer mnogo toga napisano je s ideoloških i imperijalističkih pozicija. Zatiranjem hrvatskoga imena, pisma i kulture tijekom stoljeća osvajači su nastojali izbrisati hrvatsku povijest i hrvatski kulturni identitet, ali to nisu uspjeli.

Napomena: Objavljene crtice podijeljene su u pet cjelina: Hrvatska povijesna baština, Hrvatska kulturna baština, Hrvatska katoličko-kulturna baština, Prirodna baština Lijepe Naše i Znamenite Hrvatice i Hrvati.

Autor

Sadržaj

1. Knez Branimir	7
2. Starohrvatske crkve u Kaštelima	10
3. Hrvatski kraljevi	13
4. Krunidbena crkva sv. Petra i Mojsija	17
5. Kraljica Jelena Slavna	18
6. Starohrvatski Solin	20
7. Starohrvatske crkve i crkvice	25
8. Bašćanska ploča	32
9. Višeslavova krstionica	34
10. Kninska tvrđava	36
11. Bribirska glavica	40
12. Crkva Sv. Marije na Crkvini	43
13. Biskupija – 5 starohrvatskih crkava	47
14. Poljička republika	49
15. Hrvatsko plemstvo	51
16. Hrvatske povijesne postrojbe	54
17. Hrvatski državni arhiv	59
18. Hrvatski sabor	62
19. Obrana Sigeta	66
20. Hrvatsko domobranstvo	69
21. Hrvatski povijesni grb i zastava	75
22. Hrvatska himna	80
23. Hrvatski sokol	85
24. Počasno-zaštitna bojna	88
25. Stari hrvatski grad Senj	91
26. Kliška tvrđava	96
27. Varaždin	99
28. Stari grad Sisak	103
29. Osijek	105
30. Ilok	109
31. Stari grad Karlovac	110
32. Hrvatski narodni preporod	112
33. Gospodarski list	118
34. Tradicija obrtništva u Hrvatskoj	121
35. Prve narkoze u našim krajevima	123
36. Nogomet u Hrvatskoj	125
37. Hrvatske povijesne ceste	128
38. Željeznička pruga Zidani Most – Zagreb – Sisak	131
39. Javna rasvjeta u Hrvatskoj	134
40. Meteorološka mjerenja u Hrvatskoj	137
41. Hrvatska pošta	140
42. Hrvatsko javno bilježništvo	143

43. Prva hrvatska štedionica	145
44. Zvezdarnice u Hrvatskoj	147
45. Zagrebačke crtice	150
46. Povaljska listina	152
47. Nacionalna i sveučilišna knjižnica	154
48. Nastanak sveučilišta u Hrvatskoj	157
49. Od Isusovačke akademije do modernog Sveučilišta u Zagrebu	159
50. HAZU	161
51. Hrvatski športski savezi	166
52. Ljekarništvo na tlu Hrvatske	171
53. Hrvatski ljekopis	175
54. Prve hrvatske bolnice	177
55. Javno zdravstvo u Hrvatskoj	180
56. Osnivanje Medicinskog fakulteta u Zagrebu	183
57. Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”	186
58. Mađaroni	190
59. Hrvatska narodna stranka	192
60. Starčevićeva stranka prava	196
61. Hrvatska seljačka stranka	202
62. Radio Zagreb	204
63. Mogila (Zagreb, park Maksimir)	207

1. Knez Branimir

Branimir je bio knez Primorske Hrvatske od 879. do 892. godine, posljednji vladar iz dinastije Domagojevića. Došao je na vlast nakon što je svrgnuo probizantskoga kneza Zdeslava u svibnju 879. Po dolasku na vlast nastojao je svojoj državi osigurati političku samostalnost i od Bizanta i od Franaka. Obratio se papi Ivanu VIII., kojemu iskazuje vjernost pa ga ovaj priznaje zakonitim vladarom, a Hrvatsku neovisnom državom. Nakon krunidbe u Ravenni 880., njemački kralj Karlo III. Debeli pokušao je prisiliti Branimira da prizna njegov suverenitet, a kada u tome nije uspio, sklopio je s Venecijom petogodišnji savez protiv Hrvata. Mlečani su 887. napali Neretvane i bili potučeni. Za Branimirove vlasti počinje snaženje hrvatske srednjovjekovne države kojoj Bizant za svoje interese u dalmatinskim gradovima plaća danak mira (*tributum pacis*), a Mleci pristojbu (*census*) za slobodnu plovidbu duž istočne jadranske obale. God. 886. sjedinjuju se hrvatska i dalmatinska crkva pošto je ninski (hrvatski) biskup Teodozije preuzeo upravu i nad Splitskom biskupijom, a posvećenje je obavljeno u Akvileji. Za Branimirove vladavine uvedeno je, najvjerojatnije, hrvatsko bogoslužje u crkvi i proširila se djelatnost Metodovih učenika (sam je Metod proputovao Hrvatskom 880. na putu za Rim). Vrijeme njegove vladavine obilježeno je i velikom crkvenom graditeljskom aktivnošću o čemu svjedoče sačuvani epigrafski natpisi. U ispravama i natpisima na kamenim spomenicima Branimir se naziva *princeps*, *comes* i *dux*.

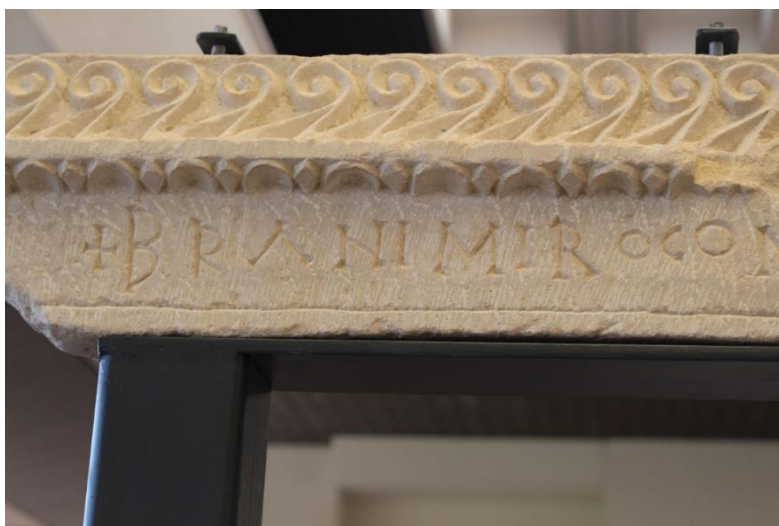

Slika 1. Spomenik Branimiru u Ninu

Odluka o vjernosti Rimu

Važan izvor za Branimirovu biografiju predstavlja prepiska s papom Ivanom VIII. 7. lipnja 879. papa Ivan VIII. u svome pismu hvali Branimira jer se vraća Rimskoj crkvi te ga naziva „*ljubljenim sinom Branimirom*“, a istovremeno piše i slično pismo ninskome biskupu Teodoziju te svećenstvu i svemu puku, svojim „*predragim sinovima*“. U pismu Teodoziju papa poziva ninskoga biskupa da biskupsko posvećenje ne prima od drugih, nego polaganjem papinih ruku. U papinom pismu Branimiru kaže se:

„Dragom sinu Branimiru...Kad smo naime na dan Uzašaća Gospodnjega služili misu na žrtveniku sv. Petra, digosmo ruke uvis i blagoslovismo tebe i cio narod tvoj i cijelu zemlju tvoju, da možeš ovdje uvijek spašen tijelom i dušom sretno i sigurno vladati zemaljskom kneževinom, a poslije smrti, da se na nebesima veseliš s Bogom i da vječno vladaš....Dano 7. dan mjeseca lipnja.“

Slika 2. Natpis iz Šopota kod Benkovca

Hrvatska je pružila utočište Metodovim učenicima koji su bili protjerani iz Moravske pa se u crkvama Dalmatinske Hrvatske pored latinskoga jezika širio slavenski crkveni jezik i slavensko pismo glagoljica. Metodovi učenici su tako utjecali i na razvoj hrvatske narodne kulture, osobito u krajevima zapadne Hrvatske.

Knez Branimir dodatno je ojačao Primorsku Hrvatsku i postigao samostalnost, kako u odnosu na Bizant, tako i u odnosu na Mlečane i već oslabjele Franke. S njime Hrvatska konačno određuje svoju budućnost u krugu zapadnih zemalja, a odlukom pape Ivana VIII. prihvaćena je i kao samostalna zemlja kršćanskoga zapada. Tu je odluku papa donio na Uzašašće, 21.

svibnja 879., a potvrdio u pismu od 7. lipnja. Branimir je tako priznat zakonitim vladarom, a Hrvatska zakonitom državom.

Slika 3. Sv. Križ u Ninu

O Branimirovoj vladavini svjedoče spomenici i kameni zapisi, a najpoznatija je kamena greda iz 888. s njegovim imenom i pleterom. Iz njegova vremena postoji i prvi zapis imena neke hrvatske vladarice, Branimirove supruge Maruše.

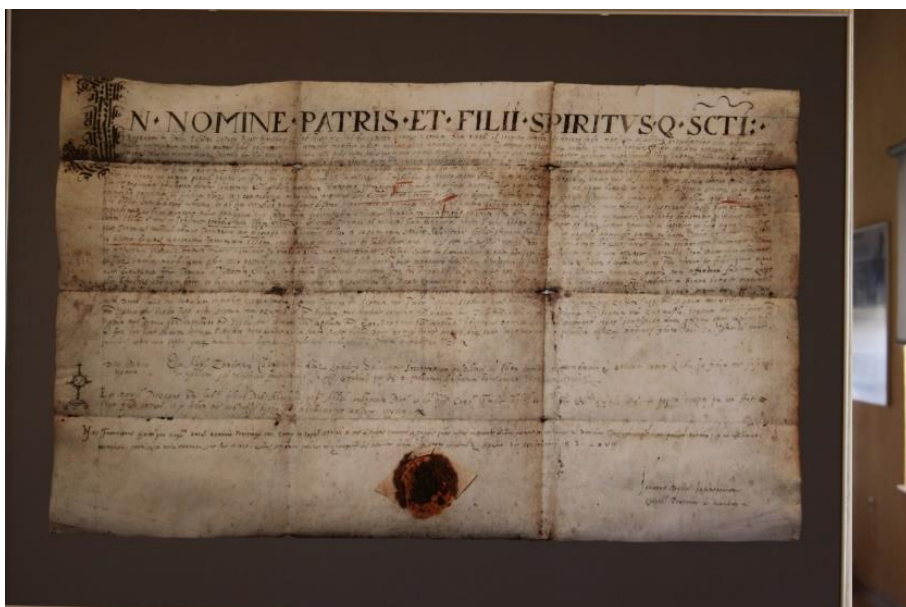
Izvori: Rudolf Horvat, Nada Klaić, Ivan Mužić, Hrvatska enciklopedija, Wikizvor

2. Starohrvatske crkve u Kaštelima

Između Solina i Trogira smjestila su se Kaštela: Sućurac, Gomilica, Kambelovac, Lukšić, Stari, Novi i Štafilić. Arheološkim istraživanjima otkriveni su nalazi koji ukazuju da su u Kaštelima bila naselja od prapovijesti (nalazišta na više lokaliteta Resnik – antički Sikuli, Bijaći-Stombrate, Mujina pećina, Biranj i Donje Krtine). Istraživanjima su, također, nađeni nalazi koji su važni za starohrvatsku povijest.

Povelja kneza Trpimira

Knez Trpimir (845. – 864.) darovao je crkvicu Svetog Jurja na Putalju splitskoj nadbiskupiji, 4. ožujka 852. godine. Pisana darovnica izdana je u Bijaćima. Prvi put se spominje ime Hrvat, „*knez Hrvata milošću Božjom*“, odnosno „*Dux Croatorum iuvatus munere divino*“. Povelja kneza Trpimira smatra se rodnim listom hrvatske državnosti. To je najstarija hrvatska vladarska isprava. Napisana je latinskim jezikom.

Slika 1. Kopija povelje kneza Trpimira

Prijepis Trpimirove darovnice iz 16. stoljeća danas se čuva u župnoj Riznici crkve Svetog Jurja u Kaštel Sućurcu koja je zbog čuvanih eksponata od neprocjenjive nacionalne i crkvene važnosti.

Crkva sv. Jurja na Putalju nalazi se iznad Kaštel Sućurca. Zadužbina je kneza Mislava (835. – 845.) iz 9. stoljeća (839.). Tu crkvicu je nasljednik kneza Mislava, knez Trpimir (845. – 864.), darovao splitskoj nadbiskupiji. Ninski biskup Adelfred je to osporio pa je knez Mucimir (892. – 910.) u crkvi svete Marte u Bijaćima 892. godine izdao novu povelju u korist splitske nadbiskupije (29. IX. 892.). Predromanička crkva sv. Jurja porušena je u 17. stoljeću, a obnovljena 1927. godine. Od stare crkve sačuvana je kasnosrednjovjekovna apside koja je ugrađena u novu crkvu. Ispred crkve otkriveni su grobovi koje Karaman datira od 11. st. pa do kasnog srednjeg vijeka (12. – 15. st.). Orijentirani su istok- zapad, a sazidani od kamenih ploča s poklopnicama. Etažni grobovi bili su u tri sloja.

Krajem 11. i početkom 12. st. oko crkve se počinje formirati novo groblje. Istraženo je ukupno 278 grobova (zajedno s onima koje je istražio Bulić 1926. te uzevši u obzir neistraženi prostor, može se pretpostaviti kako je bilo oko 400 grobova). Stariji, donji sloj grobova (80 grobova), datiran je u 12. i 13. st., a mlađi u 14. i 15. st.

Arheološki lokalitet Bijaći – Sv. Marta

Lokalitet Bijaći nalazi se na rubu Kaštelanskog polja između brda Veli i Mali Bijać.

Ispod brda nalaze se Bijaći, značajno povijesno naselje iz razdoblja od antičkih vremena do srednjeg vijeka. Na antičkim ostacima sagrađena je ranokršćanska bazilika, a u 9. stoljeću crkva sv. Marte - trobrodna građevina s kutnom apsidom i temeljima zvonika na pročelju. Oko nje se nalaze i ostaci drugih građevina te kasnoantičko i starohrvatsko groblje. Od ranog srednjeg vijeka, 9.st. pa sve do kraja 11. stoljeća, Bijaći su bili jedno od glavnih središta hrvatske države. Tijekom arheoloških istraživanja na toj lokaciji pronađen je kameni namještaj starohrvatskog graditeljstva ukrašen pleternom plastikom. Pronalasci su pohranjeni u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (veliki ciborij) te u Muzeju Grada Kaštela.

Na položaju Stombrate (u Bijaćima) početkom 9. st. nastao je vladarski posjed hrvatskih knezova Trpimirovića. Oni obnavljaju starokršćansku crkvu i posvećuju je svetoj Marti. **Crkva se spominje u ispravi kneza Muncimira iz 892. kao mjesto izdavanja vladarskih povelja** i u natpisu na ciboriju crkve. Arheološkim iskopavanjima (**don Frane Bulić**) 1902. – 1905. pronađeni su arhitektonski dijelovi šest nadvratnika s natpisima uklesanima na prednjoj strani. U njima se isključivo spominju klerici, đakon i prezbiter Gumpert te prezbiter Gracijoz, kao osobe zaslužne za izgradnju crkve. Pronađen je niz ulomaka ciborija. Najveći broj ulomaka otkriven je na prostoru nekadašnje ranokršćanske i predromaničke krstionice. Na temelju pronađenih fragmenata rekonstruiran je četverostranični ciborij. Nađeno je 15 grobova koji pripadaju ranokršćanskom i 13 grobova koji pripadaju ranosrednjovjekovnom razdoblju. (10. i 11. st.). Na području Stombrate otkrivena su tri groblja (oko sv. Marte, Stombrate i Lepina).

Don Frane Bulić je 1908. dao sagraditi novu crkvu sv. Marte koja se i danas koristi.

Reviziju istraživanja (od 1967. do 1970.) vodili su Dušan Jelovina i Dasen Vrsalović. Otkrivena je apsida starije ranokršćanske crkve i krstionica.

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika čuva se veliki broj ulomaka kamenog crkvenog namještaja.

U srednjem vijeku su na područje Kaštela bila sela i crkvice u tim selima:

1. Nad poljem K. Sućurca na području nekadašnje gradine je **crkva sv. Jurja od Putalja** i **crkva Gospe od Dolca** (od Dilata, na Hladi). Te crkve bile su središta nekadašnjih srednjovjekovnih sela.
2. **Kozice** s romaničkom crkvom **sv. Kuzme i Damjana** (K. Gomilica)
3. Iznad polja K. Kambelovca su zaseoci s crkvom **sv. Mihovila od Lažana** (nekadašnja gradina) i crkvom **sv. Martina** (Gospe na krugu). Najviše se spominje zaseok **Kruševik**.
4. Selo **Ostrog** nad poljem K. Lukšića s crkvicom **sv. Lovre**
5. **Žestinj – Miran** (nad poljem današnjeg K. Štafilića i K. Novog u okolici crkve **sv. Jurja od Žestinja**)
6. **Špiljan** s crkvicom **sv. Marije od Špiljana** (Stomorija)
7. **Bijaći** s crkvom **sv. Marte u Stombratama** i **crkvom sv. Nofra** (Onofrija) na vrhu brežuljka Bijaći
8. **Žitnić** (današnji lokalitet Žitnik)
9. **Šušnjari i Orišac** s predromaničkom crkvom **sv. Jurja od Podmorja**,
10. Na vrhu **Biranj** na Kozjaku ograđeni je prostor gradine uz crkvu **sv. Ivana Krstitelja**.
11. **Radun** s crkvom **sv. Nikole od Podmorja** (od Ostroga) koja je današnja grobna crkva K. Starog
12. Na samom vrhu Kozjaka nalazi se **crkva sv. Luke**.

Sv. Juraj u Radunu

U srednjovjekovnim naseljima Radun i Šušnjari bile su **crkve sv. Nikola i sv. Jurja**. **Lokalitet se prvi put spominje u Zvonimirovoj ispravi iz 1083. godine te ispravi kralja Stjepana II. (darovnica zemljišta samostanu sv. Stjepana u Splitu)**. Crkva se nalazi povrh željezničke stanice u Kaštel Starome. Oko crkve nalazi se starohrvatska nekropola (9. do 15. st.). Crkva je obnovljena 1794., spada u najbolje očuvane crkve iz srednjega vijeka.

Izvori: Muzej grada Kaštela, Vjeko Omašić, Tonči Burić, Dušan Jelovina, Petar Dozan, Pavaša Vežić, Krešimir Regan, Branko Nadilo; Crkveno graditeljstvo)

3. Hrvatski kraljevi

Kraljevina Hrvatska (*Regnum Croatiae*) od 925. do 1102. godine

Nakon pobjede kneza Tomislava nad Mađarima ujedinjuje se Dalmatinska i Panonska kneževina i nastaje hrvatsko kraljevstvo. Hrvatski kraljevi (925. – 1102.) bili su: Tomislav, Trpimir II., Krešimir I., Mislav, Mihajlo Krešimir II., Stjepan Držislav, Svetoslav Suronja, Krešimir III., Stjepan I., Petar Krešimir IV., Dmitar Zvonimir, Stjepan II. i Petar Snačić (Svačić).

Hrvatski kraljevi nisu vladali iz jednoga mjesta. Vladarski dvor se selio: Nin, Biograd na Moru i Knin. Krešimir IV. osnovao je grad Šibenik.

Kralj Tomislav

Tomislav je vladao od 910. do 928. Godine. Prema legendi okrunjen je za hrvatskoga kralja na Duvanjskom polju 925.

Knez Tomislav vladao je Primorskom Hrvatskom kada su Mađari napali Panonsku Hrvatsku. On je napad odbio i odbacio Mađare preko rijeke Drave. Ujedinio je Primorsku i Panonsku Hrvatsku. Tomislav sklapa savez s Bizantom i pod hrvatsku vlast dolaze dalmatinski gradovi i otoci. Bugarski kralj Simeon napada Hrvatsku, ali ga je Tomislav porazio u sjeveroistočnoj Bosni 927. Za Tomislavove vladavine održana su dva crkvena sabora u Splitu (925. i 928.) na kojima je odlučeno da se područje splitske nadbiskupije proširi na cijelu Hrvatsku. Ukinuta je ninska biskupija.

Držislav

Nakon Tomislavove vladavine bilo je više kraljeva. Za istaknuti je Držislava (vladao od 969. do 997.) koji je prvi dobio krunu iz Bizanta kao kralj Dalmacije i Hrvatske.

Krešimir II.

Krešimir II. donekle je obnovio hrvatsku moć koja je bila oslabila. Ponovno je zavladao Bosnom, a održao je dobre odnose s dalmatinskim gradovima, napose Zadrom. Njegova je žena Jelena sagradila u Solinu dvije crkve. Crkva sv. Stjepana služila je kao grobnica kraljeva, a crkva sv. Marije kao krunidbena bazilika.

U to je vrijeme ban upravljao Likom, Krbavom i Gackom. Kao i bosanski ban on je upravljao graničnim krajevima. Dakle, obavljao je prije svega vojničku dužnost.

Hrvatska je bila podijeljena na župe, manja upravna područja. Župani su bili na čelu župa, isprva plemenski poglavice, kasnije kraljevi službenici. Župan je bio vojni zapovjednik, sudac i predsjedavao je županskim zborom.

Godine 1018. dužd Oton Orseolo potukao je hrvatsko brodovlje i prisilio dalmatinske gradove na pokornost. Oslabljena Hrvatska morala je priznati vrhovnu vlast Bizanta.

Petar Krešimir IV.

Za istaknuti je Petra Krešimira IV. (1058. – 1074.) za čije vladavine je Hrvatska teritorijalno bila najveća. Obuhvaćala je Slavoniju, Srijem, čitavu Bosnu, Zapadnu Hercegovinu, Dalmaciju, sve otoke osim Korčule, Mljeta i Lastova, Liku, Gorski kotar i istočnu Istru.

Krešimir se nazvao “kraljem Hrvatske i Dalmacije”. Kada je u Ninu 1069. darovao samostanu sv. Krševana otok Maun, Krešimir je istaknuo da otok “leži u našem dalmatinskom moru”. Bio je to znak da su Hrvati ponovno zagospodarili Jadranskim morem.

Krešimir IV. je obnovio jedinstvo hrvatske države. Osim dalmatinskih gradova u njoj su se ponovno okupile: Bosna, Slavonija, Srijem i Neretvanska kneževina, čiji su vođe otad bili zapovjednici hrvatske mornarice.

Dmitar Zvonimir

Krešimira je naslijedio Dmitar Zvonimir (vladao od 1075. do 1089.). Zvonimir se priklonio papi Grguru VII. prihvaćajući suvremenu doktrinu da papa ima pravo podjeljivati krune i priznavati posjed zemalja. Papinsko je izaslanstvo stiglo u Solin u jesen 1075. gdje je, nakon tradicionalnoga isklicavanja Zvonimira kraljem, primilo njegovu prisegu odanosti papi i gdje ga je papinski legat Gebizon 8. listopada 1075. okrunio kraljevskom krunom predavši mu i druge znakove kraljevske vlasti. Novi je kralj obećao Svetoj Stolici da će pomagati vjersku obnovu i braniti Crkvu, da će papi davati godišnji dar u novcu, da će paziti da se Crkvi daju prvine i desetina, da će sprječavati prodaju ljudi, štititi siromahe, udovice i siročad te papinskim legatima dati samostan u Vrani blizu Biograda.

Slika 2. Spomenik kralju Zvonimiru u Kninu

Zvonimir je bio prvi i posljednji hrvatski kralj koji se tako krunio po europskim običajima toga doba. Položio je i prisegu vjernosti papi u kojoj stoji da je on vladar Hrvatske i Dalmacije. Zvonimir je vladao iz Knina. Za vrijeme njegove vladavine Hrvatska je gospodarski i politički napredovala.

Ratnim se zbivanjima počela rušiti hrvatska samostalnost; Bizant je zavladao dalmatinskim gradovima koje je ubrzo prepustio Mlečanima. Iako sjeverna Hrvatska nije bila pripojena Ugarskoj, njezino je odvajanje oslabilo hrvatsku državu.

Prema jednoj srednjovjekovnoj kronici, Zvonimir je ubijen na saboru naroda koji nije htio ići u Svetu zemlju, u križarski rat.

Petar Svačić (posljednji hrvatski kralj)

Nakon smrti kralja Zvonimira Hrvati su se okupili oko izabranoga kralja Petra, koji je poznat pod imenom Petar Svačić (1093. – 1097.)

On je stolovao u Kninu i uspio sjediniti zemlje do Drave s Hrvatskom protjeravši Almoša. Međutim, obnovljena jedinstvena Hrvatska bila je kratkoga vijeka.

Godine 1097. u Hrvatsku prodire Koloman (1095. – 1116.) koji pobjeđuje hrvatsku vojsku na planini Gvozd. Na planini je poginuo i kralj Petar Svačić pa se planina u spomen na njega zove i Petrova gora. Koloman je uspješno prodrio do mora, zauzeo Biograd 1098. i priznao Mlečanima posjede na hrvatskom primorju.

Koloman se 1102. godine nagodio s najistaknutijim hrvatskim velikašima i postao hrvatsko-ugarski kralj. Stvorena je personalna unija s Ugarskom (Kraljevina Hrvatska i Kraljevina Ugarska s jednim kraljem). Koloman je priznao poseban sabor za hrvatske državne poslove, velikašima nesmetano uživanje njihovih posjeda i oslobađanje od daća. Za hrvatskog kralja okrunio se u Biogradu na Moru.

Prema toj nagodbi, koja je poznata pod nazivom *Pacta Conventa*, Hrvatska i Ugarska ostale su posebne države koje u državnu zajednicu veže kraljeva osoba. Jedinstvo i državna posebnost očitovale se u osobi bana, odnosno hercega kao kraljevskog namjesnika, u posebnom saboru, posebnom poreznom sustavu, novcu i vojsci.

Od 1527. Kraljevina Hrvatska i Kraljevina Ugarska prihvaćaju za kralja vladara iz dinastije Habsburgovaca koji su vladali do 1918. godine.

Hrvatska je 1102. izgubila svoju potpunu državnu neovisnost, izgubila je svoj međunarodni identitet, što je negativno utjecalo na njen razvoj i napredak.

Izvori: Trpimir Macan, Ferdo Šišić, Rudolf Horvat, Ljetopis popa Dukljanina, Nada Klaić

4. Krunidbena crkva sv. Petra i Mojsija

Krunidbena crkva sv. Petra i Mojsija (u narodu nazvana *Šuplja crkva*) nalazi se u Solinu, sjeveroistočno od Gradine. Na tom su položaju stari kršćani sagradili crkvu i groblje. Hrvati su na temeljima starokršćanske podigli novu crkvu, dosada najveću starohrvatsku crkvu u ovom kraju, koja spada u red ranoromaničkih crkava XI. stoljeća.

Crkva je trobrodna i imala je tri oltara. Glavni, centralni, oltar bio je posvećen sv. Petru apostolu, desno od glavnog oltara je bio oltar posvećen sv. Mojsiju, dok se za oltar koji se nalazi lijevo od glavnoga oltara ne zna kome je bio posvećen. Iznad glavnoga oltara bila je pregrada s natpisom "*Sveti Petre, primi dar časnog Mojsije, sluge tvoga*". Nazrijeva se da je crkva, kako je bio običaj u srednjemu vijeku, bila posvećena dvama svecima, svetom Petru i Mojsiju. Na zapadnim vratima sagrađen je atrij, a s južne strane podignut zvonik, od kojega je ostalo nekoliko stepenica. U rimski sarkofag, položen u atrij za hrvatskog doba, vjerojatno je položena neka važna osoba, možda čak i kralj koji je bio posebno povezan s ovom crkvom.

Dok je u jedanaestom stoljeću sigurno bila iznad razine rijeke, danas je pločnik crkve ispod razine Jadra. Taj je teren bio naplavan jer u blizini u Jadro utječe potok sv. Ilije, koji dolazi od Rižinica i nanosi mulj te je podigao razinu rijeke i zasuo ostatke crkve.

Gebizon, izaslanik pape Grgura VII., okrunio je hrvatskoga kralja Zvonimira 8. listopada 1076. godine, predao mu je krunu, mač, žezlo i zastavu kao simbole vlasti, a tako su se krunili rimsko-njemački carevi i ostali kraljevi u Europi pa je Zvonimir prvi i posljednji hrvatski kralj koji se krunio na taj način.

"Zvonimir je primivši te znakove iz Rima oslobodio Dalmaciju bizantinskoga vrhovništva i tada po prvi put Hrvatska i Dalmacija postadoše državno-pravno jedna država" (Barada, Lovre Katić)

Možda je uspomena na taj događaj i poznata skulptura koja prikazuje klanjanje vladaru koji sjedi na prijestolju, a nalazi se u splitskoj krstionici. U fragmentima reljefa pronađenih u "*Šupljaj crkvi*" E. Dyggve vidi prikaz kralja Zvonimira kako poslije krunjenja prima poklonstvo svojih podanika. Ima i drugih tumačenja.

Na Camucijevu zemljovidu iz 1571. godine u zadarskom arhivu ova crkva ima zvonik i još je čitava. U vrijeme rata između Venecije i Turaka dolazi do rušenja dijelova crkve, krovništva. Zato ju je narod u 17. stoljeću i prozvaio "*Šuplja crkva*".

Uz ovu crkvu bio je i Benediktinski samostan vezan za vladarsku kuću.

5. Kraljica Jelena Slavna

Uz današnju solinsku crkvu Gospe od Otoka don Frane Bulić je 28. kolovoza 1898. pronašao polomljeni sarkofag u predvorju ostatka starohrvatske bazilike. Kako je došlo do njegovog otkrića objašnjava studentica arheologije i suradnica projekta 'Regnum Croatorum' Ivana Čačija: *'Današnja župna crkva izgrađena je 1880. godine. Prilikom kopanja temelja za njezin zvonik 1898. godine otkriveni su ostaci starih zidova. To je privuklo pozornost don Frane Bulića koji je tada bio ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu. Arheološka istraživanja počela su 22. kolovoza 1898. U samo pet dana svjetlost dana ugledali su ostaci stare crkve. Otkriveni su ostaci trobrodne bazilike iz starohrvatskog doba. Istraživanjem je utvrđeno da je bila duga 23, a široka 10 m. U njezinu predvorju pronađeno je 90 ulomaka epitafa kraljice Jelene, koje je don Frane Bulić sastavio i pročitao. Natpis s nadnevkom smrti 8. rujna 976. precizno je datirao gradnju crkve sedamdesetih godina 10. stoljeća.'*

Slika 1. Nadgrobna ploča Kraljice Jelene (MHAS-u)

Don Frane Bulić uspio je uz pomoć Josipa Barača i dr. Ivana Križanića složiti 90 krhotina sarkofaga i odgonetnuti latinski epitaf (natpis) na njemu. Sarkofag je pripadao kraljici Jeleni Slavnoj (*? – † 8. listopada 976.). Natpis na sarkofagu od posebnog je značenja za rasvjetljavanje hrvatske povijesti X. stoljeća. Natpis u hrvatskom prijevodu glasi: *„U ovom grobu počiva glasovita Jelena koja je bila žena kralju Mihajlu, a majka Stjepana kralja. Ona se odreče kraljevskog sjaja dneva osmoga mjeseca listopada. I bi ovdje pokopana 976. godine od utjelovljenja Gospodnjeg indikcije četvrte petoga cikla mjesečeva, sedamnaeste epakte, petoga kruga sunčanoga koji pada sa šestim. Gle, ovo je ona, koja je za života bila majka kraljevstva, a zatim postala majkom siročadi i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe reci: Bože, smiluj joj se duši!”*

Imena na sarkofagu kraljice Jelene omogućila su razjašnjenje genealogije dinastije Trpimirovića. Jelena je bila supruga kralja Mihajla Krešimira II. (vladao 949. – 969.). Nakon suprugove smrti neko vrijeme vladala je kao namjesnica malodobnog sina Stjepana Držislava. Bila je omiljena u narodu pa su je zvali Jelena Slavna.

Don Lovro Katić u svom djelu *Na vratima hrvatske povijesti* zapisao je: “Kraljica Jelena, dobra i plemenita Zadranka, sjećajući se zakona i naredbe Crkvenog sabora iz godine 925., činila je velika djela milosrđa, da opere teški grijeh svoga muža, bratoubice, pa zato i zadobi Jelena časni naziv: majka sirota i udovica. Morao je biti težak život ovako plemenite kraljice uz muža tako okrutna. Bog je nagradio kraljicu Jelenu, da joj se svijetla uspomena sačuvala do danas.”

Toma Arhidakon, splitski kroničar iz XIII. stoljeća, pisao je o kraljici Jeleni i napisao da je dala sagraditi dvije crkve na Otoku: crkvu svete Marije i crkvu svetog Stjepana. Crkva svetog Stjepana trebala je biti grobnica hrvatskih kraljeva, a crkva svete Marije krunidbena bazilika, (neki smatraju da je bila samo jedna crkva). Pronalazak sarkofaga kraljice Jelene potvrđuje navode Tome Arhidakona. Crkve su srušili osvajači, Turci ili Mlečani i podignute su nove crkve nakon što su Mlečani protjerali Turke. Pored temelja crkve svete Marije podignuta je nova crkva, crkva *Gospe od Otoka*.

„Kakva je bila sudbina Jeleninih zadužbina poslije njezine smrti? Poznato je kako su obje crkve (sv. Stjepana i sv. Marije) stradale u invaziji Mongola ('Tatara') 1242. godine. U vrijeme najveće moći knezova Šubića Bribirskih crkve su obnovljene, da bi opet bile izložene uništenju kada su Osmanlije u XVI. stoljeću čvrsto zavladao solinskim krajem, osobito nakon sklapanja mira s Mletačkom Republikom poslije završetka Ciparskog rata 1573. godine. Iako od tada izvorne crkve više nisu obnavljane na današnjem Gospinomu otoku (točnije na prostoru nekadašnje crkve sv. Marije), zaslugom stanovništva doseljenog iz Zagore nakon protjerivanja Osmanlija sredinom XVII., izgrađena je manja crkva s prostranim atrijem. Međutim, niti ta crkva nije do danas sačuvana, nego je potpuno stradala u požaru 1875. godine, tako da postojeća crkva predstavlja čak treću sakralnu građevinu posvećenu Mariji i sagrađenu na istom mjestu - Gospinomu otoku.“

Godine 1976. u crkvi *Gospe od Otoka* slavljena je tisućita obljetnica smrti hrvatske kraljice Jelene. “Tisućita obljetnica *Gospe od Otoka* slavila se povodom tisućite obljetnice smrti hrvatske kraljice Jelene, koja je to svetište sagradila u Solinu. Od Uskrsa pa sve do rujna 1976. svake nedjelje hodočastilo je u Solin, u svetište *Gospe od Otoka*, tri do šest tisuća ljudi, kako kada. Na završnoj svečanosti, 11. i 12. rujna, u Solinu bilo je 80 do 100 tisuća vjernika.“

U Zadru je jedan perivoj imenovan po kraljici Jeleni, Perivoj kraljice Jelene Madijevke (prema obitelji iz koje je potjecala). Perivoj su otvorile vlasti Austrijskog Carstva 1829. Zvao se Gradski perivoj. U mnogim gradovima Hrvatske trgovi i ulice nose ime kraljice Jelene.

Izvori: Lovro Katić, Mate Suić, Frane Bulić, Ferdo Šišić, Stela Kurpes i drugi

6. Starohrvatski Solin

Nakon propasti Salone (7. st.) hrvatska su plemena zasnovala naselje uz rijeku Jadro, blizu istočnih zidina Salone. Kliško-solinska dolina i kaštelansko polje bili su glavno sjedište hrvatskih kneževa (*dux Croatorum*), a poslije kraljevine Hrvatske. Hrvatski vladari imali su svoje dvorove u Klisu, Bijaćima, Ninu, Kninu, Biogradu na Moru (moguće i drugdje).

Hrvatski knez Trpimir je na mjestu kasnije nazvanom Rižinice podigao benediktinski samostan. Taj samostan u Rižinicama, uz potok sv. Ilije, prvi je na hrvatskomu prostoru. Mjesto nekadašnjega samostana slučajno je otkriveno. Don Frane Bulić je jednoga dana godine 1891. šetao u društvu učenjaka solinskim ruševinama po bedemima stare Salone kada mu je jedan seljak donio kamen s natpisom “*Pro duce Trepime ...*“

U povelji iz 852. godine prvi put se spominje ime Hrvat. Na zapadnoj strani crkve u Rižinicama pronađen je ulomak oltarne pregrade s dijelom latinskoga natpisa u kojemu je navedeno ime kneza Trpimira:... **PRO DUCE TREPIM ...**). Don Frane Bulić osniva arheološko društvo “*Bihać*” 1894. koje je vršilo istraživanje lokaliteta Rižinice. Kasnijim iskapanjima nađeni su temelji crkve i samostanskih zgrada te grobovi (u Rupotinama, pored ceste Solin – Klis). Nađeni su antički sarkofazi, ovalni grobovi, nakit i natpisi koji pokazuju da su tu pokapani i Hrvati od 9. do 15. stoljeća.

Slika 1. Ulomak oltarne pregrade (MJ)

Trpimir je 4. ožujka 852., pred vratima crkve sv. Marte u Bijaćima, kod današnjega Kaštel-Novoga izdao povelju. Trpimirova povelja prvi je naš diplomatski spomenik, a po sastavu svome naliči sličnim dokumentima franačke kancelarije. Taj spomenik svjedoči da je Trpimir imao uređen vladarski dvor. Dakle, hrvatska je država bila organizirana.

Iznad Rižinica diže se mala kosa i na njoj ostaci crkvice po kojoj se taj predio zove Crkvine. I tu je bio u rimsko doba samostan kojega je raspored sličan onome u Rižinicama.

Kraljica Jelena Slavna

Kraljica Jelena, žena kralja Mihajla Krešimira, a majka kralja Stjepana Držislava, jedina je po imenu poznata hrvatska kraljica iz 10. stoljeća. Za nju se, sve do potkraj 19. Stoljeća, znalo samo iz kronike Tome Arhiđakona koji, govoreći o crkvama sv. Marije i sv. Stjepana u Solinu, dodaje: *Te je crkve podigla i obdarila neka kraljica Jelena koja ih je darovala Splitskoj nadbiskupiji da ih ona zauvijek posjeduje. Zbog časti kraljevskih grobova bile su privremeno povjerene nekim redovnicima koji su u njima neprestano obavljali svete službe. Tu je, tj. u predvorju bazilike Sv. Stjepana, bio pokopan uzvišeni muž kralj Krešimir s mnogim drugim kraljevima i kraljicama.*

Razbijeni sarkofag u koji je bilo pokopano tijelo kraljice Jelene pronašao je g. 1898. arheolog don Frane Bulić na mjestu gdje je bilo predvorje veće crkve, po njegovu mišljenju upravo te posvećene Gospi. Nisu se našli svi ulomci razbijenoga natpisa s kraljičina groba, ali je Buliću ipak uspjelo rekonstruirati cijeli tekst. Dio teksta s kraljevskim imenima i godinom 976. potpun je i jasan. Taj natpis, upotpunjen i preveden na hrvatski, glasi: *U ovomu grobu počiva slavna Jelena. Bila je žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, te je vladala kraljevstvom. Preminula je u miru 8. listopada. Ovdje je bila sahranjena 976. godine od Utjelovljenja Gospodnjega. Za života majka kraljevstva, postade i majkom sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledaj, čovječe, pa reci: Bože, smiluj joj se duši.*

Nova crkva Gospa od otoka sagrađena je pored ostataka crkve sv. Marije i crkve sv. Stjepana (1880.).

Solinski samostan i crkva Svetih Petra i Mojsija

Nekoliko stotina metara istočnije od Gospina otoka, na ruševinama velike crkve iz 6. stoljeća, monasi su podigli novi benediktinski samostan s velikom crkvom Sv. Petra i Mojsija (u narodu znana kao Šuplja crkva). Pred tom crkvom izabran je i okrunjem ban Dmitar Zvonimir za hrvatskoga kralja. Papa Grgur VII . poslao je Zvonimiru znakove dostojanstva po svojim legatima opatu Gebizonu i biskupu Fulkoinu. Krunidbena svečanost održana je 8. listopada 1076.

Slika 2. Ostatci crkve Svetog Petra i Mojsija (MJ)

“U nazočnosti svećenstva, hrvatskih velikaša i naroda opat je Gebizon “uveo” Zvonimira te ga postavio “za kralja u kraljevstvu Hrvata i Dalmatinaca”. Predao mu je papinsku zastavu kao znak podložnosti Petrovoj Stolici i znakove kraljevske vlasti: mač, žezlo i krunu. Na to je kralj svečano obećao da će braniti Crkvu, štititi pravdu, zauzimati se za sirote i udovice, paziti na to da biskupi svećenici i đakoni žive dostojno, kao i na to da se u zemlji ne sklapaju nedopuštene ženidbe, a valjano sklopljene da se ne rastavljaju, da će se protiviti prodavanju ljudi i s Božjom pomoći se u svemu ispravno vladati.”

Šuplja crkva je mjesto gdje se odigrao krupan događaj u povijesti hrvatskoga naroda. Zvonimir je markantna ličnost hrvatske povijesti. U orijaškoj borbi između papinstva i njemačkoga carstva, on pristaje uz Grgura VII. i time prima preko papinskih poslanika kraljevske znakove. Zvonimir je, primivši te znakove iz Rima, oslobodio Dalmaciju bizantinskoga vrhovništva i tada po prvi put Hrvatska i Dalmacija postadoše državnopravno jedna država. (Barada.

Godine 1076. bila je nedjelja, 8. listopada, a u zapadnoj crkvi toga dana svetkuje se blagdan sv. Dimitrija, dakle krsno ime Zvonimirovo, pa bit će zato i izabran taj dan za krunidbu, koja se i inače morala obavljati u nedjeljni dan.

Crkva je u 11. stoljeću bila iznad rijeke Jadro, a Jadro je tekao drugim smjerom nego danas. U fragmentima reljefa pronađenim u crkvi (istraživanje danskog arheologa E. Dyggvea) vidi se prikaz kralja Zvonimira kako poslije krunjenja prima poklonstvo svojih podanika.

Nažalost ne znamo kad je zdenac splitske krstionice dobio sadašnji oblik, pa tako ne možemo ni utvrditi, kad su oplatae iz Šuplje crkve prenesene u Split. Svakako se crkva sv. Petra nije odmah napustila, a još manje rušila, čim je izumrla narodna dinastija. Ona je u relativno dobrom stanju i 500 godina poslije toga, jer na Camuciovoj karti iz 1571. još je čitav zvonik i zidovi. Napokon i dobro sjećanje puka u nazivu »Šuplja crkva« svjedoči da je u takvom stanju, ali bez krova, postojala barem još u početku XVIII. stoljeća, jer današnji stanovnici solinski doselili su se iz Petrova polja kod Drniša 1645. na opustjeli solinski teritorij. Mislim da je crkva porušena upravo oko 1700 godine, kad su se gradile Gašpine mlinice u neposrednoj

blizini, pa se njezino kamenje upotrijebilo za gradnju. Već je spomenuto, kako u to vrijeme Calergi bilježi na svojoj topografskoj karti "Ruševine samostana sv. Petra". (Lovro Katić)

Gradina

Na Gradini je u 6. stoljeću bila crkva, a kasnije je na tim temeljima izgrađena nova crkva koja se nalazila unutar utvrde (Gradine) koja je sagrađena u 16. stoljeću. Utvrdu je po nekim autorima (F. Bulić i Lj. Karaman) podigao splitski nadbiskup Ugolino de Mala Branca (1349. – 1388.) da bi se Splićani branili od Klišana. Također se navodi (nepoznati ljetopisac) da su utvrdu izgradili Turci; bosanski paša Husein 1531. Crkva u utvrđi sagrađena je u vrijeme mletačko-turskih ratova u 16. Stoljeću, ali nije bila u funkciji jer se Božja služba održavala u crkvi na Gospinu otoku.

Gospin otok

Crkva na Gospinu otoku spada među najstarija marijanska svetišta u Hrvata. U srednjem vijeku Hrvati su naselili područje istočno od Salone i tu su stolovali hrvatski knježevi i kraljevi. Kraljica Jelena je sagrađila dvije crkve ili jednu crkvu i mauzolej (crkva sv. Marije i crkva sv. Stjepana), za ukop kraljeva odmah pored te crkve. Neki arheolozi navode da je druga crkva na lokalitetu solinske Gradine. Pored ostataka tih crkava podignuta je crkva Gospe od otoka g. 1880. Danas se arheološki lokalitet nalazi pod zemljom.

"Otkriće crkve na Otoku iz starohrvatskoga doba i natpisa uklesana na sarkofagu hrvatske kraljice Jelene dogodilo se, kao što to često biva, sasvim slučajno. Na Otoku je, naime, nakon što je 1875. godine stara crkva izgorjela, na njenu mjestu sagrađena 1880. godine nova, današnja. Kad su se potom, 1898. godine, otpočeli kopati temelji za zvonik, otkriveni su ostaci starih zidova. Taj je nalaz privukao pažnju tadašnjeg ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu don F. Bulića, koji je zaključio da je vrijedno prići istraživanjima. Uskoro su u predvorju otkrivene crkve bili otkopani ulomci natpisa, a među njima jedan sa slovima HEL. Bulić je uočio da se radi o prednjoj strani sarkofaga koja je čitava bila ispunjena tekstom. Znalac, kakav je bio, prisjetio se Solinske povijesti splitskoga kroničara arcidakona Tome u kojoj piše da je časni muž Dimitrije, zvan i Zvonimir, kralj Hrvata, vratio crkvi svetoga Dujma (tj. splitskoj nadbiskupiji) crkve svetoga Stjepana i svete Marije u Saloni sa svim njihovim dobrima. Ove je, pak, crkve bila sagrađila i obdarila kraljica Helena, dajući ih splitskoj stolici da ih zauvijek posjeduje. One su zbog štovanja kraljevskih grobova bile privremeno ustupljene nekim redovnicima koji su u njima stalno obavljali službu. Tu je, u atriju bazilike svetoga Stjepana pokopan uzvišeni muž kralj Krešimir s mnogim drugim kraljevima i kraljicama."

Crkva Gospe od Otoka

Do godine 1875. na Otoku u Solinu postojale je mala seoska crkva bez ikakva ukrasa i stila koja je stradala u požaru. Solinjani su sagrađili novu župnu crkvu (1880.) bez zvonika. Temelji za zvonik su se počeli kopati u kolovozu 1898.

U crkvi, koja se otkopala ispod pločnika današnje župske crkve, bilo je veliko predvorje sa 16 dosada otkritih grobova iz starohrvatskoga doba. Sama crkva bila je relativno malena osobito obzirom na atrium. U tim grobovima negda su počivali hrvatski kraljevi, ali u kasnija vremena, kad je njihova uspomena iščezla, onda se u XVII. stoljeću u tim grobovima pokapali hrvatski seljaci.

Kad se pronašla ova crkva, nitko nije sumnjao, da je to zaista crkva sv. Stjepana, a ona što ju je Bulić 1898. otkopao da je Gospe od Otoka. Ove dvije crkve spadaju u red takozvanih dvojnih crkvi basilicae geminatae, koje su u starokršćansko doba bile osobina naših krajeva, ali u srednjem vijeku gradili su ih i benediktinci, pa je uvijek veća od njih bila posvećena Gospi, a druga kojom drugom svecu.

Gospin Otok najvažniji je objekt hrvatske arheologije i ima još mnogo odgovora koji se traže. Otok je živi spomenik suverenosti hrvatskoga naroda i njegove moći na ovim obalama, a ujedno i socijalne djelatnosti, kakova je bila moguća u ono davno doba.

Turci su crkve pljačkali i palili, neke i srušili, pa ih prepustili zubu vremena. Turci su zauvijek napustili tvrđavu Klis, Solin i Kamen 1648. Nakon odlaska Turaka doseljava se kršćansko stanovništvo od Drniša i župe Zminovo (mučki kraj). Obnavlja se crkva sv. Martina u Vranjicu i ona postaje župnom crkvom za Vranjic i Solin, sve do g. 1911. Na Gospinu otoku izgrađena je nova crkva 1880. (Gospe od otoka).

Solinsko veleslavlje g. 1976.

U Solinu je 1976. organizirano veliko crkveno slavlje povodom 1300-te godišnjice kršćanstva u Hrvata. Poticaj je dao solinski župnik Tuhomir Jovanović, a hrvatski biskupi su prijedlog podržali pa je Solin od svibnja do rujna bio mjesto hodočašća Hrvata. Također je obilježena tisućita obljetnica podizanja Gospine crkve i smrti kraljice Jelene. Dana 12. rujna 1976. održano je središnje slavlje s procesijom u kojoj je nošen lik Gospe hrvatskoga krsnoga zavjeta.

Papa Ivan Pavao II. je 4. listopada 1998. predvodio misno slavlje pred crkvom Gospe od otoka. Papina poruka Hrvatima: "Čuvajte blago vjere koje vam je povijest povjerila".

Solinski arheološki lokalitet istraživali su: don Frane Bulić, Ljubo Karaman, Ejnar Dyggve, Lovre Katić, Željko Repanić, Dušan Jelovina, Jerko i Tomo Marasović i drugi.

Mi Hrvati, od stoljeća sedmoga (crtice)...

7. Starohrvatske crkve i crkvice

Najznačajnije starohrvatske crkve i crkvice

Bazilika sv. Marije u Biskupiji kod Knina

Sagrađena je u 9. Stoljeću. Bila je katedrala za vrijeme Petra Krešimira IV. (vladao od 1058. do 1074.). Na lokalitetu je nađen trokutni zabat oltarne pregrade na kojem je reljef Bogorodice (najstariji Gospin pralik u Hrvata), Gospa Velikoga Hrvatskoga Zavjeta.

Slika 1. Ostatci bazilike sv. Marije u Biskupiji

Sv. Marta (Bijaći), 9. st.

Crkva se spominje u prijepisima isprava hrvatskih vladara narodne krvi (Trpimirova darovnica, isprava kneza Muncimira iz 892. Godine). Najstariji je sačuvani spomen hrvatskog imena. Don Frane Bulić dao je 1908. sagraditi novu crkvu Sv. Marte. Crkva je i danas u upotrebi. Pripada župi Gospe od anđela u Trogiru.

Majka Božja Gorska – Lobor

Na arheološkom lokalitetu nađeni su ostatci: antičkog poganskog hrama iz 3. st., starokršćanske bazilike iz 5. st., starohrvatske drvene crkve iz 8. i 9. st., predromaničke (9. st.), romaničke i novoromaničke crkve. Današnja crkva je sagrađena u 15. st. te obnovljena u 18. st., nakon potresa. *“Lobor je jedan od najvažnijih misionarskih punktova u vrijeme pokršćavanja sjeverne Hrvatske”* (Krešimir Filipc).

Sv. Donat u Zadru

Crkva sv. Donata (izvorno Svetoga Trojstva) najvrjedniji je spomenik predromaničkog graditeljstva ranog srednjeg vijeka (prijelaz 8. na 9. st.) u Hrvatskoj i simbol grada Zadra.

Slika 2. Sv. Donat u Zadru

Sv. Spas na vrelu Cetine

Starohrvatska crkva izgrađena je u zadnjoj četvrtini 9. st. za vrijeme vladavine Branimira, hrvatskog kneza Primorske Hrvatske. Crkvu je podigao *“cetinski župan Gastika (Gostiha)”* u sjećanje na svoju majku i svoje sinove kako je zabilježeno na pronađenim ulomcima oltarne ograde.

Slika 3. Crkva sv. Spasa

Sv. Jurj na Putalju

Crkvu svetog Jurja na Putalju, poviše Kaštel Sućurca, dao je sagraditi knez Mislav 839. godine. Predromanička crkva sv. Jurja porušena je u 17. stoljeću, a sačuvana je kasnosrednjovjekovna apside koja je obnovljena i ugrađena u novu crkvu dograđenu 1927. godine.

Slika 4. Sv. Jurj na Putalju

Sv. Martin

Crkvice svetog Martina u Splitu smještena je uz sjeverno pročelje Dioklecijanove palače, na mjestu stražarskih prostora, iznad Zlatnih vrata (*Porta aurea*). U taj prostor uklopljena je već u 5./6. stoljeću, a posvećena je svetom Martinu, zaštitniku vojnika, krojača i suknara. Crkvice je u vlasništvu sestara dominikanki koje uz nju imaju samostan.

Sv. Petar na Priku kod Omiša

Crkva sv. Petra na Priku je starohrvatska crkva u Omišu iz 9. ili 10. stoljeća. Prvi put se spominje 1074. godine, za vladavine kralja Slavca. Podignuta je na mjestu ranokršćanskog sakralnog objekta, a u vrijeme Poljičke Republike. Postala je jako važna kada se 1750. godine uz nju osnovalo glagoljaško sjemenište.

Crkva sv. Stjepana na Otoku, Solin

Crkvu svetoga Stjepana od Otoka, iz 10. stoljeća, dala je podići hrvatska kraljica Jelena Slavna na Gospinom otoku u Solinu. Sagrađena je gotovo paralelno s crkvom Blažene Djevice Marije oko 976. godine. Predvorje crkve služilo je kao mauzolej u kojem su se nalazili grobovi hrvatskih kraljeva dok je susjedna crkva Blažene Djevice Marije služila kao krunidbena bazilika kraljeva iz dinastije Trpimirovića.

Crkva Blažene Djevice Marije u Solinu

Crkvu Blažene Djevice Marije u Solinu dala je podići kraljica Jelena Slavna 976. godine. Temelji crkve obilježeni su sa sjeverne strane današnje crkve.

Sv. Trojica u Splitu

Spominje se prvi put u popisu zemalja samostana Benediktinki iz 1060. godine. Povjesničari različito navode vrijeme gradnje ove crkve; Iveković drži da je građena u 6. st., Ljubo Karaman u 11., a većina misli da je građena u 9. stoljeću. Crkva je šesterolisnog oblika polukružnih apsida nanizanih uokolo nepravilne kružnice.

Slika 5. Sv. Trojica u Splitu

Krunidbena crkva sv. Petra i Mojsija

Krunidbena crkva sv. Petra i Mojsija, poznatija kao “*Šuplja crkva*”, starohrvatska je crkva izgrađena pored tzv. Crkve na Gradini (6. st., bizantski stil) u Solinu, istočno od antičke Salone. U ovoj je crkvi legat pape Grgura VII. okrunio hrvatskog kralja Zvonimira 1076. godine.

Sv. Križ, Nin

Crkva sv. Križa, poznata i kao “*najmanja katedrala na svijetu*”, najpoznatiji je ninski građevni spomenik. Nalazi se pokraj župne crkve u Ninu. Datira iz 9. stoljeća, a oblikom podsjeća na grčki jednokraki križ. Za vrijeme hrvatskih vladara služila je kao dvorska kapela kneževa dvora koji se nalazio u neposrednoj blizini.

Slika 6. Sv. Križ u Ninu

Crkva sv. Lucije u Jurandvoru na Krku

Crkva svete Lucije je ranoromanička crkva u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku iz koje potječe starohrvatski glagoljički spomenik Bašćanska ploča. Uz crkvu je nekada postojao benediktinski samostan.

Slika 7. Sv. Lucija u Jurandvoru

Crkva sv. Mihajla kod Stona

Crkva sv. Mihajla je starohrvatska crkva na brežuljku Gorici kod Stona. Datira iz 8. ili 9. stoljeća. Ta je crkvica postala popularna najviše po svojim freskama, na kojima je među ostalim prikazan i lik okrunjena vladara s modelom crkvice u ruci, i o njoj je napisana opsežna znanstvena i publicistička literatura.

Sv. Nedjeljica u Zadru

Crkvica potječe iz 11. st. Bila je trobrodna bazilika manjih dimenzija, kvadratnog oblika s četvrtastom apsidom.

Sv. Dunat na Krku

Crkvica je izgrađena na raskrižju putova koji vode prema Puntu, Krku, Korniću i Vrbniku. Uz crkve u Ninu i Zadru, jedna je od najznačajnijih spomenika starohrvatske arhitekture. Ne može se sa sigurnošću utvrditi vrijeme njezine izgradnje.

Križnog je tlocrta, s kupolom nad središnjim dijelom. Današnji izgled nedvojbeno se bitno razlikuje od nekadašnjega.

Crkva sv. Nikole u Prahuljama kod Nina

Crkvice sv. Nikole je jedini sačuvani primjerak ranoromaničke arhitekture takvoga oblika u Dalmaciji, a datira se u početak 12. Stoljeća; nalazi se na humku iznad ninskog polja. Prema narodnoj predaji, krunilo se u Ninu sedam kraljeva pa bi prigodom krunidbe okrunjeni vladar u sjajnoj pratnji dojahao do crkve sv. Nikole gdje bi se narodu predstavio i u znak svoje kraljevske vlasti, mačem bi s tog humka zasjekao na sve četiri strane svijeta (citat iz Zbornika radova "*Povijest grada Nina*").

Slika 8. Sv. Nikola u Prahuljama

Ovdje su navedene najpoznatije i najvažnije starohrvatske crkve i crkvice.

Izvori: Crkveno graditeljstvo, Starohrvatska baština, Mladen Pejaković, Starohrvatska sakralna arhitektura

8. Baščanska ploča

Baščanski župnik **Petar Dorčić** pronašao je 15. rujna 1851., u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške (otok Krk), **Baščansku ploču**. Župnik je na ploču, koja je bila ugrađena u pod crkve, upozorio **Ivana Kukuljevića Sakcinskog**. Ploču je Ivan Kukuljević Sakcinski predstavio znanosti 1851. godine. Grčki kanonik **Ivan Crnčić** djelomično je pročitao tekst na ploči. Nakon njega je to učinio **Franjo Rački** 1875. Ploča je na nekim mjestima oštećena pa postoje različita čitanja teksta. Najpoznatiji istraživači Baščanske ploče bili su **Branko Fučić** i **Eduard Hercigonja**.

Slika 1. Kopija Baščanske ploče u crkvi sv. Lucije (MJ)

Ploča predstavlja značajan izvor za povijest hrvatskoga naroda i jezika jer pokazuje suverenitet hrvatskoga kralja Zvonimira te razvitak hrvatske glagoljice. Stjepan Ivšić nazvao ju je "**dragi kamen hrvatskog jezika**".

Ploča je pisana glagoljicom, otprilike 1100. godine. Baščanska ploča izvorno je bila lijevi plutej, pregrada, na crkvenoj pregradi koja je dijelila redovnički kor od prostora za puk, a svojim značajkama, oblikom, veličinom i ornamentom loze koji se proteže rubom ploče odgovara tipičnim plutejima predromaničkog i romaničkog razdoblja na hrvatskoj obali. Teška je oko 800 kilograma, visoka 99,5 cm, široka 199 cm, debela od 7,5 – 9 cm; isklesana je od bijeloga vapnenca.

Danas je izložena u auli Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a u crkvi svete Lucije nalazi se njena kopija.

U samoj se Bašćanskoj ploči navodi da je kralj Zvonimir darovao zemljište u prošlosti (v dni svoje). Crkva je zidana u vrijeme opata Dobrovita koji je živio u vrijeme kneza Kosmata koji je vladao Krajinom te se to vjerojatno može povezati s vremenom prije mletačke dominacije nad Krkom oko 1116. godine ili krčkih knezova Frankapana, mletačkih vazala koji počinju vladati između 1118. i 1139. godine. Dobrovit je vjerojatno postavio pluteje. Postojale su dvije ploče, a od druge su nađeni samo dijelovi.

Ploča dokumentira živi hrvatski jezik s natruhama knjiškog crkvenoslavenskog jezika. Čakavica i staroslavenski miješaju se i u gramatici i u leksiku.

Transliteracija 13 redaka Bašćanske ploče na latinicu, prema Branku Fučiću:

Prijepis na suvremeni standardni hrvatski jezik:

*Ja, u ime oca i Sina i Svetoga Duha. Ja
opat Držiha pisah ovo o ledini koju
dade Zvonimir, kralj hrvatski u
dane svoje svetoj Luciji. Svjedoče
mi župan Desimir u Krbavi, Martin u Li-
ci, Piribineg u Vinodolu i Jakov na o-
toku. Da tko poreče, nega ga prokune i Bog i 12 apostola i 4 e-
vandelista i sveta Lucija. Amen. Neka onaj tko ovdje živi,
moli za njih Boga. Ja opat Dobrovit zi-
dah crkvu ovu sa svoje dev-
etero braće u dane kneza Kosmata koji je vl-
adao cijelom Krajinom. I bijaše u te dane Mi-
kula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno.*

Pisana je prijelaznim tipom glagoljice, s oble na uglatu. Usporedno s glagoljičkim slovima, javljaju se i neka latinična i ćirilična (I, M, N, O, T, V), a isti je slučaj i s drugim hrvatskim spomenicima pisanih glagoljicom iz 11. i 12. stoljeća. Zanimljivo je da počinje sa slovom A, a završava slovom O, kao alfa i omega (grč.), početak i kraj.

9. Višeslavova krstionica

Višeslavova krstionica naziv je kamene krstionice na kojoj se spominje hrvatski knez Višeslav, a jedan je od najznačajnijih spomenika hrvatske kulture iz ranoga srednjega vijeka.

Krstionica je isklesana iz bloka mramora te ima šesterostranični oblik visine 90 cm i promjera otvora 120 cm. Uz bridove stranica reljefno je isklesan po jedan torodirani stupić sa stiliziranim kapitelom, dok je na sredini prednje stranice prikazan procesionalni križ ispunjen hrvatskim tropletom za zavojnicom na kraju triju krakova. Uz rub stoji natpis na latinskom jeziku:

+ HEC FONS NE(M)PE SVMIT INFIRMOS VT REDDAT ILLVMINATOS. HIC EXPIANT
SCELERA SVA QV(O)D [DE PRIMO] SVMPSERVNT PARENTE, VT EFFICIENTVR
XP(ISTI)COLE SALVBRIER CONFITENDO TRINV(M) P(ER)HENNE(M). HOC
IOH(ANNES) PR(ES)B(YTER) SVB TEMPORE VVISSASCLAVO DVCI OPVS BENE
CO(M)PSIT DEVOTE, IN HONORE VIDELICET S(AN)C(T)I IOH(ANN)IS BAPTISTE,
VT INTERCEDAT P(RO) EO CLIENTVLOQVE SVO.

U prijevodu glasi: „*Ovaj izvor naime prima slabe da ih učini prosvijetljenima. Ovdje se peru od svojih zločina, što su ih primili od svog prvog roditelja, da postanu kršćani, spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo djelo pobožno učini svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava i to u čast Sv. Ivana Krstitelja, da zagovara njega i njegova štitećenika.*“

Slika 1. Višeslavova krstionica

Pretpostavlja se da je krstionica prvotno bila u Ninu, u baptisteriju. Prema izvješćima crkvenih vizitacija iz 1579., 1603. i 1670. u Ninu se doista nalazila krstionica koja opisom odgovara ovoj Višeslavovoj. Odnosno je 1746. godine nakon rušenja zgrade.

U Crkvi hrvatskih mučenika (na Udbini) replika je Višeslavove krstionice koja simbolizira početke kršćanstva u Hrvata. Zato je stavljena u središte crkvene lađe, ispod kupole koja simbolizira nebo. Kroz staklo oko nje prodire iz „neba“ svjetlo koje pada u kripti na sarkofag hrvatskih mučenika. Gospićko-senjski biskup Bogović popratio je postavljanje replike riječima: „*Ona je znak početaka naše državnosti i našega kršćanstva te na neki način početak našeg kršćanskog rasta, vjernost krsnim obećanjima. Zato smo i tu krstionicu stavili u Crkvu hrvatskih mučenika, i to baš ispod kupole.*“

Odljev krstionice poklonila je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Krstionica je otkrivena u Veneciji 1853. u kapucinskom samostanu Presvetog Otkupitelja odakle je prenesena u muzej Correr. Godine 1941. Italija ju u zamjenu za drugi spomenik prepušta Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koja ju smješta u palaču HAZU-a u Zagrebu. Kasnije je prenesena u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu gdje je i danas. Replika se nalazi u Ninu u Muzeju ninskih starina, a u Gliptoteci u Zagrebu je sadreni odljev.

Čim se ukazala mogućnost istraživanja krstionice, odnosno kad je dovezena u Hrvatsku, logično se pristupilo i utvrđivanju vremena nastanka. Ima različitih mišljenja, ali je većina istraživača mišljenja da se radi o Višeslavskoj krstionici iz 8. i 9. st.

Izvori: Mirjana Matijević Sokol, Stjepan Gunjača, Dušan Jelovina

10. Kninska tvrđava

Hrvatski kraljevski grad Knin ima veliko značenje u hrvatskoj povijesti; u Kninu su stolovali hrvatski vladari i kraljevi. Također, Knin ima veliko značenje u novijoj hrvatskoj povijesti.

Kninska tvrđava je spomenik nulte kategorije, jedna od najvećih srednjovjekovnih tvrđava u Europi. Smještena je na južnom dijelu brda Spas i nalazi se 100 metara iznad Knina. Tvrđavu su tijekom stoljeća osvajali, rušili i gradili osvajači: Mađari, Turci, Mlečani, Francuzi, Austrijanci i Nijemci. Fra Lujo Marun otkupom je spasio tvrđavu, a hrvatska država ju je obnovila.

Na najvišem sjeveroistočnom platou brda Spas, najvjerojatnije još u drugoj polovici 9. stoljeća niknula je utvrda (castro Tnin, Tnen, Tignino castro), a potom i srednjovjekovno urbano naselje. Knin se prvi put spominje u djelu bizantskoga cara i pisca Konstantina Porfirogeneta VII. *De administrando imperio* (O upravljanju carstvom) 950. godine u kojem među devet naseljenih gradova "Krstene Hrvatske" spominje Tenen (Knin). U domaćim izvorima, Knin se prvi put spominje u 10. stoljeću, u ispravi kralja Krešimira I. kao Tignino. Iako su neki gradovi u Dalmaciji stariji od Knina, u kulturnom i nacionalnom vrednovanju, Knin je jedan od najstarijih hrvatskih gradova jer je njegov postanak i razvitak vezan uz dolazak Hrvata (krajem 6. i početkom 7. stoljeća) i zato se s punim pravom smatra kolijevkom Hrvata. Hrvatski narodni vladari odabirali su Knin najprije kao privremenu, a od Zvonimira (1074.- 1088.) i stalnu prijestolnicu hrvatske države. Od 13. stoljeća sjedište je i hrvatskog bana, vicebana i hercega.

Kninska biskupija osnovana je 1040. godine, sa sjedištem u Polju, u crkvi sv. Marije. Jurisdikcija Kninske (hrvatske) biskupije dosegala je sve do rijeke Drave.

Nakon smrti posljednjega hrvatskoga kralja Petra (1097.), koji je također izabrao Knin za svoju prijestolnicu, kroz nadolazeća stoljeća sve do naših dana, puno je osvajača nadiralo na Knin, pljačkalo ga i uništavalo.

Kninska tvrđava je najveća fortifikacijska utvrda u Dalmaciji. Prvotni izgled utvrde, zbog nepostojanja izvorne materijalne građe, nije u potpunosti poznat. Analogno utvrdama toga vremena, za pretpostaviti je da je bila opasana visokim zidinama, a uz to, gradnjom prilagođena konfiguraciji terena, na nekim mjestima zaštićena i prirodno strmim padinama.

Tvrđava je današnji izgled dobila početkom 18. stoljeća., kada je umjetnim prosjekom odijeljena od brda Spas koje se na nju naslanja sa sjeverne strane. Podijeljena je na gornji, srednji i donji grad, koji su međusobno povezani pokretnim mostovima. Najstariji je gornji grad na sjevernom dijelu tvrđave dok su srednji i donji grad sagrađeni u kasnome srednjem vijeku.

Podno utvrde, kninskog kastruma, vrlo se rano formira i civilno naselje s crkvenim objektima – podgrađe Borgo de Tina. U utvrdi su se nalazile svečane dvorane, "palača" hrvatskih vladara

u kojoj su izdavali svoje isprave i boravili sa svojim dvorjanicima kada su bili u Kninu. Na drugom povišenom platou brda Spas, južno od utvrde Tnene, kasnije je izgrađeno i drugo manje utvrđenje – kaštel Lab (*castro Lab, Labwar*) u kojem je bilo sjedište vicebana (podbana). Naknadno, moguće u 15. stoljeću u vrijeme sve veće opasnosti od Turaka, gradnjom obrambenog zida, na kojem su i danas glavna ulazna vrata u tvrđavu, oba su ova utvrđenja, kaštela, povezana u jedinstveni obrambeni kompleks. Svaki dio grada bio je zaštićen puškarnicama, bornim mjestima i povezan gradskim vratima i pokretnim mostovima. Najstariji, dosad poznat, grafički prikaz Knina (Kninske tvrđave) zabilježen je na karti sjeverne Dalmacije i Like mletačkog kartografa Mattea Pagana oko 1525. godine. Međutim, detaljniji opis urbanističkog izgleda kninske fortifikacije pokazuje nacrt mletačkog vojnog inženjera Orazia Antonia Alberghettia sačinjen u vrijeme izгона Turaka 1688. godine.

Obnova i dogradnja tvrđave i podgrada nastavljena je i za turske vladavine (1522. – 1688.).

Temeljita izgradnja, rekonstrukcija i oblikovanje tvrđave kakvom ju danas vidimo provodi se za mletačke uprave (1688. – 1797.).

Kninska tvrđava može se podijeliti na pet dijelova: Gornji grad (Kaštel Knin), Srednji grad (Garišta), Donji grad, Bandjeru (Kaštel Lab) i postaju Belveder. Svaki od ovih dijelova tvrđave može se smatrati i samostalnim utvrđenim gradom.

Slika 1. Kninska tvrđava

Tvrđava je duga 470 metara, a na najširem dijelu široka je 110 metara. Obrambeni zidovi koji je opasuju sa svih strana u dužini od gotovo 2 kilometra mjestimično su visoki i do 20 metara.

Šetnja tvrđavom

“Tvrđavi se prilazi kroz Loredanova vrata, nazvana po prvom kninskom providuru Antoniju Loredanu. Sagrađena su u 18. st. Iznad prolaza je stražarnica, a uz nju je s jugoistočne strane omanja postaja za topove. Vrata su povezana okruglom kulom bedemom koji štiti prilaz tvrđavi. U tvrđavu se ulazilo, kao i danas, preko pokretnog mosta. Na ulazu se i danas nalaze izvorna masivna vrata iz 18. st. Iznad ulaza postavljena je kamena ploča s likom krilatog lava, simbolom sv. Marka, zaštitnika Venecije. Desno od ulaza je zgrada stražarnice podignuta u 17. st. (danas restoran). Lijevo je bastion Pisani. Na početku tvrđavskog trga je crkva posvećena sv. Barbari, zaštitnici topništva. Iza nje je omanja zgrada gdje su bile peći. Krećući prema sjeveru, uz restoran, nailazimo na cisternu sagrađenu između 1688.-1711., a kruništa su postavljena 1818. g. Na tom je mjestu bila cisterna i u tursko vrijeme. Nasuprot cisterni ispod litice je zgrada namijenjena za stanovanje tvrđavskog zapovjednika. U toj je zgradi neko vrijeme bio smješten Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, a potom je služila kao vijećnica. Uz put, nasuprot cisterni je na povišenom platou postavljena bista fra Luje Maruna, utemeljitelja Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika i osnivača Hrvatskog starinarskog društva. Dalje prema sjeveru je smještena duga zgrada kojoj se prilazi stepenicama. Zbog pada terena dio je povišen i tu je podrumski prostor s otvorima (puškarnice), a dijelom je prizemna prostorija. Prvotno je služila kao skladište hrane, a prije Drugog svjetskog rata ovdje se nalazio Muzej rimskih spomenika, preuređena danas služi kao galerija za izložbe. Nasuprot ovoj zgradi je platforma s topovskim otvorima – kavaljer Sveceze. Prilaz u srednji grad štite bedemi i ulazna vrata. Lijevo od tih vrata put vodi prema postaji Candia nova i dalje prema Barutani. Nasuprot ulazu je duga ruševna zgrada (danas zgrada postava Oluja '95) koja je prvotno služila kao skladište dvopeka, opreme i naoružanja. Idući uz tu zgradu dolazimo do jedine stražarnice na tvrđavi, a nasuprot nje su ostaci još jedne zgrade koja je također neko vrijeme služila kao skladište oružja te ima dvostruke zidove. Dalje se dolazi do okrugle kule Topana. Ispred su zidine gornjeg grada koji se u izvorima spominje kao Tenin (Konstantin Porfirogenet u 10. st.), a za turskog vremena (1522.-1688.) Ićizar. Dijelovi sjevernog zida gornjeg grada potječu iz vremena narodnih vladara, potom iz doba obnove tvrđave, vjerojatno za provale Tatara (1242. g.). Na prilaznom južnom plaštu bedema vidljiva je i obnova za turskih vremena, te mletačka rekonstrukcija cijelog grada. Idući uz vanjski plašt zida prolazimo kroz nekoliko vrata koja brane ovaj prilaz gradu. U cijelom vanjskom zidu niz je manjih otvora – puškarnice. Na ulazu u gornji grad u zatvorenom prostoru nalazi se topovska postaja gdje se put račva prema stanu kaštelana, lijevo i desno, prema najnižoj topovskoj postaji. Sjeverni dio tvrđave potpuno je preuređen za Venecije prema nacrtima Oracija Albergetija. Sjeverni završetak čine tri topovske platforme postavljene terasasto jedna iznad druge. Na izlasku iz ovog dijela tvrđave dolazi se do ruševne zgrade koja je služila kao stan kaštelana. Ispred, uz bedem, nalazi se niz otvora koji su služili kao latrina (klozeti), a dalje prema II je cisterna. Idući dalje prema II dolazimo do dvije ruševne zgrade, vjerojatno skladišta. Prema II put vodi do postaje Pasqualigo, a lijevo kroz vrata i preko pokretnog mosta napuštamo gornji grad. Idući uz bedeme na njima se opažaju oveći otvori koji su služili za topove. Lijevo u stijeni je izdubljeno sklonište kojeg su u drugom svjetskom ratu iskopali njemački vojnici. Dolazimo do postaje sv. Cecilije na kojoj su također topovski otvori. Dalje, lijevo, vidi se krovnište ovalne prostorije koja ima pravokutno zidan prilaz. To je Barutana, smještena uz litice, a dijelom koristi kao zid živu stijenu. Za Domovinskog rata ovdje je jedno vrijeme bio zatvor. Do Barutane se može doći silazeći niz stepenice. Produživši dalje dolazimo

do mosta koji vodi do drugog grada na tvrđavi. To je položaj srednjovjekovnog Laba, za turskih vremena zvan Korlat. Iznad ulaza je sačuvan natpis na kojem je zabilježeno da je Mletačka republika obnovila i proširila tvrđavu u vrijeme Karla Pisana generalnog providura Dalmacije i Epira 1711. g. Na platou je stup s hrvatskim stijegom i pločom u spomen na prvog Predsjednika. Na suprotnoj strani od ulaza nalaze se omanja vrata kroz koja napuštamo Bandijeru. Nizom stepenica spuštamo se do omanje četvrtaste postaje – polubastion Emo; na njemu su također topovski otvori. Od te postaje stepenicama se silazi u donji grad prema postaji Belveder. I ovdje su na zidu nizovi otvora – puškarnice. Postaja je građena 1688.-1713. U obnovljenim zgradama smještene su muzejske zbirke. Građene su kao vojarne za smještaj vojske, a najjužnija za tvrđavsku bolnicu. Prema bedemu nasuprot najjužnije zgrade je cisterna, građena od 1688.-1711. g. Južni kraj tvrđave završava omanjom kulom. Postaja Belveder je od ostalog dijela donjeg grada odvojena vratima i mostom. Iznad ulaza nalazi se zatvoreni prsobran. Idući prema ulazu u tvrđavu, na desnoj strani je upravna zgrada Muzeja i ljetna pozornica, a na lijevoj spomenik Pod križem. Jugoistočno od pozornice je bastion Vendramin ojačan prema bastionu Pisani i bedemu uz zgradu Muzeja zidovima tzv. niskim klještima...”

Očuvanje tvrđave

Tvrđavi je krajem 19. stoljeća prijetilo da postane kamenolom, za što se zalagala grupa trgovaca iz Knina, ali spasilo ju je Hrvatsko starinarsko društvo iz Knina na čelu s fra Lujom Marunom koje ju je otkupilo od Financijskog ravnateljstva Austrije za četiri tisuće forinti.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata Talijani i Nijemci ruše zidine bastiona, polubastiona i zgrade vojarne i barutane, a od kamenja prave postolja za svoje topove. Tvrđava je tada bila 80 posto porušena i prijetila joj je opasnost od potpunog uništenja. Međutim, odmah poslije oslobođenja Knina od Nijemaca, Odbor za čuvanje kulturno-povijesnih spomenika u Kninu, financiran od Republičkog fonda za kulturu, radi na obnovi i revitalizaciji kninske tvrđave.

Veliki doprinos zaštiti, spašavanju i revitalizaciji kninske tvrđave dao je pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća kninski profesor povijesti i povijesti umjetnosti Paško Paić, koji je sa svojim učenicima svakodnevno radio na obnovi i očuvanju tvrđave.

Građevinska i konstruktivna sanacija i konzervacija na Kaštel Kninu

Nakon uspostave Kninskog muzeja 1969. godine, na tvrđavi su se provodili manji zidarski zahvati na pojedinim zidovima, ali i bedemima, kao i zgradama tvrđave. Ti su zahvati izvedeni na zgradama porušenim u Drugom svjetskom ratu te oštećenima u potresima 1971. i 1986. godine.

Godine 2006. započelo se sa građevinskom i konstruktivnom sanacijom te konzervacijom na sjevernom zidu Kaštela Knin.

Kninska tvrđava zaštićena je urbanistička cjelina i upisana u registar Kulturne baštine Republike Hrvatske kao spomenik nulte kategorije tj. spomenik od posebnog nacionalnog interesa.

Izvori: www.kninskimuzej.hr, Branko Nadilo

11. Bribirska glavica

Bribirska glavica (uz Biskupiju, Nin i Solin) spada u najvažnije arheološke lokalitete Hrvatske i spomenik je kulture najviše kategorije. Otac hrvatske arheologije **fra Lujo Marun** vršio je istraživanja 1908. godine i lokalitet nazvao „*Hrvatskom Trojom*“.

Arheološki lokalitet Bribirska glavica obuhvaća površinu od 7 hektara. Nalazi se iznad Bribira na nadmorskoj visini od 300 metara. U antičko doba naselje se zvalo Varvaria, kasnije Brebirium pa Bribir. Na tom lokalitetu nalaze se tragovi života od prapovijesnog doba, rane i kasne antike te starohrvatske povijesti ranog i kasnog srednjeg vijeka. Bribir je bio središte hrvatske države u 13. i 14. stoljeću (sjedište bribirskih kneževa i bribirske županije). Godine 1251. Šubići su dobili, darovnicom hrvatsko-ugarskoga kralja Bele IV., bribirsko kneštvo u nasljedno leno. Na tom lokalitetu stasala je najmoćnija starohrvatska obitelj, obitelj Šubić. Pavao Šubić je na tom lokalitetu sagradio dvor u 13. stoljeću. Bio je „Hrvatski ban i gospodar cijele Bosne“ (*banus Croatorum et tocius Bosnae dominus*). Nakon smrti sahranjen je u crkvi „Sv. Marije“. **U toj se crkvi zaređio Nikola Tavelić 1375. godine, prvi hrvatski svetac.**

Slika 1. Arheološki lokalitet Bribirska glavica

Turci su zaposjeli i razrušili Bribir 1523. godine. Na tom su području bili oko 150 godina. Nakon odlaska Turaka stanovništvo koje je pobjeglo pred Turcima živjelo je u podnožju oko Bribirske glavice. Područje Bribira, Bribirske glavice, potpalo je pod vlast Venecije (1684. g.) koja je utvrdi koristila kao kamenolom. Došljaci su također uništavali arheološko nalazište.

Do sada je istražena (ne u cijelosti) samo jedna petina arheološkog lokaliteta i nađeni su ostatci rimskih hramova s mozaicima i sustavima cisterni. Također je nađena gotička i romanička crkva na temeljima ranijeg starokršćanskog zdanja te ilirski i starohrvatski grobovi: srednjovjekovno groblje „Novi put“ (1), Prapovijesni, rimski i srednjovjekovni bedemi (2), Nimfej (3), Srednjovjekovna kula (4), rimske kasnoantičke i srednjovjekovne kuće (5), Crkva sv. Marije (6), Franjevački samostan (7), Muzejska zbirka (8), srednjovjekovne kuće (palača

obitelji Šubić) (9), Rimska ulica i srednjovjekovne kuće (10), srednjovjekovna crkva sv. Ivana/pravoslavna crkva sv. Joakima i Ane (13).

Na temeljima starohrvatske šesterolisne crkvice sagrađena je (1574. godine) pravoslavna crkva svete Ane! To je bio obrazac ponašanja Osmanlija i došljaka s istoka, da se na temeljima srušenih (uništenih) hramova grade nove crkve (hramovi) s namjerom da se zatre trag starosjedioca. Pravoslavci su došli pod naletima Turaka i ostali nakon njihova povlačenja. Postojanje pravoslavnih hramova u doba Šubića je izmišljotina kojom se pokušava svojatati hrvatski teritorij.

Slika 2. Crkve sv. Joakima i sv. Ane

Pravoslavno groblje na arheološkom lokalitetu nulte kategorije pokazatelj su zločinačke srbijanske politike.

Jedan je divljak na arheološkom lokalitetu izgradio zvjezdastu betonsku kriptu, a kasnije ju je pokrio betonskom pločom. Tko i zašto dopušta takav kulturocid? Tko dopušta nova ukapanja na tom arheološkom lokalitetu nulte kategorije? Nažalost i dalje se vrši devastacija lokaliteta. Sramota za struku i vlast!

Arheološki lokalitet nulte kategorije devastirali su Turci, Mlečani, došljaci s istoka, Talijani za vrijeme Drugog svjetskog rata (odnijeli su neke vrijedne eksponate). Devastacija je nastavljena i za vrijeme Domovinskog rata (na Glavici je bila postavljena četnička artiljerija).

Kamen s Branimirovim imenom nađen je unutar crkve sv. Joakima i Ane na Bribirskoj glavici, u čijim temeljima stoji rotunda koju dr. Milošević datira u 6. stoljeće, čime ona postaje prva među takvim građevinama u Dalmaciji. Na Bribirskoj glavici nađen je švedski toponim (švedske pokrajine Skania Inferior), ali još nije jasno kakva je veza između Skandinavije i Bribirske glavice.

Bribir je nakon pada 1523. postao pogranična turska utvrda, a stanovništvo je pobjeglo. Franjevci su dolaskom Turaka pobjegli u Šibenik, a Turci su crkvu pretvorili u barutanu. Crkva i samostan su do temelja srušeni prije nego je Venecija vratila Bribir 1684. Bribirska loza Šubića je izumrla, ali je slavna povijest Šubića Zrinskih počela kad je Juraj III. Šubić, sin Pavla II. Ostrovičkog, zamijenio 1347. Ostrovicu za Zrin na obroncima Zrinske gore i tako postao Juraj I. Zrinski.

Novija istraživanja na Bribirskoj glavici rađena su 2014. i 2015. godine u okviru međunarodnog arheološkog istraživanja *Varvaria/Brebirium/Bribira*. Istraživanja su proveli Muzej hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita u suradnji s Muzejom grada Šibenika te Sveučilištem Macquarie iz Sidneya i Teološkim fakultetom u Oslu. Iskapanja na lokalitetu radili su studenti iz Australije, Norveške, Turske, Rumunjske i Francuske kao gosti Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika i Muzeja grada Šibenika.

Iz vremena Šubića sačuvani su: luksuzno posuđe, poljodjelski alati, metalni predmeti i novac. Danas na Bribirskoj glavici postoji Muzejska arheološka zbirka Bribir koja nikad nije otvorena niti je lokalitet ičim zaštićen, unatoč tome što ga zovu „Hrvatskom Trojom“.

Arheološko nalazište Bribirska glavica istraživali su, iskapali i (ili) o nalazima pisali fra Lujo Marun, Stjepan Gunjača, Mate Suić, Tonči Burić, Victor Ghica, Ante Milošević, Danijel Džino i drugi.

Vrijeme je da se arheološki lokalitet Bribirska glavica zaštiti od daljnje devastacije, da se zabrani uništavanje sarkofaga, grobnica i drugih artefakata iz antičkog i starohrvatskog doba. Vrijeme je da se groblje izmjesti s arheološkog lokaliteta jer daljnje uništavanje arheološkog lokaliteta najviše kategorije mogu dopustiti samo barbari.

Izvori: Victor Ghica, Ante Milošević, Danijel Džino, Tonči Burić i drugi

12. Crkva Sv. Marije na Crkvini

Arheološko nalazište na Crkvini najznačajnije je hrvatsko arheološko nalazište iz ranog srednjeg vijeka. Crkva Sv. Marije na Crkvini najvjerojatnije je izgrađena u 8. ili početkom 9. stoljeća. Bila je to trobrodna crkva; ostali su samo temelji crkve.

Pored crkve sv. Marije dograđen je mauzolej za ukop ondašnjih vladara; također su tu ostatci samostanskog kompleksa ili biskupskog dvora.

Slika 1. Tlocrt starohrvatske crkve iz 8. – 9. stoljeća

Crkvu je otkrio fra Lujo Marun. Na tom lokalitetu nađeno je preko 100 ukrašenih ulomaka, nađeni su ciboriji iz 9. i 11. stoljeća, okrugla krstionica, lik hrvatskoga vojnog dostojanstvenika, ulomci oltarne pregrade i trokutni zabat oltarne pregrade s likom Bogorodice iz 11. stoljeća. Nalazi se čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Trokutni zabat oltarne pregrade s likom Bogorodice iz 11. st. štuje se kao *Gospa velikoga hrvatskog zavjeta*.

“Zabat je sastavljen od nekoliko kamenih ulomaka, a dijelom rekonstruiran i nadopunjen. Obod je ukrašen kukama i stiliziranim palmetama koje su zamijenile prijašnji pleter, a označavaju prijelaz prema romanici. Na ravnoj je plohi lik Bogorodice prikazan jednostavnim urezima u stavu adorantkinje. Ona drži ruke na prsima s okrenutim dlanovima prema gledateljima. Oko glave joj je aureola, plašt joj je prebačen preko ramena, a iznad glave ima ucrtan križ.”

Uz ostatke bazilike smješteno je malo rimokatoličko groblje koje više nije u funkciji. Informativni pano daje podatke o arheološkom lokalitetu.

U sklopu proslave 13 stoljeća kršćanstva u Hrvata, 1976. godine izrađena je replika Pralika Gospe Velikoga Zavjeta u srebru i zlatu.

Slika 2. Pralik Gospe naden na starohrvatskom arheološkom lokalitetu

Crkva sv. Marije Kraljice Hrvata

Godine 1938. na Crkvini je izgrađena nova zavjetna crkva Sv. Marije, povodom 850. godišnjice smrti kralja Zvonimira. Projekt crkve izradio je Ivan Meštrović koji je izradio i kip Biskupijske Bogorodice (Gospe u narodnoj nošnji iz Dalmatinske zagore s djetetom na krilu kako piše knjigu života). Freske u crkvi izradili su slikari Jozo Kljaković i Frano Šimunović. Crkvu je 19. rujna 1938. posvetio nadbiskup, danas blaženik Alojzije Stepinac.

Govor nadbiskupa dr. ALOJZIJA STEPINCA na posveti spomen crkve kralja Zvonimira:

"Minulo je 860 ljeta, otkako je Dimitar Zvonimir, kralj iz naše hrvatske narodne dinastije, dao na ovome mjestu sagraditi katedralu u čast Majci Božjoj, bl. Djevici Mariji. Mnogo je bura i oluja prohujalo od toga doba do današnjega dana preko stabla našega narodnog organizma. One su polomile toliko njegovih grana, da se činilo da će na koncu iščupati i samo stablo sa korjenom i da će našega naroda i hrvatskoga imena nestati s lica zemlje. Kad u duhu prođemo čitavu našu krvavu povijest, napose doba divljih turskih navala, možemo mirne duše reći sa prorokom: «Misericordiae Domini, quia non sumus consumpti» (milosrđe Gospodnje da ne izgubismo! Thr. 3,22). Mogu drugi tražiti razloge, što smo se održali gdje hoće, za mene jest i ostaje zadnji razlog da nismo izginuli – milosrđe Božje! Zato, kad sam imao da odredim natpis za veliko zvono ove spomen-crkve, nisam dugo krzmao što da dadem napisati. Prošavši u duhu tolike silne pogibli, koje su prijetile, pala mi je odmah na um jedna slika iz sv. Pisma. Mojsije, predočujući u grandioznoj slici nezahvalnom izraelskom narodu velika dobročinstva Božja, govori: «Našao ga je (Gospod narod izraelski) u pustojoj zemlji, na mjestu užasa i surove pustoši, vodio ga je i poučavao i štutio kao zjenicu oka svoga. Kao što orao vodi mlade svoje na lijet i lebdi nad njima i širi krila svoja, tako ga je on uzeo i nosio na ramenima svojim. Gospod je sam bio njegov vođa i nije bilo drugog Boga uz njega. Postavio ga je na divnu zemlju, da uživa plodove polja i siše med iz stijene i da ima ulja na kamenitom tlu.» (Mojsije 32,10=13).

Sjećajući se tih i tolikih dobročinstava Božjih, stavio sam, kao maleni znak zahvalnosti za bezbrojna dobročinstva Božja prema našem hrvatskom narodu, na veliko zvono ove spomen-crkve natpis «Omnipotenti Dominatori Christo, qui per secula multa populi Croatarum dux solus fuit, hoc signum in laudem et gloriam sempiternam!» (Svemogućem vladaru Kristu, koji je kroz mnoge vjekove bio jedini vođa hrvatskoga naroda, ovo zvono na vječnu hvalu i slavu)! Neka Te, dakle, dragi moj hrvatski puče, ova spomen-crkva danas posvećena, i glas njezinih zvona, kad ih čuješ, potsjeća na dvije stvari: prvo, da budeš Bogu zahvalan za prošlost, za bezbrojna primljena dobročinstva, drugo, da Ti je samo u Njemu spas u budućnosti!

Svima je znano kako bjesni danas boj protiv katoličke Crkve u mnogim krajevima svijeta. Nabacuju se najgorim klevetama na Crkvu Božju, tobože u ime znanosti. Nabacuju se najpodlijim lažima i uvredama na vrhovnu glavu Crkve Božje Sv. Oca i Petrovu stolicu, u ime tobožnje slobode. Gone kao divlje zvijeri u mnogim krajevima svijeta katoličke svećenike, redovnike i redovnice, tobože u ime napretka, kulture i demokracije. Uništavaju cvatuće katoličke škole u mnogim krajevima svijeta, tobože radi prosvjete puka. A ja ovdje kažem pred vama, brojnim tisućama, kažem pred cijelim svijetom, kažem otvoreno i jasno: gotovo sve što, što je lijepa i dobra u nama, u našem hrvatskom narodu, sve tekovine naše kulture, svu našu lijepu i časnu prošlost, dugujemo katoličkoj crkvi, s čijim su glavarom Papom Agatom sklopili djedovi naši jedinstveni pakt i čuvali ga do danas. Velim, otvoreno pred cijelim svijetom, da nas Božja providnost nije pravodobno zaklonila pod majčinsko krilo katoličke Crkve, nestalo bi nas bilo već davno s lica zemlje upravo onako kako je nestalo divljih Avara, Huna, Vandala i tolikih drugih. I ja se usuđujem poći još i dalje pa reći ovo: Kad bismo, što ne dao dobri Bog, nesrećom otpali od katoličke Crkve i bacili njezinu divnu nauku, brzo bismo se srozali do barbarluka afričkih divljaka.

Pogledajte samo malo po Europi, koja je, izgleda, u nekim dijelovima odlučila obračunati s katoličkom Crkvom i njezinom naukom, a diči se kulturom. Zar je kultura smatrati sebe nekim višim bićem-nadčovjekom i prezirati drugoga, kad se znade da su svi ljudi po sebi prah i pepeo, a po milosrđu Božjem svi djeca jednoga Oca nebeskoga? Zar je to kultura, smatrati, da samo veliki narodi imadu pravo na život a maleni imadu jedino pravo robovati i služiti sili, kad znademo po riječima sv. Pisma, da je «malog i velikog stvorio On (Gospod) i jednako se skrbi za sve», (pusillum et magnum ipse fecit et aequaliter cura est illi de omnibus! Sap. 6,8)? Zar je to kultura, kad se za jedno mjerilo pravde postavi gruba sila sa načelom: ili se ukloni ili se pokloni – a zbacuje se i gazi sloboda ljudske ličnosti i dostojanstvo čovjeka? Zar je to kultura, kad se otimlje tuđu imovinu samo zato jer ne će i ne mogu da misle i rade ono, što misle oni, koji su silom prigrabili vlast? Bog neka naš maleni narod oslobodi od takove prosvjete i kulture! Neka drugi rade kako ih je volja! Mi ćemo, došlo što mu drago, ostati vjerno u sklopu one Crkve koju je Isus Krist osnovao i povjerio na upravljanje sv. Petru i njegovim nasljednicima rimskim biskupima. Ta Crkva katolička, koja je po riječima apostola Pavla «columna et firmamentum veritatis» (stup i tvrđa istine) bila je za naš hrvatski narod najsigurniji putokaz i zaštita kroz život. Ona ga je oplemenjivala. Ona se radovala s njime. Ona je plakala s njime i pomagala ga u danima kušnje i nevolje. Ona je stavila kraljevsku

krunu na glavu prvom njegovom kralju i učinila narod naš ravnopravnim drugim kršćanskim narodima Europe. Ona je sa svojim vrhovnim poglavarom Sv. Ocem i danas najvjerniji i najsigurniji njegov prijatelj.

I zato ćemo Božjom pomoću najsvečanije za tri godine proslaviti 1300-godišnjicu, kad je hrvatski narod prvi puta stupio u vezu sa sv. Rimskom Stolicom. Ali kao što će nas ova zavjetna spomen-crkva poticati na zahvalnost Bogu za primljena dobročinstva u prošlosti, tako neka nam bude podstrek da ne klonemo u budućnosti. Ne znamo kada je položaj u svijetu izgledao tako strašan kao danas. Svi sa zebnjom u srcu očekuju čas, kad će, planuti pokolj, kakvog svijet još nije vidio. Narodi su naoružani do zubi. Za male narode nema više pravice na zemlji. Oni su postali igračka, kojom se igraju veliki i moćni. Ali ako nema pravde na zemlji, mi vjerujemo, da je imade na nebu i da će konačno pobijediti vječna pravda.

Zato, dragi moj ispaćeni narode, ne kloni duhom! Jer što su svi ti do zuba naoružani narodi pred svemogućim Bogom?» «Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo quasi nihilum et inane reputati sunt ei» (Svi narodi kao da ih ni nema, tako su pred Njim i kao ništica i taština, smatraju se pred njim! Is. 40,17.). Zato je s pravom mogao reći apostol Petar: «I nema u nijednom drugom spasenja, jer nema drugoga imena pod zemljom danoga ljudima, u kojem bismo se mogli spasiti» osim Krista Gospoda, kojemu je «dana sva vlast na nebu i na zemlji» (Act. 4,12) i koji je jedini «rex regum et Dominus dominantium – kralj kraljeva i gospodar gospodara» (Det. 10,17). K njemu, koji je doveo naš narod u krilo Crkve katoličke i moćnom svojom rukom štutio ga, čuvao i branio i obranio kroz dugih 13 vjekova u današnjoj domovini. K Njemu upiremo svoje oči u teškim danima sadašnjice. Mi smo uvjereni, a istinitost riječi sv. Pisma: «Timenti Dominum non ocuret mala, sed in tentatione Deus Illum conservabit et liberabit a malis» (Tko se Gospoda boji, neće ga stići zlo, nego će ga Bog očuvati u kušnji i osloboditi ga od zla» Eccl. 31,1).

To neka nam uvijek doziva u pamet ova zavjetna crkva, spomen žive vjere naših djedova, spomen naše stare slave, i putokaz k sretnijoj budućnosti." (Novo doba, 20. rujna 1938., Split).

Crkva je devastirana tijekom Drugog svjetskog rata (Gospinu kipu su odlomili glavu) te ponovno u Domovinskom ratu od strane velikosrpskih ekstremista koji nastoje uništiti sve katoličko što je povezano s hrvatstvom.

Crkva, freska "**Stolovanje kralja Zvonimira**" i kip Gospe restaurirani su 1966. (bio je to jedan od **uvjeta iz Meštrovićeve oporuke, a ne čin dobre volje komunisti**).

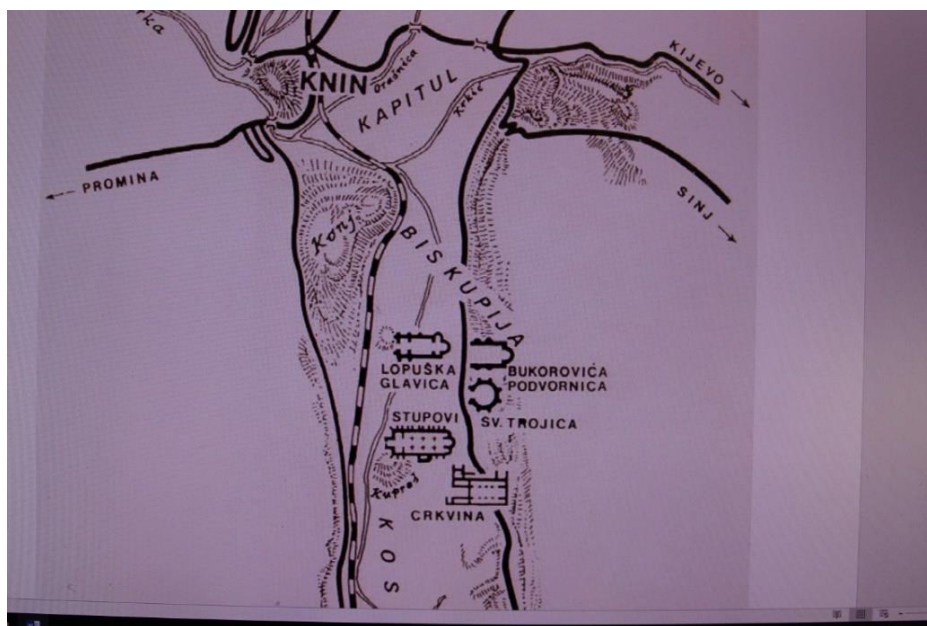
Ponovno su Srbi iz Biskupije uništili crkvu 1992. godine, a hrvatski kralj Zvonimir i njegova vlada streljani su, izrešetani mecima iznad niše oltara Sv. Marije.

Crkva sv. Marije Kraljice Hrvata mjestom je hodočašća zadnje rujanske nedjelje, za blagdana Imena Marijina.

Izvori: Krešimir Regan, Branko Nadilo. Crkveno graditeljstvo, GRAĐEVINAR 60, (2008.), 6; Ljubomir Škrinjar i drugi.

13. Biskupija – 5 starohrvatskih crkava

Na rubu Kosova polja, 5 km jugoistočno od Knina, nalazi se mjesto Biskupija. Biskupija je najpoznatije i najbogatije starohrvatsko arheološko nalazište. Na prostoru Biskupije bilo je 5 predromaničkih hrvatskih crkava: *Sv. Marija (Crkvina)*, *Crkva Sv. Cecilije zvana Stupovi (lokalitet Katić bajami)*, *Crkva na Lopuškoj glavici*, *Crkva na Bukorovića podvornica*, *hrvatska crkva Sv. Trojice (ispod pravoslavne crkve Sv. Trojice)*.

Slika 1. Položaj Biskupije i njezinih predromaničkih crkava, Crkveno graditeljstvo (Građevinar 60, 2008., 6)

U Biskupiji, u svetištu sv. Marije, stolovao je biskup Kraljevine Hrvatske od osnutka biskupije (1040.) do ukidanja biskupije 1493. godine. U crkvi (ostatcima) Sv. Marije nađen je najraniji znani pralik Gospe u starohrvatskoj umjetnosti (*Gospa Velikog hrvatskog krsnog zavjeta*). Datiran je u 1050. godinu.

Pored arheološkog nalazišta Crkve sv. Marije, podignuta je 1938. **crkva Sv. Marije**, zaslugom kipara **Ivana Meštrovića**. Crkvu su ukrasili **Ivan Meštrović**, **Jozo Kljaković** i **Franjo Šimunović**. Nažalost, velikosrpski ekstremisti crkvu su teško oštetili za vrijeme Drugog svjetskog rata i poslije u Domovinskom ratu. Radi se o zatiranju svega hrvatskoga, od velikosrpskih terorista, na hrvatskom povijesnom lokalitetu.

Crkva sv. Marije Kraljice Hrvata je mjestom hodočašća zadnje rujanske nedjelje, za blagdane imena Marijina.

Prva iskapanja poduzeo je fra Luj Marun 1886. Otkopana je crkva Sv. Marije na Crkvini, ostatci više građevina i grobovi s bogatim nalazima koji su danas u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Istraživanja je kasnije nastavio **Stjepan Gunjača** 1950. /1951. Također su istraživanja vršena 1983., 2000. i 2004. Od 2009. provode se revizije iskapanja na

Crkvini u Biskupiji, međunarodni projekt „*Cradles of European Culture*“. Na lokalitetu Crkvina nađeno je oko 1.000 grobova.

Crkva Sv. Cecilije (još se zove Crkva na Stupovima), nalazi se stotinjak metara od nalazišta Crkvine. Prema mišljenju arheologa i povjesničara Stjepana Gunjače (1909. - 1981.) tu je ubijen kralj Zvonimir.

Nalazište – Lopuška glavica (treća crkva) - vidljivi su ostaci temelja male jednobrodne starohrvatske crkvice s apsidom na istoku iz IX. stoljeća, a pronađeni reljefi odgovaraju skupini iz vremena kneza Trpimira. Otkrivena su 54 groba na ovom lokalitetu.

Nalazište – Bukorovića podvornica (četvrta crkva) – više ne postoje arheološki ostaci predromaničke crkve iz IX. stoljeća i 72 groba iz starohrvatske nekropole jer su **50-tih godina prošlog stoljeća uništeni za «potrebe naroda».**

Starohrvatska crkva Sv. Trojice iz IX. st. (tzv. peta od pet crkava u Biskupiji); od XVIII. stoljeća pravoslavna parohijalna crkva Sv. Trojice, koja je podignuta na temeljima starohrvatske crkve Sv. Trojice iz IX. stoljeća. Okolo crkve otkriveno je starohrvatsko groblje i fragmenti crkvenog namještaja iz razdoblja od IX. do XI. stoljeća. Nažalost, zabranjeno je arheološko istraživanje jer su Srbi na arheološkom lokalitetu podigli pravoslavno groblje!

Na starohrvatskom arheološkom **lokalitetu Crkvine** nađeni su vrijedni nalazi: crkveni ciboriji iz 9. i 11. st., ulomci oltarne pregrade i drugih dijelova kamenog namještaja. Posebno je slavan trokutni zabat oltarne pregrade s likom Bogorodice iz 11. st. koji se inače štuje kao ***Gospa velikoga hrvatskog zavjeta***. Nađeni su ostatci krstionice i skulptura hrvatskog vojnog dostojanstvenika. U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu čuvaju se predmeti nađeni na lokalitetu Biskupije.

Lokalitet Bračićeva podvornica (200 m istočno od Crkvina u Biskupiji) otkriven je, ali nije istražen.

Starohrvatsko arheološko nalazište u Biskupiji istraživali su, o njemu pisali: fra Lujo Marun, don Frane Bulić, fra Stjepan Zlatović, Ferdo Šišić, akademik Stjepan Gunjača, Luka Jelić, Ante Milošević, Nikola Jakšić, Dušan Jelovina i drugi arheolozi i povjesničari.

Izvori

Krešimir Regan, Branko Nadilo. Crkveno graditeljstvo, GRAĐEVINAR 60, (2008.), 6

Mate Zekan. Fra Lujo Marun (1857. -1939.) Utemeljitelj, misionar i vizionar hrvatske arheologije. Starohrvatska prosvjeta I/34 (2007.)

Ljubomir Škrinjar. Selo Biskupija kod Knina - zatiranje hrvatskog identiteta.

Posjetite starohrvatski arheološki lokalitet – Biskupiju!

14. Poljička Republika

Poljica su bila administrativno područje pod samoupravom puka Poljica od 13. st. do Francuske (Napoleonove) okupacije 1807. godine.

Naziv "Poljica" potječe od brojnih polja koja su se smjestila oko planine Mosor. Sastoje se od Donjih, Srednjih i Gornjih Poljica. Poljička Republika ili Poljička knežija označuje područje istočno od Splita koje se protezalo od rijeke i mjesta Žrnovnice na zapadu do rijeke Cetine na istoku. Obuhvaćala je također područje od mora do iza Mosora, ispod Garduna kod Trilja. Granice Poljičke Republike određene su Poljičkim statutom iz 1482. Protezala se na oko dvjesto do tristo četvornih kilometara, a činilo ju je dvanaest sela (katuna). Katuni su nosili imena dvanaest većih poljičkih sela. Svaki katun je u rano jutro na dan svetog Jure (23. travnja) birao svoga katurara, a oni su, nakon vjerske svečanosti na Gracu (u Gatima), silazili zajedno s narodom u Podgradac i birali velikoga kneza za jednu godinu.

Dokaz je njezine samouprave postojanje Narodne skupštine, glavnoga upravnog tijela koje je bilo sastavljeno od svih građana. Uz Narodnu skupštinu postojao je i Zbor sastavljen od lokalnih plemića i seoskih knezova. Oni su birali poljičkoga kneza i upravljali javnim poslovima. Veliki poljički knez biran je svake godine 23. travnja, na blagdan sv. Jurja. Bio je vrhovni predstavnik Poljičke Republike te najviše pravosudno i izvršno tijelo.

Poljičane, njih 1.200, porazila je Napoleonova vojska 1807. g. koja je brojila 12.000 vojnika. Nakon višestoljetnoga postojanja ukinuta je samostalnost jedne od najstarijih hrvatskih kneževina poznate po svome demokratskom uređenju utemeljenu na glasovitom Poljičkim statutu.

Poljički statut

Važan hrvatski zbornik običajnog prava koji nam omogućava pravni, ekonomski, društveni, politički i povijesni uvid u odnose i strukturu stanovništva u hrvatskom razvijenom srednjem vijeku. Nastao je na području Poljičke Republike. Najstariji sačuvani tekst potječe s kraja XV. ili početka XVI. st., a pisan je poljičicom. Poljičica je zapravo bila jedan od regionalnih tipova hrvatske kurzivne ćirilice, koja je u paleografiji dobila naziv bosančica. Statut je većim dijelom pisan štokavski, a manjim dijelom čakavski.

Tvorci Poljičkoga statuta bili su zacijelo popovi glagoljaši koji su jedini poznavali kanonsko i rimsko pravo. Na temelju tih prava stvorili su i Poljički statut koji se bazirao na individualnom i javnom pravu te jasno utvrđivao društvene, političke i ekonomske odnose unutar Poljičke Republike.

"Poljičani sve do 1322. nisu imali potrebe za statutom jer su pod vlašću knezova bibrirskih vladala nepisana prava i običaji koje su dobro poznavali i pridržavali ih se, kao i sami Bribirci. Kad se ugarski kralj Karlo I. Robert (1288. – 1342.), s još nekoliko velikaških obitelji odlučio na pohod u južnu Dalmaciju kako bi srušio s vlasti Mladina II. Šubića, javila se prva redakcija teksta. Sadržavala je osamnaest članaka, a kralj ju je odbio. Prilikom spora oko granice između Poljičana i pojedinih Splićana 1333. godine također se spominju želje Poljičana za vlastitom samoupravom. Nakon što je kraljeva žena Elizabeta (oko 1334. – 1387.) u jednom sporu

presudila u korist Splitsana te zapovjedila kraljevskom banu da kazni poljičke didiće, oni su tražili da im se sudi u skladu s njihovim pravnim običajima, koji su poslije našli mjesto u Poljičkom statutu.

Napokon, 1387. bosanski vladar Tvrtko I. (oko 1338. – 1391.), koji je zavladao područjem Poljica, odobrava Poljičanima drugu redakciju statuta. Poljičani su u vrijeme kad su trebali doći pod vlast Venecije donijeli 1440. i treću redakciju. Četvrta je, s većim brojem izmjena i dopuna, nastala 1485., kad Poljičani ponovno dolaze pod vlast hrvatsko-ugarske krune. Premda se spominje i peta, nastala za vrijeme Kandijskog rata 1665., smatra se da je upravo s četvrtom redakcijom nastao završni oblik, koji se uz sitne korekcije održao do 1807., kad je Poljička Republika prestala postojati.”(Josip Buljan).

Danas se najstariji sačuvani rukopis Poljičkoga statuta čuva u Zagrebu u Arhivu HAZU-a, a stručnjaci smatraju da potječe s kraja XV. ili početka XVI. stoljeća. Uz Vinodolski zakonik, Poljički statut najvažniji je hrvatski pravni spomenik pisan narodnim jezikom. Nastao je kao izraz želje za samoupravom kroz očuvanje narodnoga suvereniteta i kolektivnosti u obavljanju javnih poslova te dokaz šestostoljetnoga postojanja Poljičke Republike.

U vrijeme najvećega turskog zaposjedanja, Poljičani su priznavali tursku vlast i plaćali harač, ali nisu izgubili svoju autonomiju. Pod Venecijom, priznavan im je autonomni status koji je uvelike odražavao drevne pravne ustanove i način života u kojemu socijalna diferencijacija nije postala onako izrazitom kakva je karakterizirala novija vremena.

Otpor Poljičana slomio je francuski vrhovni zapovjednik maršal Marmont koji je u knjizi svojih uspomena kasnije s respektom napisao:

„Nalaze se mala Poljica u jednoj prekrasnoj vis-dolini, nemaju nikakvih komunikacija i mogu se vrlo dobro obraniti. Osamljenost ove državice i sredstva, koja je priroda pružila stanovnicima, napućuju ih, da ne trpe tuđega jarma i da izbjegavaju pokornost, i stoga je trebalo da im Mlečani podjeljuju onako velike povlastice. Nikakva se poreza ne plaća u Poljicima, koja sama sebi imenuju zapovjednike i činovnike i ne kupe ni kopnene vojske ni mornara, a u potrebi je svako pod oružjem. Ukinut im ove povlastice s naše strane, dalo bi povoda njihovom nezadovoljstvu. Sve u ovoj državi na njenu korist govori, i pogled na nju i način njihove uprave. Ništa pravilnijega i marljivijeg od njihova poljotežanja, ništa pristojnije od njihovih sela i ništa pravičnije od njihovih uredaba.”

Poljički stol ili Banka bio je najviši izvršni i sudski organ poljičke vlasti. Sačinjavali su ga: veliki knez, vojvoda, kančelir, četiri prokuratora ili suca, pristavi i pisari. Svoje ovlasti i poslove Stol je obavljao kolegijalno, a izvršavao ih kančelir i pristavi. Knez je redovito biran na godišnjem saboru na godinu dana. Slojevi plemstva, koji su bili u nešto povoljnijem položaju od ostalog pučanstva, bili su Vlastela i Didići.

Izvori: Mirko Klarić, Mate Kuvačić-Ižepa, Bože Mimica, Davor Grgat, Josip Buljan

15. Hrvatsko plemstvo

Plemstvo, društveni stalež prisutan u različitim civilizacijsko-kulturnim sredinama nastao izdizanjem pojedinih obitelji čija se moć temeljila na vlasništvu nad zemljišnim posjedima i na gospodstvu nad ljudima nižega društvenog položaja. Kao vladajući društveni sloj u europskim državama, plemstvo se održalo sve do razdoblja stvaranja modernih nacionalnih država u drugoj polovici XIX. i prvoj polovici XX. st. Plemstvo je ukinuto 1918. godine.

Slika 1. Hrvatski plemići (s izložbe)

Hrvatsko plemstvo

Hrvatsko praplemstvo nastaje u doba vladavine hrvatskih narodnih vladara na području Hrvatske i Bosne. Posebnu skupinu unutar hrvatskih plemićkih rodova činilo je **plemstvo dvanaestero plemena** (*nobiles duodecim generationum Croatorum*), koje je svoj ugled temeljilo na navodnom ugovoru s kraljem **Kolomanom** kojim je ovaj bio priznat hrvatskim kraljem, a njima su bile zajamčene široke povlastice. Među najpoznatije hrvatske plemićke rodove ubrajaju se: Šubići, Mogorovići, Gusići, Svačići, Lapčani. Sjeverno od Gvozda također su bili organizirani plemićki rodovi. Iz plemićkih rodova su se tijekom vremena izdvojile mnogobrojne plemićke obitelji (npr. Zrinski i Peranski iz Šubića, Nelipčići iz Svačića, Krbavski iz Gusića, Berislavići Grabarski iz roda Borića bana).

Nakon 1102. u hrvatskoj državi se plemstvo dodjeljivalo, kraljevi i velikaši su darivali posjede i nastalo je feudalno plemstvo. Vremenom kraljevi i velikaši nisu imali novih posjeda pa su umjesto darovnica dodjeljivali plemstvo grbovnicama ili plemićkim listom.

U srednjovjekovnoj Slavoniji od XIII. st. niže je plemstvo bilo organizirano i teritorijalno, u plemićke općine, od kojih je najpoznatija bila **turopoljska** (*nobilis communitas Campi Zagrabiensis*).

U razdoblju mletačke vladavine nad dalmatinskim gradovima (XV. – XVIII. st.) pojedine patricijske obitelji dobile su od Mletačke Republike mletačko plemstvo te velike zemljišne posjede u zaleđu dalmatinskih gradova. Dubrovački patricijat svoju je snagu i ugled temeljio na neovisnosti Dubrovačke Republike. Poznate su dubrovačke patricijske obitelji Gundulići (Gondola), Gučetići (Gozze), Držići (Darsa) i dr.

God. 1848. plemićke su povlastice bile ukinute, ali su se plemićki naslovi za zasluge podjeljivali sve do 1918.

Plemićke matične knjige

U doba kad su vladari počeli podjeljivati plemstvo po grbovnici, počelo se plemićki list i grbovnice upisivati u posebne knjige, zapisnike. U Hrvatskoj počelo se time od 1557. godine te danas postoji dvanaest svezaka zapisnika Hrvatskoga sabora, u kojima su upisani plemići, koji su dobili plemićki list i grbovnice od 1557. do 1831. godine.

Ugarska je imala svoju **Kraljevsku knjigu** (*Liber regius*), a dalmatinska vlastela i Venecija svoje spise, a mletačke i talijanske općine svaka svoju **Zlatnu knjigu** (*Libro d' oro*).

Plemićki naslovi počinju se davati i koristiti s dolaskom Habsburgovaca na hrvatsko prijestolje (plemić, vitez, barun, grof, knez, vojvoda, nadvojvoda i princ).

Na propast hrvatskoga plemstva utjecala su četiri kobna događaja: Krbavska bitka, krvavi sabori u Križevcima i Požunu, kraj loze Zrinskih i Frankopana, dekret starojugoslavenskoga kralja Aleksandra Karađorđevića kada je proglašenjem Šestosiječanjske diktature ukinuo plemstvo.

Izgubljeno plemstvo može biti: oteto, nepriznato, zaboravljeno i odloženo.

Plemstvo je dio hrvatskoga povijesnoga i kulturnoga naslijeđa. Pojedinci iz redova plemstva imali su izniman utjecaj na politička zbivanja, ulogu u kulturi i gospodarstvu o čemu svjedoče mnogobrojni dokumenti, dvorci, palače i grbovi. Hrvatski nacionalni i kulturni identitet oblikovan je utjecajem plemićkih obitelji i čini poveznicu s europskom kulturnom tradicijom.

Grbovi su tijekom dugoga razdoblja od 13. do 20. st. predstavljali univerzalan, a u srednjem vijeku čak primaran i nezamjenjiv oblik identifikacije u svim dijelovima Europe. Heraldika je bitan čimbenik europskoga kulturnoga identiteta. To vrijedi i za područje hrvatsko-slavonsko-dalmatinskih kraljevina. Hrvatska heraldika je posebna. Nastala je pod utjecajem Austrije, Ugarske, Venecije i talijanskih općina.

Hrvatsko plemstvo je dio naše državotvorne baštine i dio našega nacionalnoga identiteta. Plemstvo je aktivno sudjelovalo u obrani hrvatskih prostora, u nacionalnom osvješćavanju (ilirski preporod), uvođenju hrvatskoga jezika u službenu uporabu te promicanju domoljublja.

Potomci plemićkih obitelji (Vranyczany Dobrinović i Eltz) dali su velik doprinos pri priznavanju današnje Republike Hrvatske.

Drugi narodi ističu svoje plemstvo, kraljevske obitelji i pokazuju ih kao simbol njihove tradicije, kulture življenja i identiteta. U Hrvatskoj je plemstvo uništeno, prešućeno, a uloga plemstva je krivo tumačena iako tragovi, koji su svuda oko nas, pokazuju suprotno.

Plemićke obitelji (neke): Adamovići, Alepići, Babonići, Berislavići, Borelli Vranski, Cindro, Cambi, Crnkovići, Draškovići, Devčići, Držići, Durbešići, Filipovići, Frankopani, Gundulići, Gusići (Gušići), Hektorovići, Ivanovići, Jelačići, Kačići, Keglevići, Kukuljević Sackinski, Kulmeri, Kvaternik, Lackovići, Ladislav Iločki, Marulići, Mihanovići, Nelipčići, Novoseli, Oršići, Papalići, Pavlinovići, Pejačevići, Radoševići, Ratkovići, Ritter Vitezovići, Sučići, Snačići, Šubić Bribirski, Tommaseo, Turkovići, Vlašići, Vrančići, Vranyczany-Dobrinovići, Vučetići, Vukasovići, Zajc, Zoranići, Zrinski itd.

Potpuniji popis hrvatskih plemićkih obitelji vidjeti u "*Croatian Nobility Index*".

Danas ni jedan zakon, podzakonski akt ili pravilnik trenutno u Hrvatskoj ne priznaje suvremeno plemstvo, pa makar i na nekoj simboličnoj razini. Potomci hrvatskih plemićkih obitelji osnovali su **Hrvatski plemićki zbor** s ciljem priznavanja plemićkoga statusa u Republici Hrvatskoj. Evidentirane su 62 obitelji koje su potomci plemića.

Plemstvo je službeno ukinuto 1918. Nakon toga plemićke obitelji propadaju, a komunistička vlast zadaje konačan udarac plemstvu u Hrvatskoj nacionalizacijom nekretnina i fizičkim uništenjem pojedinih plemića ili cijelih obitelji. O postojanju hrvatskoga plemstva postoje pisani dokumenti, toponimi, spomenici, dvorci, imena ulica i trgova. Dok se europski narodi diče svojim plemstvom, hrvatsko plemstvo je zatrto, prešućeno. Zahvaljujući pojedincima i skupinama, vrše se istraživanja i objavljuju stručni radovi o hrvatskim plemićkim obiteljima i ulozi plemićkih obitelji u hrvatskoj povijesti, gospodarstvu i kulturi.

Literatura o hrvatskome plemstvu:

- Viktor Anton conte Duišin *Zbornik plemstva u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni-Hercegovini, Dubrovniku, Kotoru i Vojvodini*, Zagreb, 1938.
- Ivan pl. Bojničić Kninski, *Zakoni o popisu plemićkih obitelji*
- Znanstveni kolokvij "*Uloga hrvatskog plemstva u očuvanju i održavanju hrvatske nacionalnosti i državnosti*"
- "*Croatian Nobility Index*", Adam S. Eterovich, predsjednik Hrvatskog rodoslovnog i heraldičkog društva (*Croatian Genealogical and Heraldic Society*) sa sjedištem u San Joseu, Kalifornija, SAD.
- Dokumenti u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK)
- Dokumenti u Hrvatskom državnom arhivu (HDA).
- Dubrovka Peić Čeldarović, *Grbovi hrvatskog plemstva – Činjenice kulturnog naslijeđa i identiteta*.
- V. Brajković, *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja*, Zagreb, 1995.

16. Hrvatske povijesne postrojbe

Hrvatske povijesne vojne i druge postrojbe: Bjelovarski graničari – Husari 1756., , Gradska straža Požega, Hajdučka družina Mijata Tomića Tomislavgrad, Kliški uskoci, Povijesna postrojba ban Gašpar Alapić, Samoborska narodna garda, Svetonedjeljska garda Petar II. Erdodi, Trenkovi panduri Požega, Turopoljski banderij, Dubrovački trombunjeri, Frankopanska garda Ogulin, Gradska straža Bakar 1848., Hrvatska bratovština Bokeljska mornarica 809., Karlovačka građanska garda, Keglevićeva straža Kostel, Kravat pukovnija, Križevačka djevojačka straža, Počasna sokolska garda Osijek, Varaždinska građanska garda, Varaždinska husarska graničarska pukovnija, Zrinska garda Čakovec, Viteška udruga Kumpanjija Smokvica, Gospićka garda Vukovi, Povijesna postrojba Ivanić-Grad, Koprivnički mušketiri i haramije, Otočki graničari, Rapski samostreljari, Senjski uskoci, Serežani – stari graničari, Sokolska garda – Vinkovci, Šibenska gradska straža, Vitezovi vranski – Pakoštane, i drugi.

Varaždinska građanska garda

Varaždinska građanska garda, popularno znana „Purgari“, povijesna je građanska postrojba koja je svoj prvi poznati status, pod nazivom „Cesarska i kraljevska poveljna građanska četa“, dobila još 1750. godine od austrougarske carice i kraljice Marije Terezije. Uvrštenjem u gradski statut carica je potvrdila postrojbu naoružanih varaždinskih obrtnika, trgovaca i ljudi ostalih profesija s pravom građanstva te joj propisala status i obveze. Stoga se godine 1750. smatra godinom službenoga utemeljenja Varaždinske građanske garde.

Odore Varaždinske građanske garde u današnjem obliku postoje od 1836. godine. Odora je pruskog kroja i kao takva je ostala nepromijenjena do današnjeg dana. Dvije posebnosti koje ističu odoru Varaždinske građanske garde su kapa i „medvedova capa“.

Unutar Varaždinske građanske garde postojale su dvije jedinice, grenadiri i fiziliri. Razlike u odorama uočavale su se po kapi i po „remenima“. Grenadirska kapa bila je visoka s upečatljivim simbolom granate na sredini, dok je fizilirski kapa bila niža s upečatljivim grbom Hrvatske. Osim po kapi grenadiri su se razlikovali i po tome što su imali uprtnjače (s ukrižena dva remena), dok su fiziliri imali opasač. „Medvedova capa“ simbol je koji se nalazi na krajevima rukava surke, a označava odnos snaga Napoleona i Varaždinske građanske garde. Šest vodoravnih pruga označava jedinice Napoleonove vojske, dok jedna okomita označava jedinicu Varaždinske građanske garde. Upravo zbog toga što je Varaždinska građanska garda nadmašila Napoleonove snage, ovaj simbol je uvršten na samu odoru. Odore pripadnika Varaždinske građanske garde podijeljene su u tri kategorije: časničke odore, dočasničke odore i gardističke odore.

Varaždinska husarska graničarska pukovnija

Varaždinsku husarsku graničarsku pukovnicu osnovao je princ Joseph Friedrich von Sachsen-Hildburghausen (1702. – 1787.) nakon reorganizacije Vojne krajine i ustanovljavanja Karlovačkog, Varaždinskog, Banskog i Slavenskog generalata. Pukovnija je 1756. ratovala u Saskoj, 1757. u Češkoj, od 1758. do 1761. izvršavala je zadaće ophodnje u Saskoj, 1762. borila se kod Lužica u Poljskoj, 1778. ratovala je u Češkoj i Njemačkoj. Uvedena je 1769. u konjanički popis carske Habsburške vojske kao Konjanička pukovnija br. 41, a od 1780. do 1786. sve su husarske granične pukovnije ugašene.

Husarska odora sastojala se od kalpaka (krznena kapa), dolame (kratki kaput), kićene bluze, pletenog pojasa, hlača, čizama, kožnatog remena s fišeklijom (nabojnjača), a specifičan dodatak bila je kravata. Boje odore, znakovlje i detalji određeni su uredbom Marije Terezije tek 1767. godine, a dotad su ovisili o vlasniku postrojbe i njegovu imovinskom stanju. Husari su nosili sablju, karabin i kubure na sedlu te koplje duljine 220 cm.

Varaždinski husari spominju se i od 1874. do 1919. kao 10. husarska domobranska pukovnija, a sudjelovali su u borbama u Bosni i Hercegovini 1878., bitkama u Prvom svjetskom ratu te oslobađanju Međimurja 1918. godine.

Varaždinska husarska graničarska pukovnija osnovana je 2006. godine kao Udruga građana Husarska garda Varaždinske županije, a 2014. zbog povijesne utemeljenosti mijenja ime u Varaždinska husarska graničarska pukovnija.

Počasna sokolska garda Osijek

Počasna sokolska garda Osijek počasna je povijesna postrojba koja djeluje unutar udruge Hrvatski sokol Osječko-baranjske županije Osijek. Rad Udruge obnovljen je 1995. godine i uglavnom slijedi tradiciju počasne garde Hrvatskog sokola osnovane 1896. godine u Osijeku.

Hrvatski sokol obilježava svoj dan 30. travnja u spomen na Petra Zrinskog i Frana Krstu Frankopana. Dan Počasne garde slavi se 21. ožujka u spomen na dan 1848. godine kada je uspostavljena Đačka straža ili počasna garda Hrvatski sokol, koja je čuvala i bana Josipa Jelačića.

Dan zastave Hrvatskog sokola obilježava se 16. rujna u spomen na dan kada su 1896. hrvatski sveučilištarci, pod zastavom Hrvatskog sokolskog saveza i pod vodstvom Stjepana Radića i Vladimira Vidrića, spalili mađarsku zastavu ne podržavajući tadašnji režim.

Križevačka djevojačka straža

Križevačka djevojačka straža je povijesna hrvatska vojna postrojba. Križevačka djevojačka straža prvi se je put sastala 11. srpnja 1848. godine kad se je na proputovanju u Križevcima nakratko zadržao hrvatski ban Josip Jelačić. Djevojačka se straža postavila na ulazu u biskupski dvor. Činile su je naoružane domorodne Križevčanke. Bana su čuvale tijekom cijeloga njegova zadržavanja u Križevcima.

Straža je obnovljena 2008. godine pod vodstvom Marije Škrlec. Od ožujka 2011. godine članice su Saveza povijesnih postrojbi Hrvatske vojske. Godine 2016. primljena je u Beču u punopravno članstvo Europskog savjeta povijesnih postrojbi kao treća članica iz Hrvatske te jedina ženska postrojba. Jedina je ženska povijesna postrojba na svijetu ovakve vrste.

Keglevićeva straža Kostel

Keglevićeva straža Kostel je počasno-povijesna postrojba Krapinsko-zagorske županije. Osnovana je 12. ožujka 2001. godine unutar Kluba „Kostelska pištola“.

Izrasla je iz tradicije osobnih čuvara grofova Keglevića od Bužima, o čemu prvi povijesni trag datira s početka 1523. godine. Te je godine Juraj Brandenburški prodao Petru Kegleviću od Bužima grad i posjed Kostel za 13 000 forinti, nakon čega on postaje glavno sjedište velikaške obitelji. Petar Keglević držao je u gradu posadu oboružanu „pištolama“ koja je nadzirala ceste prema susjednoj Štajerskoj. U čast Isusova uskrsnuća Petar Keglević slao je naoružanu stražu da u noći s Velike subote na Uskrs čuva grob Isusa Krista te se ujutro nakon izlaska iz crkve slavilo pucnjevima iz pištola. Običaj uskrsnog pucanja, „streljanja iz pištole“, u Kostelu podno starog grada – kaštela Kostelgrada proglašen je 2012. nematerijalnim kulturnim dobrom, uvršten na Listu zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske i stavljen pod odgovarajući sustav zaštite i očuvanja kulturnih dobara.

Keglevićeva straža službena je počasna postrojba Krapinsko-zagorske županije od 19. prosinca 2008. Član je Saveza povijesnih postrojbi hrvatske vojske, organizator smotre kuburaških društava Krapinsko-zagorske županije i član Europskog saveza povijesnih postrojbi.

Karlovačka građanska garda

Premda nema pouzdanih podataka o datumu, pretpostavlja se da je Karlovačka građanska garda osnovana 1765. godine. Od tada pa do 1850., kad je raspuštena, imala je važnu ulogu u karlovačkoj povijesti.

Već se 1803. zbog opasnosti od Francuza postrojba povećava na četiri kumpanije. Svaka je imala 250 momaka, a bile su pod zapovjedništvom kapetana Ivana Kreča. Grad Karlovac u to je doba bio osmišljen kao vojna utvrda – bio je sjedište brojnih pukovnija i svih rodova vojske, a nakon osnivanja i sjedište Karlovačke građanske garde.

Garda je preustrojena 20. kolovoza 1813. godine. Dolaskom Francuza u grad gardisti dobivaju nove odore koje su nabavljali sami, a puške i sablje kojima su bili naoružani nabavljala je gradska općina. Kolika je bila popularnost i važnost Garde vidi se i iz činjenice da je obrtnik mogao otvoriti obrt u gradu tek ukoliko je barem nekoliko godina u njoj služio.

Zastava Garde blagoslovljena je 8. rujna 1840., a svjedok blagoslovu bio je grof Janko Drašković. Na jednoj strani zastave bio je grb Karlovca i tekst Ljubav domovini, a na drugoj grb kralja Ferdinanda I. i tekst Vjernost kralju.

Garda se 1848. ponovno preustrojava. Njezini pripadnici nose hrvatska obilježja, a zapovjednik je bio ugledni karlovački trgovac Hinko Davilla. No, nastankom novih političkih prilika i

uvođenjem apsolutizma oko 1851. potpuno se gasi i idućih 145 godina nema zapisa o njezinu postojanju.

Karlovačka građanska garda je povijesno-protokolarna postrojba grada Karlovca. U današnjem sastavu djeluje od 1996., kada je osnovana Odlukom Gradskog vijeća grada Karlovca, na inicijativu pripadnika 110. brigade Hrvatske vojske. Garda je članica Saveza povijesnih postrojba hrvatske vojske, a 2015. primljena je i u Savez europskih povijesnih vojnih postrojba.

Prvo postrojavanje bilo je na sam Dan grada Karlovca 13. srpnja 1996. godine.

Gradska straža Bakar 1848.

Povijest Gradske straže počinje u travnju 1779. kad je kraljica Marija Terezija Bakru dodijelila povelju kojom ga proglašava slobodnim kraljevskim gradom. Jedna je od povlastica tog statusa bilo i pravo da u gradskoj službi, uz ostale činovnike, bude i šest gradskih stražara na čelu s desetnikom (*Militia urbana*). Sve do 1918. i raspada Austro-Ugarske Monarhije Gradska straža ispunjavala je svoju zadaću čuvanja javnoga reda i mira te stražarenja ispred vrata dvorane u kojoj su se održavale sjednice Kapitalnog (gradskog) vijeća.

Slika 6. Povijesne postrojbe (MJ)

Revolucionarne 1848. godine bakarska je Gradska straža, onda nazivana Narodna straža, odigrala važnu ulogu u događajima koji su omogućili pripajanje Rijeke tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj. Tad se, naime, oko 150 pripadnika bakarske Narodne straže pridružilo ulasku u Rijeku pod vrhovnim vodstvom Josipa pl. Bunjevca, nakon čega je Rijeka i pridružena Banskoj Hrvatskoj. Odred Narodne straže iz Bakra vodio je odvjetnik Avelin Čepulić koji se poslije istaknuo i u političkom životu Hrvatske kao borac protiv pristizanja Mađara na hrvatsku obalu.

Gradska straža Bakar 1848. osnovana je 2009. godine kao udruga povijesne postrojbe hrvatske vojske koja svojim djelovanjem i nastupima oživljava dijelove bogate hrvatske povijesti i vojne tradicije grada Bakra.

Frankopanska garda Ogulin

Frankopanska garda Ogulina kao udruga osnovana je 30. svibnja 2004. u spomen na postrojbu koja se prvi put spominje 1553. godine. Želja osnivača bila je da se očuvaju i novim generacijama prenesu dijelovi prošlosti i vojne povijesti toga kraja. Ime je dobila po osnivaču grada Ogulina Bernardinu Frankopanu, sinu kneza Stjepana Frankopana, vlastelina Modruškog. U njegovo su vrijeme i nastale prve vojne formacije na tim prostorima.

Frankopanska garda Ogulin čuva i njeguje tradicionalnu odoru i oružje iz doba Vojne krajine, a sadašnja je odora iz vremena Ogulinske pukovnije. Njom je, za vrijeme svojeg službovanja u Ogulinu, zapovijedao ban Josip Jelačić.

Dubrovački trombunjeri

Dubrovački trombunjeri su povijesna vojna postrojba, po predaji utemeljena 1417. godine. Naoružani su posebnim vatrenim oružjem nazvanim trombuni.

Iz šesnaestoga stoljeća potječu najraniji povijesni zapisi o bratovštini bombardijera čije je sjedište u to vrijeme bila crkva svetog Sebastijana uz Dominikanski samostan gdje je bio smješten i oltar posvećen njihovoj zaštitnici svetoj Barbari. Mnogi trombuni koji su i danas u upotrebi izliveni su 1929. godine u Vinkovcima. Trajno su djelovali do Prvoga svjetskog rata s prekidima tijekom austrijske vlasti. U novije vrijeme rad su obnovili 1970. godine. Dio su zaštićene nematerijalne svjetske baštine.

Zrinska garda Čakovec

Garda je stolovala u Čakovcu od 1546. do 1670. godine. Želja je osnivača Udruge da se ne zatre spomen na članove obitelji Zrinski, već da i budući naraštaji u njihovoj domovini i izvan nje časte njihova djela i uče kako se njeguje čovjekoljublje, poštuje obitelj i brani dom te čuva domoljublje i bogoljublje. Svojim aktivnostima Udruga želi promovirati i turistički afirmirati Čakovec kao grad Zrinskih i Međimurje kao županiju Zrinskih. Zrinska garda Čakovec hrvatska je udruga osnovana 30. travnja 2001. s ciljem očuvanja i promocije baštine slavne hrvatske plemićke obitelji Zrinski.

U sklopu Udruge djeluje povijesna postrojba s gardistima, topnikom i bubnjarskim orkestrom u povijesnim odorama iz vremena Zrinskih.

Hrvatska bratovština Bokeljska mornarica 809.

Tradicija Bokeljske mornarice u najvećoj je mjeri izražena u tradicionalnoj Proslavi sv. Tripuna, zaštitnika grada Kotora, koja svoje korijene vuče još iz 809. godine kad su kotorski mornari prenijeli moći sveca s mletačkoga broda u Kotor. Taj su običaj Bokelji donijeli sa sobom u Hrvatsku i prakticiraju ga od 1924., kad su u Zagrebu osnovali svoju zavičajnu udругu. Kulturološke vrijednosti te tradicije prepoznate su i danas, tako da je Proslava sv. Tripuna, način kako je obilježavaju Bokelji u Hrvatskoj, upisana u registar nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Hrvatska bratovština Bokeljska mornarica 809. u Hrvatskoj baštinica je tradicije Bokeljske mornarice koja je, prema predaji, osnovana prije dvanaest stoljeća u Kotoru, u Boki kotorskoj, današnjoj Crnoj Gori. U Zagrebu je Društvo „Bokeljska mornarica“ 1991. reorganizirano u udругu Hrvatska bratovština Bokeljska mornarica 809., koja kao središnja organizacija u Republici Hrvatskoj (podružnice ima u Puli, Rijeci, Zadru, Splitu i Dubrovniku) okuplja Bokelje, njeguje zavičajne tradicije i surađuje s društvom u Kotoru. Prvo Društvo „Bokeljska mornarica“ u Hrvatskoj osnovano je u Zagrebu 1956. godine. Desetak godina poslije osnovano je u Rijeci i Splitu. Početkom devedesetih godina prošloga stoljeća Hrvati koji su pod pritiskom morali napustiti Boku osnovali su iste udругe u Puli i Dubrovniku.

Pet bratovština bokeljskih Hrvata djeluju po istim nazivom: Hrvatska bratovština Bokeljska mornarica 809. te su pod zajedničkom krilaticom „*Fides et honor!*“ (lat. vjera i čast!).

Izvori: Saveza povijesnih postrojba hrvatske vojske, hrvatski-vojn timer.hr, Lada Puljizević

17. Hrvatski državni arhiv

Povijest Hrvatskoga državnog arhiva

Hrvatski državni arhiv (HDA) prikuplja i čuva te znanstveno-stručno obrađuje arhivsku građu, odnosno dokumente državnih i javnih ustanova, poduzeća, pravnih i fizičkih osoba na teritoriju Republike Hrvatske i šire.

Slika1. Državni arhiv u Zagrebu

U srednjem vijeku isprave i spise Kraljevine Hrvatske čuvali su: banovi, banovci, protonotari i Zagrebački kaptol. Hrvatski sabor od 17. stoljeća sustavnije radi na popisivanju i zaštiti najvrjednije građe Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Temeljem saborske odluke 1643. zemaljski blagajnik Ivan Zakmardi de Diankovec daje izraditi na zemaljski trošak posebnu škrinju povlastica Kraljevine u koju se, zajedno s popisom, pohranjuju zemaljske isprave, zakoni i povlastice. Time su postavljeni temelji današnjega državnog arhiva u Hrvatskoj.

Kako su banovi, banovci i protonotari službene spise zadržavali kod sebe, Sabor s vremenom donosi niz propisa o predaji službenih spisa u Arhiv Kraljevine te 1744. odluku o imenovanju Ladislava Kiralya prvim zemaljskim arhivarom. Godine 1745. daje mu posebnu uputu, prvu kod nas poznatu, o sređivanju, izlučivanju, signiranju, popisivanju i čuvanju spisa Kraljevine.

Kako se Škrinja privilegija čuvala u sakristiji Zagrebačke katedrale, Sabor 1752. zahtijeva da se premjesti u sabornicu na Markovu trgu što je i učinjeno 1764. Godine 1770. Hrvatski sabor donosi posebne mjere zaštite tih prostorija u kojima su se, osim škrinje i Arhiva Kraljevine, čuvali i spisi Zagrebačke županije i Sudbenoga stola. U vrijeme Hrvatskog kraljevskog vijeća (1767. – 1779.) u Banskoj Hrvatskoj započinje sustavno odvajanje tekuće registraturne (pismohranske) građe od one koja ima povijesni značaj. Sređuju se i popisuju arhivi najvažnijih grana uprave, kaptolski arhivi i Arhiv Kraljevine. Od 1791. do 1797. sastavljena su prva pomagala (elenhi) i repertoriji pojedinih skupina spisa (Sabor, Banski spisi, Spisi protonotara,

Konferencije). Ivan Zrnčić bio je prvi stalni arhivist Kraljevinskog arhiva; postavljen je na to mjesto 1800.

Od sredine 19. stoljeća započinje proces prerastanja Kraljevinskoga arhiva u samostalnu ustanovu za čuvanje i obradu arhivske građe. Ban Josip Jelačić imenovao je 1848. Ivana Kukuljevića Sakcinskog upraviteljem Arhiva, u skladu s novim pristupom arhivskoj građi kao sastavnome dijelu kulturne baštine neke zemlje, prvom restitucijom arhivske građe iz inozemstva (1849. – 1853.). U Arhiv je iz Budimpešte vraćen dio spisa hrvatske provenijencije: spisi grofova Zrinskih, knezova Frankapana i drugih hrvatskih plemićkih obitelji (*Neoregestrata acta*), spisi ukinutih isusovačkih, pavlinskih i drugih samostana u Hrvatskoj koji su se čuvali pri Ugarskoj komori, spisi Hrvatskog kraljevskog vijeća te hrvatski spisi Kraljevskog Ugarskog namjesničkog vijeća. Po nalogu ugarske vlade ban Khuen-Hédervary je starije i važnije spomenute spise 1885. ponovno vratio u Budimpeštu. Za Ivana Kukuljevića započelo je i sustavno objavljivanje arhivskoga gradiva kao povijesnoga izvora.

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) Kraljevski zemaljski arhiv postaje pomoćni ured Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade koja 1870. donosi Zakon o Zemaljskom arhivu u Zagrebu s odredbama o korištenju gradiva. Tako se Arhiv otvorio javnosti, poglavito znanstvenoj.

Povjesničar Tadija Smičiklas dobio je od Zemaljske vlade dopuštenje za rad studenata u Arhivu. Arhiv počinje 1899. izdavati i svoje glasilo (*Vjestnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arhiva*). U istom periodu u Arhiv dolazi značajna građa vojnih ustanova i pojedinih županija. Godine 1913. dovršena je zgrada namjenski građena za Sveučilišnu knjižnicu i Zemaljski arhiv, u kojoj se Arhiv i danas nalazi. U prosincu 1918. u Arhiv dolaze iz Budimpešte spisi Hrvatskog ministra zajedno s građom Hrvatske dvorske kancelarije i s hrvatskim spisima austrijskih ministarstava.

Spisi koje je u Budimpeštu 1885. prenio ban Khuen-Hédervary vraćeni su u Arhiv tek 1958. i 1960. Status Arhiva kao samostalne ustanove formalno je potvrđen u međuratnome razdoblju te se od 1923. pod nazivom Kraljevski državni arhiv odvaja od uprave.

U drugoj polovici 20. st. postaje Hrvatski matični arhiv i postupno raste osnivanjem pojedinih organizacijskih jedinica koje će preuzeti specifične funkcije arhivske službe (laboratoriji, kinoteka i dr).

Arhiv je 1992. godine postao članom Međunarodnoga arhivskog vijeća, a od 1993. godine djeluje pod nazivom Hrvatski državni arhiv.

Međunarodni dan arhiva, 9. lipnja, dan je osnutka ICA-e (Međunarodnog arhivskog vijeće).

Hrvatski arhivi u povodu Međunarodnog dan arhiva priređuju izložbe, organiziraju predavanja, radionice, promocije knjiga, stručne skupove i druge promotivne događaje – kako u arhivima, tako i u drugim ustanovama – promičući na taj način multikulturni pristup nacionalnoj povijesti i kulturi, a ponajviše svjedoče o važnosti zaštite pisane kulturne baštine.

Godine 2010. u Hrvatskoj se obilježio temom „*Zemljišno vlasništvo*“. Baština koja se posebno predstavlja 2010. godine – zemljišni planovi, katastarske karte, urbari, ugovori i druga

dokumentacija koja svjedoči o zemljišnom vlasništvu – jedinstven je izvor za istraživanje i utvrđivanje vlasništva i korištenja posjeda, a često služi i u genealoškim istraživanjima.

Izvori: Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo kulture, kultura.hr

18. Hrvatski sabor

Predstavničko tijelo hrvatskoga naroda (u početku plemstva i svećenstva) je Hrvatski sabor koji ima dugu tradiciju, još od 9 stoljeća. U Splitu su održani crkveni sabori 925., 928. i 1060. godine.

Krunidbeni sabor Stjepana II. (1089. – 1091.) održan je u Šibeniku, potom i sabor u Biogradu 1102. na kojemu je hrvatsko plemstvo izabralo i okrunilo mađarskoga kralja Kolomana za kralja Hrvatske i Dalmacije.

Prvi sabor sa sačuvanim zapisnikom i zaključcima održan je 19. travnja 1273. godine u Zagrebu. Tada je utvrđen naziv sabora: **Opći sabor čitave Kraljevine Slavonije** (*Congregatio Regni tocius Sclavonie generalis*), a njegove se odluke nazivaju *statuta et constitutiones* (odredbe sa zakonskom snagom).

Hrvatski sabor (*Congregatio regnorum Dalmatiae et Croatiae generalis*) u izvorima se prvi put pouzdano javlja oko 1350. godine. Tada je kod sela Podbrižane, koje se nalazilo južno od Benkovca u Lučkoj županiji, održana skupština (*congregatio*) na kojoj je plemenu Virevića potvrđena pripadnost instituciji dvanaest plemena (*Nobiles duodecim generationum regni Croatiae*).

Hrvatski sabor sastajao se u Kninu, Ninu i Bihaću, a kasnije u Topuskom i u Ripču kraj Bihaća. Saborima je predsjedao redovito herceg ili ban, a ponekad i kralj (kralj Žigmund sudjelovao je na Krvavom križevačkom saboru 1397. godine na kojem su ubijeni hrvatski ban Stjepan Lacković i kralju suprotstavljeni plemići. Matijaš Korvin predsjedao je saborima u Križevcima 1466. i Zagrebu 1481. godine, a Vladislav II. saboru u Virovitici 1495. godine).

Dva sabora (Hrvatski i Slavonski) uglavnom su se funkcionirala odvojeno, a zajedno su vijećala samo u osobito važnim prilikama. Slavonski sabor je 1515. odbio pomoći banu Petru Berislaviću u obrani prostora južno od Velebita uz obrazloženje da su slavonski staleži „po starom običaju dužni braniti samo svoju kraljevinu“, dakle Slavoniju, ali ne i Hrvatsku. S druge strane, Slavonski je sabor birao svoje predstavnike za Ugarski sabor, što Hrvatski sabor nije činio. Takav odnos je u potpunosti kulminirao početkom 1527. godine kada je Hrvatski sabor u Cetinu samostalno izabrao Ferdinanda Habsburškoga za hrvatskog kralja, a Slavonski u Dubravi Ivana Zapolja.

S državnopravnoga stajališta osobito je značenje Sabora hrvatskoga plemstva održanoga u Cetinu 1. siječnja 1527. godine. Na Cetinskome saboru donesena je odluka da za hrvatskoga kralja bude izabran Ferdinand, češki kralj i nadvojvoda austrijski. Sabor hrvatskoga plemstva tim je činom na hrvatsko prijestolje slobodno izabrao habsburšku dinastiju, nakon stoljeća mađarskih kraljeva.

Zbog potrebe koordinirane obrane hrvatskih zemalja, počinju se učestalo zajednički sastajati hrvatski i slavonski sabor (prvi zajednički sabor pod habsburškom vlašću, sastao se u Zagrebu 1533. godine pod predsjedanjem zajedničkoga bana).

Nakon 1558. sabor se redovito naziva **Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije**. Od 1681. godine puni je naziv, koji je zadržao u cijelom feudalnom razdoblju, **Sabor Kraljevine**

Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (*Congregatio Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*), a taj naziv zadržao se do 1918.

Hrvatski sabor sastao se 9. ožujka 1712. godine i donio odluku da se nasljedno pravo prenosi i na žensku lozu habsburške dinastije. To je poznato kao *Pragmatička sankcija ili Ustanova o ženskom nasljedstvu habsburške kuće u Kraljevini Hrvatskoj*.

Sabor je obično sazivao ban (vladar), a odluke je potvrđivao svojim pečatom. Na Saboru se odlučivalo o odredbama koje su bile od općega interesa: odredbe o sudovanju, porezima, obrani zemlje, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i drugo. Hrvatski sabor je zasjedao u raznim gradovima Hrvatske. Sjednice su se održavale u kućama raznih uglednika, u kraljevskom dvoru u Gradecu ili na biskupskom dvoru na Kaptolu dok nije izgrađena zgrada u Zagrebu, za održavanje sjednica, 6. svibnja 1737.

Godine 1739. strašna je kuga harala Moslavinom u vlastelinstvu grofova Erdödy koje je bilo pod banskom jurisdikcijom. U sedam je mjeseci preminulo oko 4.500 ljudi. Na Hrvatskome saboru u Varaždinu, u prosincu 1739., odlučeno je da se u Ludbregu izgradi kapela ako Svevišnji zaustavi kugu u Moslavini i Slavoniji. Kuga je prestala, ali zavjet nije odmah učinjen, vjerojatno iz objektivnih razloga i s vremenom je pao u zaborav. Ispunjen je tek 1996. godine, kada je sagrađeno Svetište Predragocijene Krvi Kristove u Ludbregu.

Za vrijeme vladavine kralja Josipa II. (1780.-1790.), mađarski je nacionalizam počeo prijetiti pravima i povlasticama Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Nesvjesno političke situacije, ali i uplašeno nametanjem dvorskoga apsolutizma i germanizacije, hrvatsko plemstvo se, na saboru 1790. godine, podvrgnulo Hrvatsko-ugarskoj vladi, što je mađarska strana iskoristila na Požunskom saboru kako bi nametnula mađarski jezik u hrvatske škole. Godine 1815. car i kralj Franjo II. (1792.-1835.) obnovio je apsolutizam i obustavio rad hrvatskoga sabora, a rad sabora obnovljen je tek nakon pada apsolutizma 1825. godine.

Hrvatski poslanici na saboru u Požunu uspjeli su obraniti latinski jezik kao službeni za Hrvatsku pred pritiskom Mađara da se za službeni u upravi i školstvu u Hrvatskoj uvede mađarski jezik. Međutim, već je Hrvatski sabor održan 1830. godine prihvatio zakon o obaveznom učenju mađarskoga jezika u hrvatskim školama.

Pojava hrvatskoga narodnog preporoda u prvoj polovici 19. stoljeća označila je novo doba u djelovanju Hrvatskoga sabora. Juraj Rukavina Vidovgradski prvi je put progovorio hrvatskim jezikom u novijoj povijesti hrvatskog Sabora 11. studenoga 1832. godine kada se zahvalio banu Franji Vlašiću za imenovanje potkapetanom Kraljivine Hrvatske. Prvi cjeloviti govor na hrvatskom jeziku održao je zastupnik Ivan Kukuljević Sakcinski 2. svibnja 1843. godine.

Na zasjedanju 1847. (posljednjem staleškom saboru) hrvatski jezik proglašen je “diplomatičkim”, tj. službenim; do tada je službeni jezik u Saboru bio latinski.

Ukidanjem feudalizma 1848. godine nestalo je i staleškoga Sabora. Sabor je otada bio utemeljen na novoj, socijalnog osnovi, a zastupnici više nisu predstavljali staleže, nego građane. Zastupnici su bili birani na izborima. Sabor je 1848. ukinuo kmetstvo te donio odluku

o ujedinjenju Dalmacije i Vojne krajine s Hrvatskom. Sabor je potvrdio odluku bana Josipa Jelačića o prekidu odnosa s Ugarskom. Time je započelo novo razdoblje u povijesti Sabora koje je trajalo do 1918. godine, kada je ulaskom u jugoslavensku državu, Hrvatska ostala bez svoga predstavničkog tijela više od dva desetljeća.

U drugoj polovici 19. st. formiraju se prve političke stranke. Niz blistavih zastupničkih govora svjedoči o nacionalnoj i državnoj svijesti, ali i želji vodećih društvenih snaga u Hrvatskoj da političkim okvirom osiguraju uvjete u kojima će moći same odlučivati o uključivanju Hrvatske u europske razvojne procese. Koliko je Sabor u to vrijeme bio ne samo politički, nego i intelektualni reprezent, govori činjenica da je Sabor sazvan 1861. godine prozvan “velikim” i “najintelektualnijim” Saborom.

Tom prigodom donesen je i zakon (nazvan čl. 42.) prema kojemu Ugarska mora priznati zemljišnu cjelovitost te samostalnost Hrvatske u poslovima uprave, sudstva, školstva i bogoštovlja.

Kao nositelj suvereniteta na čitavome ondašnjem teritoriju Hrvatske, Sabor donosi povijesnu odluku 29. listopada 1918. godine o raskidu stoljetnih državnopravnih veza kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom. Istodobno je odlučeno i o pristupanju Hrvatske novoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba uz priznavanje vrhovne vlasti Narodnome vijeću. Odluka Narodnoga vijeća o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom nikada nije potvrđena u Hrvatskome saboru. Kralj je 29. studenoga 1920. raspustio Hrvatski sabor. Nakon stvaranja Banovine Hrvatske bilo je predviđeno ponovno konstituiranje Sabora, ali zbog ratnih okolnosti to se nije dogodilo.

Nakon 1918. godine Sabor je po prvi put sazvan 1942. godine. Tijekom 1942. godine Sabor se sastao tri puta: u veljači, travnju i u prosincu 1942. Sazivao ga je Ante Pavelić, koji je autokratski vladao tadašnjom Nezavisnom Državom Hrvatskom (NDH). U prosincu 1942. političke stranke u NDH su zabranjene. Sabor se više nije sastajao do kraja rata.

Za vrijeme II. svjetskoga rata (1943.) na području Hrvatske pod kontrolom komunističke partije Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) “obavljalo je vrhovnu zakonodavnu i izvršnu funkciju”. U svibnju 1945. godine ZAVNOH počinje izdavati zakonske akte, umjesto dotadašnjih uputa.

ZAVNOH se 24. i 25. srpnja 1945. godine sastaje na svome četvrtome zasjedanju u sabornici na Markovu trgu. Tada donosi zakon o promjeni naziva u Narodni sabor Hrvatske. Odluke ZAVNOH-a, što se tiče ravnopravnosti hrvatskoga naroda, nisu nikada primijenjene u praksi; ostale su mrtvo slovo na papiru.

Prvi Ustav Narodne Republike Hrvatske iz 1947. definirao je Sabor kao jednodomno vrhovno tijelo državne vlasti. Nakon toga, ustrojstvo i struktura Sabora često su mijenjani. Tako se Ustavnim zakonom iz 1953. godine Sabor sastojao od dva doma: Republičkoga vijeća i Vijeća proizvođača;

Ustavom Socijalističke Republike Hrvatske iz 1963. sastojao se od čak pet vijeća: Republičkoga, Privrednoga, Prosvjetno-kulturnoga, Socijalno-zdravstvenoga i Organizaciono-političkoga. Ustavnim amandmanima iz 1971. godine proširen je krug prava i dužnosti

Republike unutar federacije pa je iste godine osnovano i Predsjedništvo Sabora Socijalističke Republike Hrvatske kao novo tijelo vlasti koje pored ostaloga predstavlja Republiku Hrvatsku u inozemstvu.

Ustav iz 1974. Sabor određuje kao “organ društvenog samoupravljanja i najviši organ vlasti”. Sabor tada tvore tri vijeća: Vijeće udruženog rada sa 160 zastupnika, Vijeće općina u kome je svaka općina i zajednica općina imala po jednog delegata te Društveno-političko vijeće s 80 zastupnika.

Iako je u razdoblju od 1947. do 1990. godine u svim ustavnim tekstovima označavan kao najviše tijelo državne vlasti, Sabor to praktično nije bio, nego je stvarna vlast tadašnjega jednostranačkog sustava bila koncentrirana u Centralnom komitetu Saveza komunista Hrvatske i njegovu Predsjedništvu.

Početak 1990. godine mijenja se Zakon o izborima i Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana pa se time stvaraju uvjeti za prve slobodne izbore koji su održani 22. travnja i 6. svibnja 1990. godine. Novi sabor konstituiran je 30. svibnja 1990. godine. Sabor u prosincu 1990. donosi novi Ustav, a 25. lipnja 1991. donosi odluku o osamostaljenju RH i kidanju svih veza s Jugoslavijom.

Sabor je još do 1992. zadržao sustav od prije definirana tri vijeća, a 1993. ustanovljen je Županijski dom kao regionalno predstavništvo u kojem je s po tri zastupnika bila predstavljena svaka županija.

Sabor do danas mijenja naziv još dva puta: 1997. postaje Hrvatski državni sabor, a 2001. Hrvatski sabor. Ustavnim promjenama 2001. godine ukinut je Županijski dom pa Sabor postaje jednodoman.

Za današnji izgled zgrade Hrvatskoga sabora zaslužni su projektanti Lav Kalda i Karlo Susan koji su završili radove 1911. godine.

Dan Hrvatskoga sabora je 30. svibnja.

Izvori: sabor.hr, Hrvatska enciklopedija, Ferdo Šišić

19. Obrana Sigeta

Nikola Šubić Zrinsko branio je Siget (Szigetvár) od turskih osvajača. Poginuo je u borbi sa snagama sultana Sulejmana I. Veličanstvenog 7. rujna 1566.

Sultan Sulejman I. Veličanstveni krenuo je u osvajanje Beča pa je prešao rijeku Dravu kod Osijeka i krenuo na mađarske utvrde. Rumelijskog beglerbega poslao je da blokira Siget, a glavne snage usmjerio je prema Mohaču. Nikola Šubić Zrinski branio je Siget i povremeno vršio iznenadne napade na turske snage. Nanio je osjetne gubitke kod Šikloša (Siklós) rumelijskom beglerbegu pa se Sulejman I. odlučio na osvajanje Sigeta. Sulejman I. je ponudio Zrinskome, uz počasti i bogatstvo, da preda tvrđavu što je Zrinski odbio pa je Sulejman I. počeo osvajanje utvrde nizom juriša. Branitelja je bilo malo i nisu se mogli oduprijeti mnogobrojnoj turskoj vojsci. Sulejman I. umire 5. rujna 1566., a Mehmed-paša Sokolović prikriva njegovu smrt, da ne bi demoralizirao vojsku, i nastavlja silnim napadima. Turci su topovima razarali utvrdu te zapaljivim strijelama izazivali požare pa je Zrinski s 300 preostalih branitelja krenuo u proboj 7. rujna 1566. Tijekom tog juriša gotovo svi su izginuli i utvrda je pala u ruke Osmanlija.

Dok je Zrinski branio Siget, car je skupljao vojsku za obranu Beča, ali Zrinski nije dobio pomoć u borbi za očuvanje tvrđave. Obrana Sigeta bila je značajna jer se Mehmed-paša Sokolović 1566. godine povukao s vojskom u Beograd pa je Beč mogao pripremiti obranu. Nikola Šubić Zrinski položio je prisegu da ne će živ tvrđavu predati Turcima: *“Ja Miklouš Zrinski prisežem naiprvo gospodinu Bogu, potom cesaru svitlom vsih nas gospodinu premilostivomu i vam vitezom ki ste sada ovdí. Tako meni pomozí Otac, Sin i Duh Sveti, Sveto Trojstvo i jedini Bog da vas ja neću ostaviti nego da oću trpiti s vami zlo i dobro i da oću ovdí s vami živiti i umriti.”*

Obrana utvrde Siget imala je veliko strateško značenje u obrani Budima i Beča.

Zrinski nije pokleknuo ni kada su mu uhitili sina Jurja. On i branitelji ostali su vjerni prisezi koju su položili. Nakon pogibelji, smrti, Zrinskom su odsjekli glavu i poslali je budimskom paši Mustafi, a on ju je poslao carskom generalu Egonu od Salma. Glava Nikole Šubića Zrinskog dopremljena je u tabor carske vojske 14. Rujna, a 18. rujna ju je preuzeo njegov sin Juraj IV. Zrinski, zet Baltazar Batthyanyi i svak Franjo Tahy. Pokopana je u obiteljskoj grobnici Zrinskih u Čakovcu, u kompleksu Pavlinskog samostana u Svetoj Jeleni.

Bitka za Siget (opsada je trajala od 5. kolovoza do 7. rujna 1566.) nanijela je velike gubitke turskoj vojsci; spominje se gubitak od oko 25.000 vojnika pa je Mehmed-paša Sokolović te godine odustao od navale na Beč. Herojstvo Nikole Šubića Zrinskoga i hrvatskih branitelja (većina su bili Hrvati) učinilo ih je besmrtnima. U Sigetu je napravljen spomenik Nikoli Šubiću Zrinskom i Sulejmanu I. na mjestu bitke.

Kršćanska Europa upoznala se s bitkom kod Sigeta putem izvješća o opsadi koje je sastavio Franjo Črnko, dijak i komornik Nikole Zrinskoga. Črnko je poslije pada Sigeta

završio u turskom zarobljeništvu iz kojega ga je otkupio Nikolin sin Juraj. Njegovo je izvješće sačuvano u glagoljskom prijepisu i polazište je svih kasnijih tekstova o slavnoj bitci. Junačko djelo Nikole Šubića Zrinskog i njegovih vitezova prepoznala je tadašnja Europa pa je izrazila divljenje. Praunuk junaka Nikola Zrinski mlađi napisao je ep „*Opsada Sigeta*“ gdje je opisao herojsku smrt svoga pradjeda. Opera Nikola Šubić Zrinski, djelo Ivana pl. Zajca iz 1876. godine, stekla je veliku popularnost u narodu, a posebno napjev „*U boj, u boj, za narod svoj*“.

U boj, u boj!

U boj, u boj!

Mač iz toka, braćo,

nek dušman zna kako mremo mi!

Grad naš već gori,

stiže do nas već žar:

rik njihov ori,

bijesan je njihov jar!

K'o požar taj grudi naše plamte,

utiša rik mača naših zvek!

K'o bratac brata

Zrinskog poljub'te svi!

Za njim na vrata,

vjerni junaci vi!

Sad, braćo!

Pun'mo puške, samokrese,

naše grome, naše trijese,

neka ore, ruše, more!

Brus'mo ljute naše mače,

neka sijeku jače, jače!

Pun'mo puške, samokrese,

naše grome, naše trijese,

neka ore, ruše, more!

Sad zbogom bud',

dome naš zauvijek,

oj, zbogom,

od svud i svud

na te dušman ide prijek.

I već u grob

sveti trup sklada tvoj,

al' neće!

Za te sin svak u boj se kreće!

Dome naš, ti vijekom stoj!

*Hajd' u boj, u boj!
Za dom, za dom sad u boj!
Ma paklena mnoš
na nj diže svoj nož;
Hajd' u boj!
Nas mal, al' hrabar je broj!
Tko, tko će ga strt'?
Smrt vragu, smrt!
Za dom, u boj, za dom u boj!
Za domovinu mrijeti kolika slast!
Prot dušmaninu! Mora on mora past'!*

20. Hrvatsko domobranstvo

Domobrantsko geslo: **ZA HRVATSKU UVIJEK!**

Nakon što su uređeni odnosi između Austrije i Ugarske u Austro-Ugarskoj Monarhiji postignuta je Nagodba između Hrvatske i Ugarske unutar zajedničke Kraljevine Ugarske.

Hrvatski zahtjevi prema Mađarima bili su: hrvatski vojni obveznici mogu služiti vojnu obvezu isključivo na teritoriju Hrvatske, izobrazba pripadnika hrvatskih oružanih snaga može se obavljati samo na hrvatskom jeziku, dopuna hrvatskih oružanih snaga časništvom i podčasništvom obavljat će se školovanjem u domobrantskoj akademiji i kadetskim školama i hrvatske oružane jedinice nosit će hrvatska imena i imena hrvatskih gradova u kojima će biti posadna zapovjedništva.

Ustroj **Domobranstva** kao zasebne vojske s hrvatskim časnicima, hrvatskim jezikom kao zapovjednim, s hrvatskim vojničkim nazivljem i posebnom prisegom, dovršen je **5. prosinca 1868.** Važno je kod toga pripomenuti da je ovim činom Hrvatima priznat status trećega naroda u Monarhiji (pored Austrijanaca i Mađara). Ustrojeno je Hrvatsko domobranstvo za područje Trojednice (koju čine Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija), ali bez Dalmacije koja je bila pod upravom Austrije. Bilo je podređeno ugarskom Ministarstvu zemaljske obrane. Preustrojem (1889. – 99.) domobranstvo je postalo dio redovne vojske.

Redovna vojna obveza u domobrantskoj vojsci trajala je dvije godine. Odore su bile posebne, a na kapama su pored austro-ugarskog amblema u obliku krune pripadnici domobranstva nosili hrvatski grb. Stožer hrvatskog domobranstva nalazio se u Zagrebu.

Vojničke zastave svih jedinica bile su, pored dotadašnjih austro-ugarskih, dopunjene hrvatskom trobojnicom.

Domobranci do stvaranja SHS

Kraljevsko hrvatsko domobranstvo ili **Kraljevsko hrvatsko-ugarsko domobranstvo**, ponegdje (uglavnom u stranoj literaturi!) i Hrvatsko-slavonsko domobranstvo, bile su teritorijalne snage na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije u sastavu austro-ugarske vojske od 1868. do 1918.

Kraljevsko hrvatsko domobranstvo je, uz austrijsko i ugarsko, *de facto* bilo jedno od tri posebna domobranstva u sastavu Austro-Ugarske vojske. Postrojbe domobranstva sudjelovale su u zaposjedanju Bosne i Hercegovine 1878., no najvažniju ulogu odigrale su u Prvom svjetskom ratu. Domobranstvo je (kao prva moderna vojska s hrvatskim obilježjima) zbog tradicijske važnosti dvaput kasnije obnavljano (1941. – 1944. i 1991. – 2003.).

Zapovjednici

Grof Miroslav Kulmer (1814. – 1877.), podmaršal i prvi zapovjednik hrv.-slav. Domobranstva, Vrhovni zapovjednik kraljevskog ugarskog domobranstva **Vilim Klobučar**.

Zadnji zapovjednici: **Miroslav Kulmer, Stjepan Sarkotić, Svetozar Borojević.**

Prvi svjetski rat

Ukupni hrvatski vojni gubitci u ratu su najvjerojatnije iznosili oko 190.000 ljudi, dok se negdje navode i podatci od 137.000 vojnih i 109.000 civilnih žrtava.

Do točnih podataka, posebno za hrvatsko-slavonsko domobranstvo, teško je doći budući da su oni zametnuti i rasuti po arhivima u Beču, Budimpešti i Beogradu.

Domobrani za vrijeme SHS

Hrvatsko domobranstvo planski je raspušteno 1918. kako bi bila moguća provedba političkih interesa vladajuće velikosrpske politike. Stvaranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. pokrenut je u Hrvatskoj proces demobilizacije u kojem je raspušteno Hrvatsko domobranstvo. Postupak raspuštanja bio je ubrzan nakon gušenja pobune 25. i 53. pješačke pukovnije. 5. prosinca 1918. Postrojbe su bile raspuštene, a neke su uklopljene u vojne postrojbe nove države koje su vodili srpski časnici. Ukidanjem Hrvatskog domobranstva projugoslavenske snage su se osigurale od moguće pobune pri provođenju srpske hegemonističke politike. Vojni obveznici iz Hrvatske izgubili su pravo služenja vojnog roka isključivo na teritoriju Hrvatske, hrvatski jezik je zamijenjen srpskim i izgubili su autonomiju koju su imali u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Spomenici poginulim hrvatskim domobranima su zapušteni, a negdje i uklonjeni!

Odore i znakovlje su izmijenjeni i nametnuta je srbijanska odora.

Domobrani za vrijeme NDH

Uspostavom NDH (10. travnja 1941.) hrvatsko domobranstvo je obnovljeno u travnju 1941. kao redovna vojska. Slavko Kvaternik (bivši pukovnik Austro-Ugarske vojske te vojske Kraljevine SHS od 1918. do 1921.) je kao zamjenik Poglavnika potpisao Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske, koji je dva dana kasnije objavljen u Narodnim novinama. Zajedno s pješačkim pukovnikom **Slavkom Štancerom**, ratnim vojnim invalidom bez desne ruke, započeo je formalno ustrojavanje oružanih snaga NDH. Prvi službeni naziv vojske bio je **Vojska Države Hrvatske**, no na prvoj sjednici Vlade nakon dolaska Ante Pavelića u Zagreb, održanoj 16. travnja, naziv je promijenjen u **Hrvatsko domobranstvo**. Regularna vojska nove države trebala je i imenom odražavati nastavak vojne tradicije **Kraljevskog hrvatskog domobranstva**, prve moderne nacionalne oružane sile. Poslove oko ustrojstva nove vojske obavljalo je privremeno predsjedništvo čiji su članovi bili general Slavko Štancer (kopnene snage), admiral Đuro Jakčin (ratna mornarica), pukovnik Vladimir Kren (zrakoplovstvo), Josip Marković (željeznice i promet), Zvonimir Pavešić (cestovni promet), Hinko Krenčić (pošta) i Petar Petković (javni red i sigurnost). Na sjednici Privremenog predsjedništva hrvatskog domobranstva, održanoj 17. travnja 1941., odlučeno je da se nova vojska ustroji i vodi po uzorima i načelima koji su vrijedili za hrvatsko domobranstvo do 1918. godine. U **Narodnim**

novinama 18. travnja 1941. godine objavljeno je rješenje o ustrojstvu vojske i mornarice Hrvatskog domobranstva. Uspostavljanjem popunidbenih zapovjedništava, domobranstvo je dobilo početnih oko 45.000 pripadnika. Od tog broja zračne snage su imale oko 5.000 pripadnika, mornarica 2.000, oružništvo oko 7.500, dok su ostatak činile kopnene jedinice. U novinama su objavljivani pozivi časnicima i dočasnicima bivše austro-ugarske te jugoslavenske vojske rođenima na teritoriju NDH da se prijave najbližoj vojnoj posadi. Tako je već poslije prva tri mjeseca postojanja NDH imala oko 3.500 časnika, od čega 40 generala i 950 viših časnika.

Novačenje se provodilo temeljem zakonskih propisa, vršilo se u 21. godini, a vojni rok trajao je dvije godine. Domobranstvo je bilo podređeno **Ministarstvu domobranstva**, a prvi ministar bio je **Slavko Kvaternik** (do kraja 1942.). Regularna vojska, Domobranstvo, imala je tri roda: pješništvo, zrakoplovstvo i mornaricu te Oružništvo (od 26. lipnja 1942.). **Slavko Štancer** bio je prvi zapovjednik Kopnene vojske domobranstva.

Naredbom o vojnim školama Ministarstva hrvatskog domobranstva od 31. kolovoza 1941. osnovane su časničke i dočasničke škole. Prva klasa novoosnovane **Domobranske vojne akademije u NDH**, koja se nalazila u Ilici 236, imala je 878 pitomaca. Među njima su bili i pitomci završnih klasa Vojne akademije u Beogradu podrijetlom iz Hrvatske. Dovršavajući školovanje u Domobranskoj akademiji, oni su tijekom 1941. promaknuti u čin poručnika i tako postali prvi mladi časnici hrvatskog domobranstva koji su školovani u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Uz to je u Sarajevu postojao tzv. tečaj Vojne akademije, čiji su polaznici nakon uspješno završenog prvog godišta mogli upisati prvi tečaj Domobranske vojne akademije u Zagrebu. Istom su naredbom osnovane i dočasničke škole u kojima je bilo 2.878 polaznika. Vojskovođa Kvaternik je sredinom 1942. odredio da se u te škole mogu primiti osobe "hrvatske pravoslavne vjere", ali da svaku takvu molbu treba provjeriti i dostaviti njemu na odobrenje.

U Drugom svjetskom ratu domobranci su bili pripadnici Hrvatskih oružanih snaga i branili su Hrvatsku od neprijatelja (četnika, fašista, komunista), Srba, Talijana, Mađara i drugih.

Slika 1. Spomenik na mjestu uništenog vojnog groblja na Mirogoju

Protiv Nezavisne države Hrvatske bili su zapadni saveznici jer su željeli očuvati Jugoslaviju, Talijani jer su željeli hrvatski teritorij (Istru, Primorje i Dalmaciju), a Nijemci su od NDH tražili

gušenje pobune, provođenje rasnih zakona i jedinice za istočni front. Srbi su bili protiv NDH jer su bili zadojeni velikosrpskom idejom i svetosavskim mitom te stvaranjem Velike Srbije. Srbi su napravili mnogobrojne zločine za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i nakon raspada Jugoslavije (četnici Srbi pobili su hrvatske seljake u Donjim Mostima kraj Bjelovara, pobunjene žandare u Gračacu i drugdje). Talijanski fašisti su bili zaštitnici četnika, sudjelovali su u nekim zločinima. Također su davali logističku podršku (hranu, gorivo i streljivo). Talijanski interes bio je hrvatski teritorij, a srpski stvaranje Velike Srbije. Stvaranje regularne vojske podržala je i pomogla Njemačka.

Unutar domobranstva organizirani su 1941. dragovoljci (kopnena vojska i zrakoplovci) koji su poslani na Istočno bojište (Staljingrad) i mornari koji su se borili na Crnome moru. U dogovoru s Njemačkom od unovačenih domobrana 1942./'43. ustrojene su tri divizije («Vražja» 369., »Tigar» 372., »Plava» 192.) koje su kao i druge legionarske postrojbe u Europi ušle u sastav Wehrmachta i dobile njemačke zapovjednike i opremu.

Broj pripadnika procjenjuje se na 75.000 krajem 1941., 110.000 krajem 1942., 130.000 krajem 1943. i 80.000 krajem 1944. Domobranstvo je spojeno s Ustaškom vojskom, 20. studenoga 1944. u jedinstvene Hrvatske oružane snage, premda do operativnog sjedinjenja nije došlo u punoj mjeri.

2. Spomenik hrvatskim vojnicima (1941.-1945.) na Mirogoju

Ustaše i domobrani

“...Ustaše su pripadnici hrvatske separatističke, nacionalističke i terorističke organizacije, koja se počela organizirati nakon proglašenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića. U ideološkom i organizacijskom pogledu ustaška je organizacija imala korijene u političkim previranjima i prije uvođenja diktature, osobito nakon atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini u Beogradu (20. lipnja 1928.), napose u redovima inače malobrojne Hrvatske stranke prava (HSP) – frankovaca (otuda za ustaše tijekom 1930-ih katkad i naziv pravaši ili frankovci). Do 1937. ustaška je aktivnost bila razvijena u inozemstvu, a od tada se težište prenosi u zemlju i više na promidžbeno-političko i organizacijsko polje. Kada su Hitler i Mussolini, nakon vojnog puča 27. ožujka 1941., odlučili napasti Jugoslaviju i razbiti ju kao

državu, i ustaše su u ostvarenju toga cilja dobili svoj zadatak. Talijanske su vlasti na brzinu prikupljale raštrkane ustaše (njih 150 do 350, prema različitim procjenama), u Pistoji ih opskrbile oružjem te kamionima prebacile u Hrvatsku, budući su talijanske postrojbe već bile zauzele dijelove Slovenije i Hrvatske. Njemačka u početku nije računala s Pavelićem i ustašama, smatrajući ih ponajprije talijanskim eksponentima, ne vjerujući da oni mogu osigurati mir i poredak na području koje je za Nijemce bilo od velike važnosti.

Nakon Pavelićeva povratka formalizirana je uloga ustaškoga pokreta kao isključivog i jedinoga političkog tijela i organizacije u NDH; uspostavljen je Glavni ustaški stan (GUS), Ustaška vojnica i Ustaška nadzorna služba (UNS) te izgrađeno teritorijalno ustrojstvo pokreta...”, navodi Enciklopedija.hr.

Domobrani u Jugoslaviji

Domobranstvo je bilo zabranjeno u komunističkoj Jugoslaviji. Velik je broj domobrana stradao pri povlačenju i nakon zarobljavanja (*Križni put*), a domobranstvo je ukinuto s propašću NDH. Uređena domobranska groblja temeljito su uništena već u srpnju/kolovozu 1945. Nova komunistička vlast donijela je 3. kolovoza 1945. uredbu da se uklone sva vojna groblja NDH i njemačka vojna groblja.

Slika 3. Poljana na kojoj je bilo vojno groblje kojeg su komunisti uništili 1945.

Domobrani nakon osamostaljenja Republike Hrvatske

Nakon prekida od 46 godina, 24. prosinca 1991. godine Domobranstvo je obnovljeno kao teritorijalna, mobilizirana sastavnica Hrvatske vojske, a tijekom rata u BiH i kao dio HVO-a. Domobranstvo je bilo posebni dio Hrvatske vojske, podvrgnuto jedinstvenom sustavu zapovijedanja. Preteča domobranstvu u Domovinskom ratu 1991. – 95. bila je Narodna zaštita. Mnoge domobranske postrojbe (samostalne satnije, bojne i pukovnije) istakle su se u tom obrambenom ratu i braneći svoj Dom, zavičaj i domovinu od srpskih agresora.

Nazivi vojnih činova iz razdoblja 1868. – 1918. preuzeti su u Hrvatskoj vojsci. Godine 1993. održane su prigodne komemoracije povodom 125. obljetnice osnutka Hrvatskog domobranstva, a Hrvatska pošta je izdala prigodnu poštansku marku.

Domobranske postrojbe sudjelovale su 1995. u akcijama »Bljesak« i »Oluja«.

Domobranstvo je raspušteno nakon Domovinskog rata, a ukinuto 2003. Kasnijim preustrojem HV-a nekako je potisnuto sjećanje na domobranske postrojbe i njihov doprinos u obrani Hrvatske.

Izvori:

- Ivan Košutić: [*Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu I i II*](#), NZ MH, Zagreb, 1992., [ISBN 86-401-0260-0](#)
- Nikica Barić: *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003., [ISBN 953-6324-38-5](#)

O hrvatskom domobranstvu napisane su mnogobrojne komunističko-četničke laži. Vrijeme je da se napiše istina, samo istina, temeljem dokumenata (vojni i drugi arhivi) i mnogobrojnih svjedočanstava domobrana koji su ostavili pisani trag.

21. Hrvatski povijesni grb i zastava

Grbovi na tlu Hrvatske do 15. stoljeća

Na tlu današnje Hrvatske potkraj 11. stoljeća pojavljuju se grbovi kao oznake identiteta pojedinaca i čitavih obitelji (plemići, vladari). Vitezovi su nosili štitove s grbom kao znakom raspoznavanja, a posebno na bojnom polju kada je vitez bio u oklopu sa smanjenim vidokrugom.

Slika 1. Hrvatski grb

Prvi prikazi hrvatskoga grba sačuvani su u kamenim ulomcima. Tako je najstariji kvadratičasti pleter iz 9. stoljeća na arkadi ciborija u Arheološkom muzeju u Zadru. Hrvatski grb ugrađen je i u zvonik crkve sv. Lucije u Jurandvoru na otoku Krku.

Jedan od najstarijih koloriranih prikaza kvadratičastog hrvatskog grba nalazimo u *“Fojničkom grbovniku”* iz sredine 14. stoljeća. Riječ je o knjizi s prikazima 139 grbova južnoslavenskih pokrajina koje je naslikao pop Stanko Rubčić g. 1340. Na njemu je naslikan hrvatski kvadratičasti grb sa 5x6 polja, od kojih je prvo polje bijelo.

Hrvatski povijesni grbovi

Budući da je Hrvatska bila u personalnoj uniji s Ugarskom od 1102. godine i u sastavu Austro-Ugarske Monarhije od 1527. do 1918. na području današnje Hrvatske imamo više povijesnih grbova (kraljevina i gradova). Tako imamo grbove Kraljevine Hrvatske, Kraljevine Slavonije i Kraljevine Dalmacije te grbove gradova Dubrovnika, Rijeke, Splita, Zagreba, Osijeka i drugih. Plemićke obitelji su imale svoje grbove.

Grb Kraljevine Hrvatske

Hrvatski povijesni grb koristi se od kraja 15. st. Među najstarije hrvatske grbove spadaju: grb na kamenom reljefu Sv. Trojstva u katedrali sv. Marije u Senju iz 1491. te grb kraljevine Hrvatske iz 1495. godine koji se nalazi u austrijskom gradu Innsbrucku na pročelju svoda kuće gradskog suca u Herzog-Friedrichstrasse 35. Pretpostavlja se da je nastanak hrvatskoga grba potaknuo car Maksimilijan I., iz čijeg razdoblja i potječe spomenuti grb u Innsbrucku, ali i neki drugi grbovi sačuvani u današnjoj Njemačkoj i Austriji. Za korištenje toga grba ipak su zaslužni tadašnji vladari Jagelovići.

Grb Kraljevine Slavonije

Na području Slavonije u 13. stoljeću na kovanicama se bar od 1235. godine pojavljuje grb s kunom između dvije zvijezde. Uporabu grba s kunom između dvije grede (dvije bijele grede predstavljaju rijeke Savu i Dravu) i sa zvijezdom u gornjem polju potvrdit će Kraljevini Slavoniji dana 8. prosinca 1496. godine kralj Vladislav II. Jagelović (1490. – 1516.). Grbovnica se danas čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Kroz povijest mijenjali su se položaj i boja zvijezde (crvena, zlatna ili srebrna) te boja polja između dviju greda (isprva zelena, a potom crvena). Ponekad ovaj grb označava cijelu Hrvatsku, posebice 1741. godine. Početkom 19. stoljeća ustalila se crvena boja polja na kojem se nalazi kuna. U nekim povijesnim razdobljima slavonski grb sastojao se od tri crvena hrta u trku na bijelom polju (nekad i bijeli hrtovi na zelenom polju), a osobito se to odnosi na 16. i 17. stoljeće. Takav se grb nalazio na oltaru sv. Ladislava iz 17. st. u Zagrebačkoj katedrali (uz grbove Hrvatske i Dalmacije), kao ilustracija u djelu *De Regno Dalmatiae et Croatiae* Ivana Lučića s kraja 17. stoljeća, kao jedan od grbova u Fojničkom grbovniku iz 17. st., ali i na povelji bratovštine Sv. Jeronima u Rimu iz 1585.

Grb Kraljevine Dalmacije

Najstariji prikaz dalmatinskoga grba nalazi se u belgijskom grbovniku Gerle s kraja 14. stoljeća. Nalazimo ga i na dvostrukom pečatu hrvatsko-ugarskog kralja Žigmunda Luksemburškog (1387. – 1437.), na povelji iz 1406. Kralj Žigmund je izmijenio boju štita iz plave u crvenu te mijenjajući položaj tri okrunjene lavlje glave iz položaja *en face* u heraldički lijevu stranu, kako bi ga povezao s grbom svoje obitelji, Luksemburgovaca. Kao što se vidi već na grbu Matije Korvina (1458. – 1490.), ubrzo su lavlje glave pretvorene u glave heraldičkih leoparda (okrenuti *en face*), a štit je postao plav. Takav grb Dalmacije ući će i u kasnije grbove hrvatsko-ugarskih vladara, kao i vladara iz dinastije Habsburg. Nalazi se na brojnim prikazima vladara već od početka 16. stoljeća, ali i u Fojničkom grbovniku.

Treba spomenuti da je broj kvadrata bio različit: 4x4, 5x5, 4x7, 8x8. Na kovanom novcu kneza Nikole Iločkog (1471. – 1477.) grb je 5x5 polja, od kojih je prvo bijelo. Grb u Senju ima 5x6 polja, a prvo je uzdignuto, tj. crveno, a grb u Innsbrucku ima 4x4 polja, od kojih je prvo polje bijelo. Slikar Hans Burkmail (1473. – 1531.) prikazao je kralja Ljudetita II. Jagelovića (1516. – 1526.) na prijestolju s hrvatskim grbom sa 4x7 polja, a prvo polje je bijelo. Na škrinji privilegija Kraljevine Hrvatske i Slavonije (1643.) nalazi se grb sa 4x4 polja i prvim bijelim.

Dakle, broj polja nije bio standardiziran (u to vrijeme) niti je bilo određeno koje je boje prvo polje. Povijesni hrvatski grb ima prvo polje bijelo, ali se također koristio grb s prvim crvenim poljem. Ovo je važno napomenuti jer neprijatelji hrvatskoga naroda grb s prvim bijelim poljem nazivaju ustaškim grbom. To nije točno, kao što se vidi iz navedenoga, već je znak mržnje prema hrvatskom narodu.

Uzorak bijelih (*argent*) i crvenih (*gules*) kvadrata (4×4) kao grb Hrvatske prvi se put službeno pojavljuje 1508. godine na portretu Fridrika III. Habsburškog koji je naslikao Hans Burgkmair.

Do početka 19. stoljeća ustalila se uporaba triju grbova u odnosu na tri hrvatska kraljevstva. Tako je Hrvatsku predstavljao grb sa srebrno-crvenim šahovskim poljem, različita broja i redosljeda. Dalmaciju je predstavljao grb s tri zlatne okrunjene leopardske (lavlje) glave na plavom polju, a Slavoniju grb s plavim štitom i kunom u trku na crvenom polju između dvije srebrne grede sa zlatnom šestokrakom zvijezdom u gornjem polju. Kuna je nekad prirodne boje (smeđa), a nekad crna. U grbovnici Ivana Budora, koju je 1610. izdao Matija II., nalazi se naslikan sjedinjeni grb trojedinih kraljevina. Koliko je poznato, prvi je put Matija Habsburški na svom taliru iz 1616. objedinio tri hrvatska grba (slavonski, dalmatinski i hrvatski), a ta tri grba, zajedno s najstarijim poznatim hrvatskim grbom sa zlatnom šestokrakom zvijezdom danicom iznad srebrnog polumjeseca na crvenom štitu, rabio je ban Josip Jelačić (1848. – 1859.) na svojoj zastavi kad je pod svojom vlasti ujedinio Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju (ta se inauguralna Jelačićeva zastava iz 1848. čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu). Istovremeno, pojavljuju se ova tri grba spojena u jednom štitu. Takav grb Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, okrunjen krunom, u raznim je oblicima bio u neslužbenoj uporabi od 1848. godine.

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine u službenoj uporabi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, koja se još nazivala i Trojedno Kraljevstvo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, bio je grb sastavljen od grbova ovih kraljevstava okrunjen Krunom sv. Stjepana. Premda Dalmacija tada nije bila pod jurisdikcijom hrvatskoga bana, ovim se grbom simbolično izricala želja za jedinstvom hrvatskoga nacionalnog teritorija. Odlukom od 19. lipnja 1876. godine grb je detaljnije opisan, a prema njoj na štitu treba lijevo stajati grb Hrvatske, desno Dalmacije te dolje Slavonije. Naredbom od 16. studenoga iste godine propisano je da nad štitom ima biti Kruna sv. Stjepana. Naredba od 20. prosinca 1899. jasnije utvrđuje redosljed hrvatskog i dalmatinskog određujući da se riječi „lijevo“ i „desno“ u naredbi iz 1876. godine valja shvatiti heraldički, tako da s položaja onoga koji gleda grb, hrvatski grb stoji desno, a dalmatinski lijevo. 21. studenoga 1914. godine ban Trojednoga kraljevstva Ivan Skerlec ponovno donosi odluku kojom potvrđuje da se službeno u tome kraljevstvu može koristiti isključivo grb s Krunom sv. Stjepana, što dokazuje da ova kruna zbog nastojanja ugarskih vlasti oko mađarizacije nije bila sasvim prihvaćena pa je rabljena inačica s drugačijim krunama, a ponekad i bez kruna, kao što je slučaj na krovu crkve sv. Marka na Gornjem gradu u Zagrebu.

Istovremeno tri hrvatska grba (Hrvatske, Dalmacije i Slavonije) nalaze se i u zajedničkom grbu Zemalja Krune sv. Stjepana koji je bio u uporabi od 1868. do 1918. Na tom grbu koji u središtu ima grb Mađarske mogu se vidjeti (u smjeru obratnom od kazaljke na satu počevši zdesna) grbovi Hrvatske, Dalmacije, Slavonije, Bosne i Hercegovine (pridodan 1915.), Riječki grb

(pridodan 1890.) i grb Transilvanije. Dalmatinski se grb (kao i grb Bosne i Hercegovine) nalazio i na grbu austrijskoga dijela Monarhije.

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca samo grb s crveno-srebrnim šahovskim poljem predstavlja Hrvatsku na zajedničkom grbu, a za vrijeme Banovine u uporabi je bio povijesni hrvatski grb (samo crveno-srebrno šahovsko polje).

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 1941., Zakonom o državnom grbu, državnoj zastavi, Poglavnikovoj zastavi, državnom pečatu, pečatima državnih i samoupravnih ureda od 28. travnja 1941. godine, grb koji ulazi u službenu uporabu opisan je na sljedeći način: „Grb Nezavisne Države Hrvatske je štit s 25 četvorinskih polja bijelih (srebrnih) i crvenih (boje krvi), poredanih naizmjenice u pet redova tako da je početno polje bijelo (srebrno). Nad grbom je znak u obliku zvjezdolike troplete vitice iste crvene boje koja uokviruje bijelo polje u kojemu je veliko slovo U tamno modre boje.“ Ova tropleta vitica znak je ustaškoga pokreta. Postojale su dvije inačice štita koje su se podjednako učestalo pojavljivale u uporabi. Jedna je bila polukružna, a druga sa zašiljenim donjim dijelom. Bilo je i više inačica vitica. Grb je bio u uporabi u NDH do 8. svibnja 1945. godine.

Nakon Drugoga svjetskog rata grb i zastava su s crvenom zvijezdom petokrakom.

Grb i zastava u vrijeme socijalističke Jugoslavije (1947. – 1990.).

Dana 25. srpnja 1990. godine Hrvatski sabor donosi Amandman LXVI. na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske u kojem se kaže: „Grb Republike Hrvatske je povijesni hrvatski grb, osnovica kojeg se sastoji od 25 crvenih i bijelih polja.“ Nije bilo nikakvih preciznijih odredbi o obliku štita, niti službenog likovno oblikovana predloška, a amandmanom je određeno da se točan izgled grba ima utvrditi zakonom. Zbog toga se kroz sljedećih nekoliko mjeseci i u službenoj uporabi moglo vidjeti više inačica grba, s različitim oblicima štita i različitim početnim poljem. Ovakav osnovni povijesni grb bio je u uporabi do donošenja Zakona o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske te zastavi i lenti Predsjednika Republike Hrvatske, 21. prosinca 1990. (NN 55/90).

Povijest hrvatske zastave

U jedinstvenu zastavu hrvatskog naroda unesene su najprije dvije boje iz povijesnoga grba Kraljevine Hrvatske, tj. crvena i bijela. Treća boja nacionalne zastave – plava uzeta je iz povijesnih grbova Kraljevine Dalmacije i Slavonije budući da je štit grba Dalmacije i grba

Slavonije imao plavu boju kao svoje temeljne boje. Godine 1848. na hrvatskoj zastavi upotrijebljeni su kao ukras združeni grbovi Kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Njima je pridodan još jedan heraldički ukras: grb Velike Ilirije.

Slika 14. Zastava bana Josipa Jelačića, 1848.

Prema bojama iz zajedničkoga grba Trojednice nastala je 1848. nacionalna trobojnica crven-bijeli-plavi, koja je u gibanjima te godine postala nerazdvojni dio hrvatskoga nacionalnog identiteta. Instalacijska zastava bana Jelačića prva je službeno upotrijebljena hrvatska trobojnica.

Prema Naredbi od 21. studenoga 1914. zastava je *“crveno-bijelo-modra u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji narodna zastava, koja se sa sjedinjenim grbovima kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, providena krunom sv. Stjepana, u poslovima autonomnim imade upotrebljavati za službenu zastavu”*.

“Kvadratičasti grb Republike Hrvatske jedan je od najprepoznatljivih simbola hrvatskoga naroda, njegove tradicije i identiteta. Iako je jedan od najstarijih grbova europskih naroda, šira europska i svjetska javnost tek je razmjerno nedavno prepoznala crveno-bijeli kvadratičasti grb kao simbol malenog ali vrlo starog hrvatskog naroda.”

Izvori: Dunja Bonacci-Skenderović, Mario Jareb, Hrvoje Kekez, Mate Božić, Stjepan Čosić, Nikša Stančić, NN br. 55/90.

22. Hrvatska himna

“Hrvatska domovina”

Na naslovnoj stranici književnoga lista *Danica* objavljena je 14. ožujka 1835. domoljubnu pjesmu *Hrvatska domovina*. Pjesmu je napisao zagrebački pravnik i književnik Antun Mihanović (1796. – 1861.), jedan od pjesnika hrvatskoga narodnoga preporoda. Dijelovi pjesme postali su osnova današnje himne Republike Hrvatske. Od 14 kitica uzete su prva, druga, pretposljednja i posljednja. Vinkovčanin Josip Runjanin (1821. – 1878.) uglazbio je pjesmu (1848.), a za hrvatsku himnu prihvaćena je 1891. godine. Himna Lijepa naša je miroljubiva pjesma koja veliča ljepote domovine.

Ne zna se kako je izgledao izvorni napjev. Prvi poznati zapis potječe od Vatroslava Lichteneggera, pjevačkog pedagoga, iz 1861. godine. Slušao je kako pjevaju njegovi učenici (učiteljski pripravnici) i zabilježio note, "ukajdiv melodiju onako kako su mu pripravnici pjevali" (Franjo Ksaver Kuhač).

Lichtenegger je priredio skladbu za muški četveropjev. Godine 1862. njegova je inačica objavljena u Sbirci različitih četveropjevah mužkoga zbora (svezak II, broj 9) Narodnoga zemaljskoga glazbenog zavoda u Zagrebu.

*U godinama koje su uslijedile, popijevka se pojavljivala u raznim zbirkama pod naslovom **Hrvatska Domovina**, a pod imenom **Liepa naša** nalazimo je prvi put 1864. godine u zbirci "raznih četveropjev(h) što ih izdade Glasbeno društvo duh(ovne) mlad(eži) Zag(rebačke)". Ta dva naslova su se izmjenjivala do 1890-ih godina, kada se kao naslov uvriježio prvi stih, **Lijepa naša domovino**.*

Bilo je i drugih glazbenih inačica nakon Lichteneggera. Popijevka se uređivala za različite zborove i pritom mijenjala, a današnja inačica potječe od Franje Dugana Starijeg (1919.).

Prvi put je s atributom „himna“ spomenuta 1889. godine u Kuhačevu (hrvatski muzikolog i povjesničar glazbe) članku o hrvatskim himnama.

Godine 1891., prigodom izložbe (15. kolovoza – 14. listopada) Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva u Zagrebu, prvi put je navedena kao hrvatska himna i pjevala se pod naslovom Lijepa naša.

Savez hrvatskih pjevačkih društava obratio se Hrvatskom saboru 1907. godine “glede uzakonjenja, odnosno službenog proglašenja pjesme Lijepa naša domovino hrvatskom himnom”. Iako Sabor nije reagirao, Lijepa naša je postala neslužbena hrvatska himna, a u svečanim prigodama izvodila se odmah nakon Carevke. Kad je Hrvatska 29. listopada 1918. godine stekla (kratkotrajnu) neovisnost, Sabor je pjevao Lijepu našu.

Status himne neformalno joj je priznat na osnivačkoj skupštini ZAVNOH-a održanoj 13. i 14. lipnja 1943. godine u Otočcu i Plivičkim jezerima, kada je prvo zasjedanje ovoga tijela zaključeno svečanim izvođenjem Lijepa naše. Poslije rata nije ugušena, nego se u svečanim

prigodama svirala odmah nakon jugoslavenske himne (neke kulturne manifestacije, n. a.). Program Radio Zagreba završavan je svake noći njezinim orkestralnim intoniranjem.

Nasrtaji na hrvatsku himnu

U vrijeme *Hrvatskog proljeća* (1971.) srbijanski tisak je pisao da je "Lijepa naša" nacionalistička pjesma!

Tijekom javne rasprave o amandmanima na Ustav Socijalističke republike Hrvatske Srbi su bili protiv hrvatske himne "Lijepa naša":

"Sredinom rujna, u Vrginmostu Socijalistički savez općine organizirao je raspravu o predloženim amandmanima na Ustav SR Hrvatske i tom je prilikom više diskutirano (kako su nas izvjestile dnevne novine) izjavilo da prihvaća tekst amandmana o himni "Lijepa naša", ali predlaže da se ona dopuni sadržajem iz narodne revolucije, s naglaskom na bratstvu i jedinstvu iskovanome u narodnooslobodilačkoj borbi.

Te su primjedbe mjesec dana poslije (17. X.) na Općinskom saboru i formulirane (istina, nešto oštrije). Za himnu uopće tom je prilikom rečeno da bi morala slaviti revoluciju, izgradnju socijalizma i samoupravnoga društva, te bratstvo i jedinstvo kao glavne tekovine Narodnooslobodilačke borbe.

Štoviše, "Lijepa naša" nazvana je starom romantičarskom pjesmom koja ne odražava našu stvarnost. Za posljednji je stih naglašeno da je suviše uzak jer spominje samo hrvatski narod.

*Na sjednici Upravnoga odbora Talijanske unije za Istru i Rijeku (23. listopada) među ostalim bilo je riječi i o prijedlogu da "Lijepa naša" uđe u Ustav kao himna SR Hrvatske. **Zaključeno je da bi tekst "Lijepa naša" trebao biti usklađen sa sadržajem socijalističke stvarnosti u Hrvatskoj**". (Darko Stuparić, VUS 1971.)*

Neprijateljima hrvatskoga naroda i hrvatske države smetala su sva obilježja hrvatskoga nacionalnog identiteta (grb, zastava, himna, hrvatski jezik...). Nažalost, i danas u samostalnoj i neovisnoj Republici Hrvatskoj negiraju hrvatski povijesni grb, hrvatsku zastavu i hrvatski jezik.

"Lijepa naša"

*Prvi put u povijesti je službeno proglašena državnom himnom u prvom ustavnom amandmanu (točka 4.) dana 29. veljače 1972. godine. U točki je pisalo da je "Himna Socijalističke Republike Hrvatske (...) **Lijepa naša domovino**", što je preneseno i u Ustav SR Hrvatske 1974. godine. Ustav Republike Hrvatske iz 1990. godine navodi da Lijepa naša domovino ima status i funkciju hrvatske državne himne, a **Zakon o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske te zastavi i lenti Predsjednika Republike Hrvatske navodi njezin službeni tekst i notni zapis, koji su time postali obvezatni.***

Današnji zakonski tekst himne nije posve isti kao Mihanovićev izvornik jer je bilo nužno napraviti izmjene zbog jezičnih promjena.

Himna Republike Hrvatske je **“Lijepa naša domovino”** u skladu s odredbama Zakona o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske i lenti Predsjednika Republike Hrvatske (Narodne novine br. 55/90.). Službeni tekst himne konačno je utvrđen 21. prosinca 1990. godine u članku 16. Zakona o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske te zastavi i lenti Predsjednika Republike Hrvatske. Službeni notni zapis himne konačno je utvrđen 1990. godine u članku 17. Zakona o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske. Zakon je propisao da su stihovi himne sljedeći:

Stihovi hrvatske himne

*„Lijepa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,
Stare slave djedovino,
Da bi vazda sretna bila!*

*Mila, kano si nam slavna,
Mila si nam ti jedina.
Mila, kuda si nam ravna,
Mila, kuda si planina!*

*Teci Dravo, Savo teci,
Nit' ti Dunav silu gubi,
Sinje more svijetu reci,
Da svoj narod Hrvat ljubi.*

*Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrašće bura vije,
Dok mu mrtve grobak krije,
Dok mu živo srce bije!”*

Slika 1. Spomenik hrvatskoj himni u Zelenjaku

Spomenik hrvatskoj himni

Spomenik hrvatskoj himni podignut je u **Zelenjaku** 24. studenoga 1935., zalaganjem **Družbe "Braće hrvatskoga zmaja"**, povodom 100. godišnjice objave pjesme "**Horvatska domovina**". Spomenik je podignut na ulazu u općinu Kumrovec, na cesti Klanjec – Kumrovec, u obliku obeliska visokog 12,20 m, a širokog u podnožju 4,3 x 4,3 m, a na gornjem dijelu 1,2 x 1,2 m. Nacrt za spomenik napravio je kipar Rudolf Ivanković.

Na spomenik je uzidana spomen-ploča s prvim stihovima himne, reljef koji prikazuje Antuna Mihanovića i uklesan natpis. Sam autor o reljefu je rekao: „Centralna figura je Antun pl. Mihanović u naravnoj veličini prikazan u pjesničkom zanosu stvaranja himne, a oko njega stoji hrvatski seljački narod sa simbolima rada. Nastojao sam da nacionalno-idejni moment usko povežem s umjetničkim vrednotama. Reljef sam izradio na principu plastike.“

Spomenik je podignut u Zelenjaku jer je Antun Mihanović očaran ljepotom krajolika tu napisao pjesmu. Otkrivanju spomenika bilo je nazočno, unatoč vremenskim nepogodama, preko 20.000 ljudi.

Meštarski zbor Družbe “Braća hrvatskoga zmaja” donio je odluku o podizanju spomenika i on je podignut za samo tri mjeseca unatoč tome što novac za gradnju nije bio osiguran. Spomenik je izgrađen dobrovoljnim priložima rodoljuba i prodajom znački.

Široj javnosti nije poznat niti podatak da je Maksim Gorki, znameniti ruski književni realist, preveo ovu pjesmu na ruski jezik u cjelini, čime je hrvatska himna danas jedina svjetska državna himna koja ima i prijevod na strani jezik.

Izvori: Nadica Jagarčec i Zvonimir Blažičko: “*Lijepa naša domovino: spomen-monografija povodom 160. godišnjice prvog pisanog spomena hrvatske himne i 60. godišnjice spomenika u Zelenjaku*“, Općina Tuhelj, Tuhelj, 1995., Enciklopedija, Wikipedija

23. Hrvatski sokol

“Hrvatski sokol”, zagrebačko društvo za tjelovježbu, osnovano je 27. prosinca 1874. godine, po uzoru na društvo u Pragu. Osnivanje društva bilo je odraz tadašnjih društvenih potreba, ali i političkog stanja u Hrvatskoj te je nastalo kao odgovor na planove za osnivanjem njemačkog “Turnvereina” u Zagrebu. Gradonačelnik Zagreba i gradski uglednici podržali su društvo, uvedene su nove sokolske metode vježbanja pa je porastao interes za tjelovježbu. Godine 1876. tjelovježba postaje obvezni nastavni predmet u školama.

Sokol se vodio poslovicom *U zdravom tijelu zdrav duh*. Hrvatski sokol je kroz predavanja, rasprave i tjelovježbu promicao tjelesni, moralni i intelektualni razvoj naroda. Pokret je inspiraciju pronašao u obrazovanju i tjelovježbi športaša i ratnika u antičkoj Grčkoj i u njemačkom gimnastičkom društvu Turnverein koje je 1811. godine osnovao Friedrich Ludwig Jahn te praškom Sokolu.

Gradska uprava darovala je zemljište “Hrvatskom sokolu” na tadašnjem Sajmištu. Članovi “Hrvatskog sokola” su za samo pola godine izgradili Dom “Hrvatskog sokola” koje se još zvao “Sokolski dom” ili “Sokolana”.

Krajem 19. st. dr. Franjo Bučar, otac hrvatskoga športa, promovira nove športove: tenis, nogomet, rukomet, odbojku i druge. Bučar organizira tečajeve za obuku učitelja. “Hrvatski sokol” bio je kolijevka većine športova u Hrvatskoj. Dr. Franjo Bučar autor je prve monografije o “Hrvatskom sokolu”.

Nakon gradnje Sokolskoga doma 1883. gimnastički i borilački športovi doživjeli su pravi procvat. Osim tjelovježbenog odjela, Hrvatski sokol imao je i biciklistički, mačevalački i konjički odjel. Često su ti odjeli toliko razgranali svoju aktivnost da su se osamostalili kao posebni športski klubovi. S iznimnim entuzijazmom promican je i prosvjetni rad. Djelovali su orkestri, fanfare, zborovi i kazališni ansambli. Sokolska knjižnica brinula se o neprekidnoj publicističkoj djelatnosti.

Uvođenjem diktature kralja Aleksandra, 1929., društvo “Hrvatski sokol” je raspušteno, hrvatsko ime zabranjeno! Osniva se “Sokol Kraljevine Jugoslavije”, zatire se hrvatsko ime. Dio članstva nastavlja rad pod imenom “Sokol”.

Nakon II. svjetskog rata komunistička vlast u potpunosti gasi djelovanje društva “Hrvatski sokol”, a imovinu konfiscira. Godine 1948. dio članova uređuje devastiranu dvoranu za tjelovježbu u “Sokolskom domu” i djeluju pod imenom “Gimnastičko društvo I. rejona”, zatim pod drugim imenima sve do 1993. kada se vraća ime Z. T. D. “Hrvatski sokol”.

Kroz povijest, šesnaest olimpijaca s preko dvadeset nastupa na OI te brojnim nastupima na EP, SP i ostalim međunarodnim natjecanjima iznjedrilo je Z.T.D. "Hrvatski sokol". Organizacija Svjetskog kupa u sportskoj gimnastici 1982. godine te gimnastičkog dijela Univerzijade 1987., najvećim dijelom je zasluga sokolaša.

Nakon Zagreba osnovana su sokolska društva u mnogim gradovima Hrvatske (Varaždinu, 1878., Bjelovaru 1884., Karlovcu i Zadru 1885., Vukovaru 1886., Gospiću 1889., Splitu 1893. i Osijeku 1896.) te Bosni i Hercegovini.

Od 1896. godine do Prvoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini su osnovana 24 društva pod nazivom "Hrvatski sokol" udružena u krovnu organizaciju Tvrtkova sokolska župa za Bosnu i Viševičeva sokolska župa za Hercegovinu.

U Sušaku je 1904. godine osnovan Savez hrvatskih sokolskih društava, koji poslije djeluje pod imenom Hrvatski sokolski savez. Za prvoga predsjednika bio je izabran književnik Stjepan Miletić. U to je doba u Hrvatskoj djelovalo 168 sokolskih organizacija te 20 u BiH i 25 među iseljenicima u SAD-u s ukupno 15 000 članova.

U Zagrebu je 1906. održan prvi Svesokolski slet na kojem su se okupili sokolaši iz cijele Hrvatske. Od 1907. godine Hrvatski je sokolski savez članom Međunarodne gimnastičke federacije (FIG).

Gimnastička vrsta Hrvatskoga sokola sudjelovala je u svibnju 1911. na Svjetskom prvenstvu u športskoj gimnastici, što je bio prvi nastup pod vlastitom zastavom jedne Hrvatske športske reprezentacije na velikome međunarodnom natjecanju.

U Maksimirskom perivoju 15. kolovoza 1925. je u povodu tisućite godišnjice Hrvatskog kraljevstva podignut spomen humak (Mogila). Tih dana se održavao Treći svesokolski slet u Zagrebu pa su Hrvatski sokoli i Braća hrvatskog zmaja zemljanom mogilom obilježili stoljeća hrvatske državnosti. Uz fanfare i budnice na taj je jedinstven spomen istreseno 155 vrećica zemlje iz svih krajeva gdje žive Hrvati.

Svečanosti je prisustvovao i vođa hrvatskoga naroda Stjepan Radić okružen masom ljudi koji su se okupili tom prigodom. Na humak je trebao biti postavljen brončani kip sokola autora Ive Kerdića koji nije postavljen jer su ga u kiparovom ateljeu razbili srpski žandari. Od kipa su ostale samo skice.

Kip hrvatskoga sokola ipak je postavljen u slobodnoj Hrvatskoj na poticaj novoobnovljene Družbe hrvatskoga zmaja. Kipar Mladen Mikulin izradio je novu skulpturu, a postavila ju je Hrvatska vojska 1996. godine na Dan Oružanih snaga. Ministar obrane Gojko Šušak primio je iz ruku velikoga meštra zmajskog reda Jurja Kolarića 156. grumen zemlje koji je prilikom prve posjete Hrvatskoj blagoslovio papa Ivan Pavao II. 1994. godine. Zatim ga je uz pjesmu *Vivat Croatia* položio u Mogilu. Nakon toga je na vrh postavljen kip Hrvatskog sokola.

Športski klub "Hrvatski sokol" (španj. *Club Deportivo Sokol Croata*) hrvatsko je športsko društvo iz grada Punta Arenasa u Čileu. Utemeljili su ga hrvatski iseljenici iz Dalmacije 27. rujna 1912. godine.

Hrvatski sokol u Antofagasti u Čileu osnovan je 1927. godine u vrijeme kada su se u iseljeništvu masovno osnivali razni klubovi mahom pripomoćni, zatim športski i nacionalni i svi su zadovoljavali određene potrebe iseljenih Hrvata.

U Zagrebu je izlazio časopis *Hrvatski sokol* koji je pratio djelovanje hrvatskih sokolskih društava.

Koračnice za hrvatska sokolska društva pisali su poznati hrvatski skladatelji poput Ivana Cukona i Matka Brajše Rašana.

Izvori: enciklopedija.hr, enciklopedija, Hrvatski sokolski savez

24. Počasno-zaštitna bojna

Počasno-zaštitna bojna osnovana je 2000. godine. Zadatak i cilj postrojbe jesu zaštita i osiguranje Predsjednika/-ce RH i Vrhovnog zapovjednika/-ce Hrvatske vojske te izvođenje počasno ceremonijalnih radnji. Dan postrojbe je 25. veljača, a zaštitnik je sv. Valentin.

Slika 1. Počasna bojna

Preteča Počasno-zaštitne bojne bila je gardijska počasna bojna koja je bila aktivna od 1991. do 2000. godine. Bila je prepoznatljiva po svojim vojnim odorama te su postali turistička atrakcija zagrebačkoga Gornjeg grada. Prvi put je javno predstavljena na smotri Zbora narodne garde na stadionu u Kranjčevićevoj u Zagrebu 28. svibnja 1991., kao počasna Predsjednička garda. Postrojba je bila zadužena za izvršavanje protokolarnih zadataka za potrebe državnog vrha, prije svega Predsjednika Republike. 2000. godine predsjednik Stjepan Mesić raspustio je bojnu. Formirana je Počasno-zaštitna bojna umjesto gardijske počasne bojne, a crvene ceremonijalne odore su ukinute. Tek 2011. je Počasno-zaštitna bojna preuzela crvene ceremonijalne odore gardijske počasne bojne.

Godine 1991., s ustrojavanjem Hrvatske vojske, bilo je potrebno dizajnirati nove odore, uključujući svečane vojne odore, a u sklopu toga i one za Počasnu bojnu. Odore Počasne bojne napravljene su po uzoru na stare hrvatske odore, motive s uniformi hrvatskoga plemstva i velikaških odora, oružje i držanje pri svečanim obredima. Predsjednik dr. Franjo Tuđman, koji je bio i povjesničar, utjecao je na odabir nove svečane odore.

Počasno-zaštitna bojna je pristožerna postrojba Glavnog stožera Oružanih snaga Republike Hrvatske zadužena za izvršavanje počasno-ceremonijalnih zadaća za potrebe državnog i vojnog vrha te zadaće zaštite i osiguranja vrhovnog zapovjednika OSRH. Obavlja počasno-ceremonijalne i druge zadaće ne samo za predsjednika Republike, nego i za Vladu Republike Hrvatske i Ministarstvo obrane te kao pristožerna postrojba odgovara Načelniku Glavnog stožera.

Počasno-ceremonijalnu odoru nose pripadnici Počasno-zaštitne bojne pri obavljanju počasno-ceremonijalnih radnji i u posebnim prigodama u skladu s vojnim i civilnim protokolom. Počasno-ceremonijalne odore počasno-zaštitne postrojbe službene su odore svih triju grana Oružanih snaga prilagođene za obavljanje počasnih zadaća. Osim osnovnih dijelova službenih odora Hrvatske kopnene vojske, Hrvatske ratne mornarice i Hrvatskog ratnog zrakoplovstva i protuzračne obrane, počasno-ceremonijalna odora za počasno-zaštitnu postrojbu ima i sljedeće dijelove: hlače posebnoga kroja, počasnu kabanicu, navlaku za kapu, kožni svečani remen za hlače, kožni svečani opasač s uprtačem, tropletnu vrpcu, bijele rukavice te vojne oznake.

Časnici uz počasno-ceremonijalnu odoru nose sablju. Za obavljanje počasno-ceremonijalnih zadaća u iznimnim se prigodama može dizajnirati i kombinirati posebna počasno-ceremonijalna odora.

Ceremonijalnu povijesnu vojnu odoru nose pripadnici Počasno-zaštitne bojne pri obavljanju počasno-ceremonijalnih radnji sukladno posebnoj zapovijedi. Povijesna odora vojnika i dočasnika je u crveno-crnoj, a časnika u bijelo-crnoj kombinaciji. Osmišljena je 1991. godine po uzoru na hrvatske plemićke svečane odore 18. i 19. st.

Od svibnja 2016. dio počasnog postroja Počasne satnije čine i vojnkinje, koje nose žensku kapu kao dio vojne odore.

Časnici nose svečanu sablju, a ostali pripadnici dok su u stroju nose pušku. Za iskazivanje počasti pripadnici postrojbe rabe poluautomatsku pušku PAP 7,62 mm s bodežom na pušci.

Kada ne obavljaju počasne zadaća pripadnici nose crvene beretke, s grbom postrojbe na desnoj strani beretke.

Velika smjena straže

Ceremoniju Velike smjene straže izvode pripadnici Počasne satnije, sastavnice Počasno-zaštitne bojne, na Trgu sv. Marka u Zagrebu. Ona je prvi put izvedena 30. svibnja 1991. i redovno se izvodila do 1. listopada 2000. Nakon sedamnaestogodišnje stanke, ta je tradicija vraćena 27. svibnja 2017. u okviru programa obilježavanja Dana oružanih snaga Republike Hrvatske. Izvodi se točno u podne svake subote, blagdanima i praznicima, u razdoblju od 27. svibnja do 1. listopada. Ceremonija Velike smjene straže oživljava i prikazuje dnevnu smjenu stražarske posade kakva se odigravala i u vrijeme Banovine Hrvatske. Ceremonija se odvija na Gornjem gradu, na prostoru između Banskih dvora i crkve sv. Marka. Ceremonija Velike smjene straže je turistička atrakcija grada Zagreba i RH.

Vojno-akrobatska vježba

Od 2011. godine pripadnici Počasno-zaštitne bojne izvode vojno-akrobatsku vježbu, prvi put javno izvedenu 27. svibnja 2011. na Trgu bana Josipa Jelačića u Zagrebu u sklopu obilježavanja 20. obljetnice osnutka OS RH. Program je kombinacija počasnih i vježbovnih postupaka, a

izvodi ga 20 pripadnika Bojne. Počasna ceremonija na dinamičan i atraktivan način prikazuje vojničke radnje i postupke te psihofizičku spremnost, sklad, primjeren izgled i ujednačenost postupaka pripadnika OS RH. Sastoji se od 11 međusobno povezanih cjelina, a koreografiju su osmislili djelatnici – provoditelji ceremonije. Zapovjednik skupine izdaje zapovjedi glasom i dogovorenim signalima sabljom. Postupci se pak provode na dva načina: istovremeno i ujednačeno ili periodičnim slijedom.

Postupci se provode poluautomatskom puškom M 59/66 (PAP 7,62 mm). Inače, većina stranih počasnih postrojbi koristi gumene i puno lakše puške koje im olakšavaju počasne postupke, a i rizik od ozljeđivanja je puno manji.

Prigodom izvođenja programa pripadnici PZB nose granske počasne odore. Također nose počasne čizme, rukavice i tropletu vrpcu zlatne boje odnosno posebne detalje koji ukrašavaju počasnu odoru te je razlikuju od službene odore.

Izvori: hrvatska enciklopedija, morh.hr, hrvatski-vojnici.hr, Ljubomir Škrinjar

25. Stari hrvatski grad Senj

Senj (lat. Senia ili Segnia, grč. Athyinites (Αθηνιτες), njem. i mađ. Zengg, tal. Segna) je najstariji grad na gornjem Jadranu, a utemeljen je u predrimsko doba prije nekih 3000 godina (Senia) na brdu Kuk. Bio je glavno središte ilirskog plemena Japoda. Za seobe naroda stradao je u provalama Vizigota, Huna i Avara.

Dolaskom Hrvata bio je obnovljen, a 1169. postao je središtem biskupije. God. 1209. hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. Arpadović darovao ga je templarima, a templari su 1269. prepustili grad kralju Beli IV. u zamjenu za Dubičku županiju, a 1271. došao je pod vlast Frankapana (od 1302. knezovi senjski), za kojih je bio izgrađen kaštel – kneževska rezidencija. God. 1380. napali su ga i spalili Mlečani, a zatim obnovili Frankapani.

Slika 1. Nehaj

Jačanjem osmanske prijetnje u drugoj polovici XV. st. hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin nastojao je preoteti Senj od Frankapana namijenivši mu važnu stratešku ulogu. Po kraljevu je nalogu vojska pod vodstvom Blaža Podmanickoga 1469. zauzela grad, koji je zatim postao slobodnim kraljevskim gradom i središtem novoosnovane Senjske kapetanije. U XV. st. bile su podignute nove kule (Leonova kula, Lipica, Šabac).

Padom Klisa 1537. u osmanske ruke, u Senj su došli uskoci, a pridružili su im se i bjegunci s mletačkoga teritorija (venturini). U prvoj polovici XVI. st. grad je bio ojačan gradskim bedemima, a 1558. senjski kapetan Ivan Lenković podigao je na brdu iznad grada tvrđavu Nehaj u kojoj je bila smještena uskočka posada. U drugoj polovici XVI. i prvoj polovici XVII. st. senjski uskoci često su upadali na susjedni mletački i osmanski teritorij. Zbog pljačke mletačkih trgovačkih brodova Mletačka je Republika potkraj XVI. st. blokirala grad s mora. God. 1596. senjski uskoci sudjelovali su u borbama za Klis, prilikom kojih je poginuo senjski biskup Antun Dominis, a 1597. zaplijenili su mletačke i osmanske brodove u Rovinju. Zbog

mletačkih pritužbâ bečkom dvoru, Dvorsko ratno vijeće u Grazu poslalo je 1601. u Senj kapetana J. Rabattu, koji je trebao pokoriti uskoke, no uskoro je bio ubijen. Zbog uskoka je 1615. izbio Uskočki ili Gradiški rat između Habsburške Monarhije i Mletačke Republike, završetkom kojega je bio postignut mirovni ugovor u Madridu (1617.), kojim su uskoci nakon 1618. bili nasilno raseljeni iz Senja.

Od 1630-ih ondje se nalazilo središte novoosnovane biskupije, nastale spajanjem Senjske i Modruško-krbavske biskupije. Premda je kralj Ferdinand III. Habsburški 1640. potvrdio Senju gradska prava, a 1652. status slobodnoga kraljevskoga grada, utjecaj vojne uprave u njemu i dalje je bio snažan. Sredinom XVIII. st. postao je dijelom jedinstvenoga trgovačkoga područja, koje se nazivalo Austrijsko primorje, a već 1776. bio je vraćen u sastav Vojne krajine. Otkako je 1779. Jozefinskom cestom bio spojen s Karlovcem, porasla je važnost senjske luke. Od 1809. do 1813. nalazio se pod francuskom upravom u sastavu Ilirskih pokrajina, a zatim je ponovno bio pripojen Vojnoj krajini; od 1871. u sastavu je Banske Hrvatske.

Mirnija vremena omogućila su obnovu senjske trgovine, a time je bio osiguran i gospodarski prosperitet grada. Posebice je to izraženo u drugoj polovici XVIII. i prvoj polovici XIX. st. kada se izvode veliki građevinski radovi (izgradnja nove Jozefinske ceste, obnova luke, gradnja velikih, tzv. Carskih magazina, regulacija bujice i sl.). Tada počinje novo zlatno doba grada koji će postati jedan od najznačajnijih gospodarskih i kulturnih centara ondašnje Hrvatske. Senjska luka postaje jedna od najvažnijih u državi. Kroz nju prolazi uvoz soli i izvoz žita i drveta. Senjski pomorci na svojim brodovima plove diljem svijeta, a osobito intenzivno trguju s mediteranskim zemljama.

Godine 1868. bila je u gradu osnovana Trgovačko-obrtnička komora, a 1870. utemeljeno Brodarsko društvo; unatoč tomu lučki je promet nakon otvorenja željezničke pruge Zagreb–Rijeka preko Ogulina (1873.) naglo opao, čime je Senj izgubio na gospodarskoj važnosti.

Stari dio grada karakteristična je mediteranskoga izgleda. Sastoji se od spleta uskih, krivudavih ulica s lukovima i balaturama i trgova te mnogobrojnih gotičko-renesansnih i renesansno-baroknih kuća (XV.–XVIII. st.); trg Velika placa (Cilnica) ubraja se među najljepše barokne trgove sjevernoga primorja; trg Mala placa (Campuzia) s got. vijećnicom i grad. ložom iz XIV. st.; jednobrodna romanička katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije (XII. st.) i renesansna zavjetna mornarska crkva sv. Marije barokizirane su u XVIII. st.; frankapanski kaštel (XIV. st.), crkvice Sv. Duha (XV. st.), ruševine samostana i crkve sv. Franje s grobovima istaknutih senjskih uskoka. U istočnom dijelu zidina, na završetku Jozefinske ceste (Karlovac – Senj), nalaze se Velika vrata (XVIII. st.; sadašnji oblik iz XIX. st.). Palače: gotičko-renesansna Vukasović (XV. st.; danas Gradski muzej), barokna Domazetović ili »Ferajna« (XVIII. st.; od 1835. Hrvatska čitaonica, od 1842. Glazbeni zavod).

Spomenici i znamenitosti: Sunčani sat na 45. paraleli, Tvrđava Nehaj, Gradski muzej, Katedrala iz 12. st., Gradski bedemi i obrambene kule, Ožegovićanum, konvikt za siromašne učenike, Ostaci crkve Sv. Franje, uskočki mauzolej, grobnica obitelji Frankopan, Crkva Sv. Marije od Arta, zavjetna crkva senjskih mornara i ribara, makete brodova, ostatci Senjske ploče, oko 1100. god., pisana glagoljicom, monumentalni trg Cilnica, gradska luka, Velika vrata, završetak Jozefinske ceste i ulaz u Grad, Katakombe, grobnice ispod Katedrale, Uskočka

ulica, zvonik katedrale, sakralna baština, Gradski muzej. U staroj crkvi izvan grada je reljefna ploča na kojoj je aragonski grb kneginje Lujze Aragonske, supruge Bernardina Frankopana.

Glagoljica – senjska tiskara

Senjska ploča, pronađena na stubištu tvrđave Nehaj prilikom radova na obnovi, svjedoči i da je glagoljica već u 11. st. jednako prošireno pismo kao i na susjednom Krku. Ona je jedan od najstarijih hrvatskih glagoljskih spomenika nastala gotovo istodobno kad i Bašćanska ploča. Nije sačuvana u cjelosti već su pronađeni samo ulomci s isklesanim biljnim ornamentima i glagoljskim slovima. Sačuvani ulomci danas se čuvaju u Gradskom muzeju Senj.

Na molbu senjskoga biskupa Filipa (1248.) papa Inocent IV. dopustio je uporabu glagoljice i staroslavenskoga jezika u svim crkvama na području Senjske biskupije.

Iz XIV. i XV. st. sačuvan je najveći broj napisa i dokumenata pisan glagoljicom kao što su Statut senjskog kaptola iz 1340.g. kao tzv. Lobkowitzov glagoljski psaltir, knjiga psalama namijenjena laicima. God. 1388. bio je sastavljen gradski statut. Glagoljica dobiva novi uspon nakon što je hrvatsko-ugarski kralj Žigmund 1392. dao senjskom kaptolu pravo pečata. Nakon dobivene povlastice Kaptol je počeo izdavati glagoljske i latinske isprave, prevoditi ih s jednog jezika na drugi, a uspostavio je i suradnju s gradskim notarom. Iz bogate glagoljske građe pravnog značaja ostala je sačuvana samo kaptolska “Kvaderna” i oporuka Tome Partinića iz 1445.g.

Osim Senjske ploče u Senju je pronađeno još 10 glagoljskih natpisa.

Samo pedesetak godina nakon izuma tiskarskoga stroja u Senju se pojavila skupina ljudi koja je shvatila važnost ovog izuma. Jedan od njih bio je i Blaž Baromić, jedna od važnijih osoba hrvatske kulturne povijesti. On je 1493. u Veneciji tiskao brevijar koji nosi njegovo ime. Sačuvano je pet primjeraka njegova brevijara: dva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, po jedan primjerak u Državnoj knjižnici u Münchenu, knjižnici Parma u Schwarzau (Austria) te u Sibiu (Rumunjska). Nakon tiskanja brevijara Baromić se vratio u Senj te već sljedeće godine nabavio sve potrebne strojeve za ustrojstvo tiskare. 7. kolovoza 1494. tiskano je prvo i najvrjednije djelo Senjske tiskare *Misal*. *Misal* je knjiga u kojoj su skupljeni svi tekstovi što se upotrebljavaju kod mise za cijelu liturgijsku godinu. Jezik misala je hrvatsko-crkvenoslavenski. Sačuvana su tri poznata primjerka: u Budimpešti, Petersburgu i Cresu. Od 1494. do 1508. u Senju je djelovala glagoljska tiskara u kojoj su tiskane dvije inkunabule. Kasnije je preseljena u Rijeku.

Osim misala u Senjskoj glagoljskoj tiskari tiskano je još šest knjižica: *Spovid općena* (1496.), *Naručnik Plebanušev* (1507.), *Transit Sv. Jerolima* (1508.), *Korizmenjak* (1508.), *Mirakuli slavne Deve Marie* (1507./1508.), *Meštija od doba umrtija s ritualom* (1507./1508.)

Senjska gimnazija utemeljena je 1725. godine. Tijekom 19. i 20. st. dala je veliki broj znamenitih ljudi, književnika i znanstvenika. Ista danas nosi ime Pavla Rittera Vitezovića.

Poznate osobe iz Senja: Nikola Jurišić (vojskovođa), Matija Jušić, Ivan Paskvić (astronom i matematičar), Mirko Ožegović Barlabaševački, Josip Filip Vukasović (vojnik i graditelj), Josip

Gržanić, Ljudevit Rossi, Julije Rorauer, Ivan Krajač, Bela Krleža, Pavao Tijan, Josip Milković, Milan Moguš, Ivan Đalma Marković, Ante Glavičić, Ivan Dellaitti, Ivan Rogić Nehajev te književnici i pjesnici: (Petar Ritter Vitezovića (1652. – 1713.), Silvije Strahimir Kranjčević (1865. – 1908.), Vjenceslav Novak (1859. – 1905.), Milutin Cihlar Nehajev (1880. – 1931.), Milan Ogrizović (1877. – 1923.) i drugi.

Dan grada Senja je 23. travnja, na dan sv. Jurja (starog zaštitnika i patrona grada Senja).

Gradski muzej Senj

Gradski muzej Senj nalazi se u palači obitelji Vukasović koja je bila jedna od najuglednijih i najutjecajnijih senjskih obitelji. Palača je građena u XIV./XV. st. u gotičko-renesansnom stilu i vrhunski je objekt profane arhitekture grada Senja. Gradski muzej osnovan je 7. svibnja 1962. godine kao kulturna i znanstvena ustanova. U muzeju su uređene zbirke: Arheološka i hidroarheološka, Zbirka glagoljice i glagoljskog tiskarstva, Senjskog pomorstva, Intelektualni krug Senja, Zbirka novije senjske povijesti, Etnografska zbirka Bunjevci i Prirodoslovna zbirka Velebit. U sastavu Gradskog muzeja djeluje i stručna knjižica (*Seniensia*) sa starijom i novijom arhivskom građom, fotodokumentacija te manja zbirka umjetničkih slika.

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije ima veliku vrijednost kao arhitektonski spomenik prošlosti te se s pravom doživljava kao najznamenitiji spomenik vjere i kulture u gradu Senju. Sagrađena je 1169. g. kao jednobrodna romanička bazilika na temeljima poganskog svetišta *Magnae mater*, a zatim paleokršćanskog objekta iz IV. – V. stoljeća. Nalazi tih objekata utvrđeni su iza svetišta oko 1,5 m pod zemljom. Najvrjedniji spomenik u katedrali je grob senjskog biskupa Ivana Cardinalibusa (+1392.), postavljen iznad ulaza u sakristiju, a izrađen u stilu gotičkog zidnog groba. Od drugih spomenika posebno je značajan reljef Svetog Trojstva koji se ranije nalazio u crkvi Svetog Petra. U donjem dijelu reljefa nalazi se kockasti grb plemića Perovića iz 1491. g. zanimljiv zbog toga jer je to do sada najstarija poznata varijanta hrvatskog državnog grba, koji se službeno upotrebljava od 1527. g. Za vrijeme Dugoga svjetskog rata katedrala je teško oštećena pa su nestale mnoge umjetnine i dio arhiva senjskog Kaptola. Današnji je izgled katedrala dobila 1949. i 1950. g. prilikom restauracije. Ispod glavnog oltara nalaze se grobnice senjskih biskupa Pohmajevića, Ožegovića i Maurovića, a ispod desne lađe podzemne kripe su grobovi senjskih građana od konca XVIII. do sredine XIX. st. Uz samu katedralu nalazile su se crkvice Sv. Jurja, Nevine dječice, Sretnih mladenaca, i Žalosne Gospe. U dokumentaciji se još spominje i crkva sv. Ane i kapela plemićke obitelji Vukasović. Ispred današnjeg tornja nalazio se stari toranj koji je zbog trošnosti porušen, a prema tradiciji poticao je iz 1000 g. iz doba kralja Držislava.

Tvrđava Nehaj

Tvrđava Nehaj, simbol grada Senja, sagrađena je 1558. godine pod nadzorom kapetana i generala hrvatske Vojne krajine Ivana Lenkovića. Sazidana je od materijala razrušenih crkava,

samostana i kuća prvotno smještenih izvan gradskih zidina. Ima kockasti oblik, a orijentirana je prema stranama svijeta. Visoka je 18, a široka 23 m. U nju se ulazilo stepenicama preko drvenog mosta kroz uska dvostruka vrata. Zidovi su debeli 2-3,30 m, prema vrhu se sužuju, a završavaju s kruništem na kojemu je pet malih ugaonih kula. U zidinama se nalazi oko stotinu puškarnica i jedanaest velikih otvora.

U unutrašnjosti se nalazi cisterna-zdenac iznad kojega su tri grba: lijevo grb kapetana Ivana Lenkovića s godinom izgradnje Tvrđave, u sredini grb austrijskog nadvojvode Ferdinanda I. – tadašnjeg gospodara Senja te desno grb senjskog kapetana Herbarta VIII. Auersperga Turjaškog. S vrha tvrđave pruža se lijepi pogled na Hrvatsko primorje i otoke Rab, Goli, Prvić, Cres, Krk te na planine Gorskog kotara, Učku i Velebit.

Oko tvrđave Nehaj, na oko 14 hektara, prostire se Park Nehaj. Spomenik Kalvarija izgrađen je davne 1740. Vjernici Kalvariju obilaze tijekom cijele godine, a do nje vodi križni put sa 14 postaja koje u Parku simbolizira 14 odmorišta. U srcu Parka nalazi se i Kosturnica, spomenik antifašizmu i svim stradalnicima za slobodu. Iz Parka se pruža izniman pogled na Senj, posebno na njegovu starogradsku jezgru – zaštićeni spomenik kulture nastao u srednjem vijeku.

Izvori: <http://www.muzej-senj.hr>, <http://www.park-nehaj.eu/>, hrvatska enciklopedija, Željko Bartulović

26. Kliška tvrđava

Na prijevoju između Kozjaka i Mosora, na strateški važnom položaju, podignuta je tvrđava Klis na nepristupačnoj strmoj hridi. Tvrđava spada među najistaknutije utvrde u Hrvatskoj, jedan je od najcjelovitijih primjera fortifikacijske arhitekture u Hrvatskoj. Utvrda je podignuta na stjenovitoj klisuri koja se pruža u smjeru sjeveroistok-jugozapad i izdaleka je gotovo nemoguće razaznati da se radi o građevini, tim više što su zidine koje se kaskadno uzdižu u tri pojasa izgrađene od vapnenačkih blokova na vapnenačkim stijenama. Tvrđava je u prošlosti imala istaknuti obrambeni položaj. S tvrđave se nadzirao i branio prirodni put iz unutrašnjosti prema moru pa su se vodile borbe za taj strateški položaj.

Hrid na kojoj se uzdiže tvrđava Klis bila je naseljena od 2. st. prije Krista. Hrvati nakon dolaska stvaraju svoju državu koja je administrativno bila podijeljena na županije (Bijela Hrvatska imala je 12, a Crvena Hrvatska 13 županija). Klis je bio sjedište starohrvatske Primorske županije *Parathalassie* (Kliške županije) koja je pripadala Crvenoj Hrvatskoj.

Klis je simbol hrvatske države i hrvatskog naroda.

U prijepisu isprave iz 852. godine Klis se spominje kao dvor (*ex curte nostra que Clissa dicitur*) hrvatskoga kneza Trpimira i njegovog prethodnika kneza Mislava, a uskoro zatim postao je sjedište Primorske, odnosno Kliške županije. Nesporno je na njenom tlu vladarska obitelj imala imanja – dvore u Bijaćima i Solinu, a središnji dvor u samomu neosvojivomu Klisu. Obzirom na njezin strateški značaj i ulogu koju je imala u hrvatskoj povijesti, ona je bila jedna od najvažnijih tvrđava na tlu naše zemlje.

Nakon propasti (odumiranja) dinastije Trpimirović Klis dolazi pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva dinastije Arpadović (krajem 11. stoljeća). Hrvatsko-ugarski kraljevi često daju Klis na upravljanje svojim knezovima i banovima. Neki od tih knezova i banova bili su samostalni i upravljali su gradom po svom izboru. Kliškom tvrđavom vladali su i hrvatski velikaši Domald i knez Grgur Šubić. Od 1239. godine Klis je ponovno pod kraljevom vlašću. Tatari su opsjedali Klis kada se u tvrđavu sklonio kralj Bela IV. sa svojom obitelji i pratnjom, ali ga nisu osvojili.

Klisom su 50 godina vladali bibrirski knezovi Šubići, a od 1355. Klis je ponovno pod kraljevom zaštitom i upravom njegovih kaštelana. U srpnju 1387. godine grad dolazi pod vlast bosanskog kralja Stjepana Tvrtka I., a od 1391. njime kratko upravlja Vuk Vukčić, bosanski vojvoda i hrvatski ban. No, Tvrtkova moć nije potrajala zadugo te je ban Nikola Gorjanski u Sigismundovo ime opet vratio Klis pod hrvatsko-ugarsku krunu 1394. godine.

Osmanlije su osvojile Bosnu 1463. i krenule prema moru. Na Krbavskom polju Hrvati su 1493. doživjeli težak poraz. Osim pogibije velikog broja vojnika poginuli su brojni plemići i vitezovi. Nakon Krbavske bitke Osmanlije kreću prema moru i napadaju primorske gradove. Klis je bio na putu prema moru te su ga Osmanlije pokušavale osvojiti. Klis su branili kliški uskoci kojima je zapovjedao Patar Kružić. Osmanlije su opsjedale Klis od 1515. do 1537. kada su ga osvojili i slijedećih 110 godina držali pod svojom vlašću (Kliški sandžak). Nakon pogibelji Petra Kružića kliški uskoci dogovorno s Osmanlijama predaju grad i odlaze u Senj (i drugdje) sa svojim obiteljima. Nakon osvajanja Klisa Osmanlije su zauzele Solin i Kaštela.

Klis je kratkotrajno oslobođen 1596., a konačno 1648., za trajanja Kandijskog rata, kada ga osvajaju Mlečani. Na mjestu ranosrednjovjekovne crkvice sv. Marije Osmanlije su sagradile džamiju s minaretom koji je dolaskom Mlečana srušen, a džamija je pretvorena u crkvu sv. Vida. Današnji izgled Klisa potječe iz vremena posljednje mletačke obnove. Zanimljiv je natpis na mjestu nekadašnje minaretske niše, tj. iznad današnjeg ulaza: „Što pobožnost izgradi, pobožnost i sačuva.“

Drugi sačuvani objekt Osmanlijske vladavine je česma između Grebena i Klisa u podnožju utvrde koja je do danas ostala u upotrebi. Lokalno stanovništvo česmu naziva Tri kralja.

Mlečani su upravljali Klisom od 1648. do 1797. godine, zatim je Klis bio pod francuskom vlašću do 1813., a nakon toga Klisom vladaju Habsburgovci sve do 1918.

Slika 1. Pogled s tvrđave Klis

Kapetan Petar Kružić (1490. – 1537.)

Službovao je u Klisu i bio kapetan Klisa (1518. – 19.) i kapetan Senja (1521. – 22.) uz Grgura Orlovčića. Kružić je pobijedio Turke kod Klisa (1524.) i kod Senja (1525.) te doveo pomoć opkoljenomu Jajcu. 1529. odrekao se dužnosti senjskoga kapetana i posvetio brizi za obranu i opskrbu Klisa. Osloboodio je Solin od Turaka 1532. godine. Braneći Klis poginuo je 12. ožujka 1537. Turci su odsjekli njegovu glavu i pokazali je uskocima u tvrđavi te im ponudili slobodan odlazak ako predaju tvrđavu, što su oni prihvatili i otišli u Senj i drugdje.

Glavu Petra Kružića otkupila je njegova sestra Jelena i sahranila u grobnicu na Trsatu. Dvije godine nakon njegove smrti sagrađena je Kapela sv. Petra s grobnicom. U crkvi Gospe Trsatske nalazi se ploča s latinskim natpisom koji u prijevodu glasi:

Ovdje je pohranjena glava presvijetloga kliškog viteza Petra Kružića, † 1537.

Na nadgrobnoj ploči, pod oltarom svetog Petra, u crkvi Gospe Trsatske stoji latinski natpis koji u prijevodu znači:

“Ova mramorna ploča pokriva kosti Petra Kružića, kojega, jao, pogubiše Turci. Dok je živio, Senj i Klis se nikada nisu bojali Turaka. Smrt je preuzela njegovo tijelo, nebo dušu, a njegovo junačko djelo po svijetu raznosi vječna slava.”

Izvori: V. Firić, Anđelko Mijatović, enciklopedija, Wikipedija

27. Stari grad Varaždin

U špilji Vindija u Donjoj Voći kod Varaždina pronađeni su najbolje sačuvani ostaci neandertalaca na svijetu, stari oko 30.000 godina.

Prema arheološkim nalazima, područje grada bilo je naseljeno još u rimsko doba, o čemu svjedoče i imena dviju danas postojećih ulica - *Via Militum* i *Via Petovia* (današnje ulice Braće Radić i Optujska). **Varaždin se prvi put spominje 1181. godine.** Hrvatsko-ugarski kralj Bela III. je 1194. svome sinu Emeriku (Mirku) povjerio hrvatski prostor na upravljanje.

Uz Varaždin je vezan dio sudbine Hrvatsko-ugarskog kraljevstva početkom 13. stoljeća. Povjesničar Rudolf Horvat zapisao je da se herceg Andrija nadao da će u Hrvatskoj utemeljiti posebnu vladarsku lozu, ali je njegov brat, kralj Emerik (Mirko), oko 1203. za hrvatskog kralja dao okruniti svoga sina Ladislava III. Zbog toga je došlo do borbe između Andrije i Emerika (Mirka). Jedan je hrvatski povjesničar zapisao o tome sudbonosnom trenutku za postanak slobodnog i kraljevskog grada Varaždina:

Varaždin je bio ne samo sjedištem Varaždinske županije nego i često mjestom gdje su se održavala zasjedanja Sabora.

Sultan Sulejman I. u ljeto 1532. godine krenuo je zauzeti Beč, ali je kod Kisega doživio neuspjeh. Zaustavio ga je Nikola Jurišić. Nakon neuspjeha kod Kisega Sulejman I. odustaje od osvajanja Beča i vraćao se u Osmansko Carstvo. O tome piše povjesničar Rudolf Horvat:

“Nakon potpisivanja mira kralj je nagradio bana Tomu Erdödyja za zasluge u ratu i obrani Hrvatskog kraljevstva. Godine 1607. dao mu je varaždinsku utvrdu, posjede oko Varaždina i imenovao ga nasljednim županom varaždinskim.”

Varaždin je bio i crkveno sjedište tj. središte Varaždinskog arhidakonata Zagrebačke biskupije. Najstariji popis župa Varaždinskog arhidakonata u ranome novom vijeku je iz 1638. godine. Ivan Zakmardi je 1660. osnovao sjemenište u Varaždinu, a da bi mu osigurao opstanak, ostavio mu je razne nekretnine u svojoj oporuci od 17. srpnja 1664. godine.

Kada je Hrvatski sabor na zasjedanju u Varaždinu u prosincu 1663. odredio opće novačenje hrvatske vojske, bili su stvoreni preduvjeti za protunapad na Turke. Snage **Nikole Zrinskog** su početkom 1664. krenule iz Novog Zrina (utvrde izgrađene 1661. na rijeci Muri kod Legrada, srušene 1664.) i lijevom obalom Drave osvojile sve osmanske utvrde te došle do Osijeka. Tamo su spalile veliki most. Nikola Zrinski je od španjolskog kralja kao nagradu za taj čin dobio zlatno runo, dok mu je francuski kralj Luj XIV. darovao novac.

Nakon te bitke, u kolovozu 1664. godine, Osmanlije i Habsburgovci potpisali su tajni Vasvárski mir, na dvadeset godina. Osmanlije su zadržale zauzete prostore, a kralj je platio veliku odštetu. Mir je omogućio razvitak Varaždina kao i mir u Srijemskim Karlovcima 1699.

Marija Terezija je nastojala ojačati apsolutnu vlast i jedinstvenu državu. Zbog toga je težila suziti vlast hrvatskog i ugarskog plemstva. **Kraljica je 1767. godine osnovala prvu modernu hrvatsku vladu, Hrvatsko kraljevsko vijeće čije je središte bilo u Varaždinu, a nakon**

velikog varaždinskog požara 1776. preseljeno je u Zagreb. Varaždin je tako od 1767. do 1776. bio glavni grad Hrvatske, a u njemu se grade brojne palače i javne zgrade koje su sačuvane do danas i daju mu obilježje baroknog grada.

Slika 1. Stari grad Varaždin

Stari grad Varaždin

Najveća znamenitost Varaždina je tvrđava zvana **Stari grad** u kojoj je danas **Gradski muzej Varaždin, osnovan 1925.** Tvrđava se prvi put spominje u 12. stoljeću i vjeruje se da je tada bila sjedište varaždinskih župana. Krajem 14. stoljeća dolazi u vlasništvo grofova Celjskih koji je pregrađuju u gotičkom stilu. Najveći zahvat tvrđava doživljava u 16. stoljeću, kada je pregrađena u suvremenu renesansnu fortifikaciju. Za vlasništva Ivana Ungnada, nešto prije 1544. započinje gradnja zidina s kružnim kulama te oko njih zemljanih bedema i jarka napunjenog vodom. Krajem stoljeća varaždinska tvrđava trajno dolazi u ruke mađarsko-hrvatske obitelji Erdödy koja će na njoj izvesti manje adaptacije u baroknom stilu.

Crkve i samostani

U Varaždinu je djelovalo nekoliko katoličkih crkvenih redova: kapucini, uršulinke, isusovci i franjevci.

Župna crkva sv. Nikole bila je u Srednjem vijeku glavna sakralna građevina Varaždina, a trg na kojem se nalazi glavni gradski trg. Crkva je u 15. stoljeću pregrađena u gotičkom stilu, a iz toga vremena ostao je sačuvan zvonik. Nova župna crkva sv. Nikole izgrađena je sredinom 18. stoljeća prema projektu domaćeg graditelja Šimuna Ignaca Wagnera.

Dolaskom crkvenih redova u grad u Varaždinu se grade nove građevine: **franjevački samostan (1626.- 32.), isusovačka crkva (1642. – 46.), franjevačka crkva sv. Ivana Krstitelja (1650.), isusovački samostan (1679.- 91.). U 18. stoljeću sagrađen je kapucinski samostan s crkvom. Uz pomoć carice Marije Terezije podignut je uršulinski samostan (1715.- 1749.).** Uršulinska crkva jedna je od najranijih baroknih crkava u Hrvatskoj, s karakterističnim zabatnim zvonikom na pročelju.

Isusovački red je ukinut 1773. pa su njihovu crkvu naslijedili pavlini koji su izgradili novo pročelje s volutnim zabatom.

U velikom požaru 1776. stradale su brojne sakralne građevine, a u godinama koje slijede obnovljene su i dograđene u većoj mjeri.

U 19. stoljeću podižu se crkve u historicističkom stilu, a među njima se ističe pravoslavna crkva sv. Đorđa iz 1884. godine.

U povijesnoj jezgri Varaždina nalazi se niz plemićkih palača iz baroknog doba. Na glavnom gradskom trgu smještena je **palača grofova Draškovića**, čije je postojanje na tom mjestu zabilježeno još u 16. stoljeću, dok današnja zgrada potječe iz 18. stoljeća. Do nje se nekoć pružala **palača Czindery**, a s druge strane trga **Biskupska palača**, no obje su srušene krajem 19. stoljeća. Središnja zgrada trga je gradska vijećnica koja je građena u 15. stoljeću, ali je obnovom pročelja 1791.-93. dobila svoj današnji izgled. Na Franjevačkom trgu nalazi se poznata **Palača Patačić**, koja je dvokatna i ima kutni erker te, usprkos svojim malim dimenzijama, vrlo raskošno pročelje s motivima rokaja. Na istom se trgu, na sjevernoj strani, nalazi palača **Wasserman-Kreuz** (1785.-86.) i **palača Herzer** (1791.-95.), obje u stilu kasnobaroknog klasicizma. Na Stančićevu trgu, pred nekadašnjim ulazom u Stari grad, nalazi se **Palača Prašinski-Sermage** (17. st.), karakteristična po šarenom pročelju s crno-crvenim medaljonima te raskošnim kamenim stubištem na začelju. Na Trgu slobode smještena je **Palača obitelji Petković** (1767. g) kojoj je u nekom vremenu uklonjen vrlo bogat ulazni portal s obiteljskim grbom.

Palača Erdödy na Kapucinskom trgu, s pročeljem u duhu rokokoja, te **Palača Keglević** (1774.-75.), sjeverno od gradskih zidina, djelo je graditelja Jakova Erbera. Blizu sjevernog oboda gradske jezgre podignuta je 1760. **Pavlinska rezidencija**, zanimljiv arhitektonski objekt, gotovo centralnog tlocrta, koji u unutrašnjosti ima očuvanim rokoko štukature. S južne je strane gradske jezgre, u Zagrebačkoj ulici, smještena **Palača Patačić-Puttar**, koja je nastala spajanjem više gradskih kuća, a današnji je izgled dobila na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. U njoj je unutrašnjosti do danas sačuvana vrijedna stolarija – dekorativne zidne obloge i vrata od entarzirano drva, rijedak primjer vrhunskog drvorezbarskog obrta u palačama na tlu Hrvatske. Izvorni interijeri varaždinskih palača uglavnom nisu sačuvani, osim pojedinačnih elemenata unutrašnjeg uređenja.

Od starijih građevina u Varaždinu, postoje ostaci nekadašnjih gradskih zidina - dvije kule, **Lisakova kula u Gajevoj ulici i Lančana kuća na Stančićevu trgu**. Tu je i **renesansna kuća Ritz** s arkadama u prizemlju, smještena na uglu Franjevačkog i Trga kralja Tomislava, te **Zakmardijevo sjemenište** s kraja 17. stoljeća u Habledičevoj ulici.

Iz 19. i početka 20. stoljeća potječe niz gradskih vila, od kojih je najranija **klasicistička vila Mueller u Cesarčevoj ulici**, dok se veći broj secesijskih kuća nalazi u Kolodvorskoj ulici. Najznačajnija zgrada historicističkog razdoblja je **Hrvatsko narodno kazalište**, rađeno prema projektima bečkih arhitekata Fellnera i Helmera, poznatih graditelja kazališta u srednjoj Europi.

U urbanom prostoru Varaždina nalazi se više primjera javne skulpture, od **baroknog kipa sv. Ivana Nepomuka pred Starim gradom**, do modernoga **Meštrovićeva kipa Grgura Ninskog** ispred franjevačke crkve. U dvorištu palače Varaždinske županije smještena je **bista carice Elizabete, popularne Sissi**, koja se izvorno nalazila u gradskom parku iza HNK.

Arhitekt Hermann Helmer projektirao je kazališnu zgradu koja je dovršena 1873. godine. Svečano otvorenje bilo je 25. rujna 1873. Kada je izvedena Kukuljevićeva drama Poturica.

Kulturno-povijesne atrakcije Varaždina su: Varaždinske barokne večeri, Špancirfest, Trash Film Festival, kazališni festival “Tjedan smijeha” i Purgari (odnosno Varaždinska građanska garda).

Varaždinsko groblje

Varaždinsko groblje ustanovljeno je 1773., nakon zabrane ukopa unutar gradskih zidina izdane od kraljice Marije Terezije 1768. godine. Prvi upravitelj groblja **Josip Matušin** počeo je voditi više brige o uređenju groblja. Njegov nasljednik **Stjepan Haller** nastavlja s daljnjim uređenjem groblja te počinje sadnju prvih tuja.

Stjepanov posinak **Herman Haller** zaslužan je za današnji izgled groblja. Došavši za upravitelja 1905. godine Herman Haller, imajući u vidu jasnu koncepciju, pretvara groblje u park. Glavni putevi upotrijebljeni su kao osi te su od grobnih polja odvojeni impozantnim nasadima tuja oblikovanim u arkade i zidove pravilnošću koliko to dopušta prirodni rast nasada. Na Varaždinskom groblju zasađeno je preko deset tisuća tuja oblikovanih u geometrijska tijela, mnoštvo breza, javora, jasena, a u podnožju visokih stabala kuglasto oblikovani šimširi te razgranate magnolije. Aleje, staze i prolazi posuti su bijelim kamenom kao kontrast zelenim zidovima tuja u koje su utkani najrazličitiji nadgrobni spomenici od baruna i generala do jedva obilježenih grobova običnih siromaha, ali svi jednako okruženi zelenilom i cvijećem.

Jedan od najvrjednijih spomenika na varaždinskom groblju je ‘**Andeo smrti**’, djelo kipara **Roberta Frangeša Mihanovića**, koji simbolički prikazuje opraštanje živih od mrtvih. Uz ostale, posjetitelji bi trebali vidjeti i **grobnicu-spomenik Vatroslavu Jagiću** koji je svakodnevno ukrašen svježim cvijećem. Groblje je danas izuzetan spoj hortikulture (klasicistički perivoj) i umjetničkih spomenika (djela Augustinčića, Frangeša i Vojkovića), zbog čega se ubraja među najljepša groblja u Europi. Impresionira savršen red i sklad tuja koje omeđuju široke aleje, sakrivaju nadgrobne spomenike te stvaraju atmosferu intimnosti i mira.

Godine 1966. Varaždinsko groblje proglašeno je spomenikom parkovne arhitekture – park.

Izvori: Rudolf Horvat, varazdin.hr, Vedrana Duić Loparić, Igor Čolaković

28. Stari grad Sisak

Arheološkim istraživanjima nađeni su predmeti koji pokazuju da je područje današnjega Siska bilo naseljeno od 4. st. prije Krista (*Segestica*). Na tom prostoru živjeli su: Iliri, Kelti, Rimljani. Rimljani su osvojili grad 35. godine prije Krista i osnovali vojni logor *Sisciju*. Siscija je bila glavni grad provincije Panonije (*Pannonia Savia*).

Slika 1. Sisačka tvrđava

Krajem 3. stoljeća Sisak je sjedište biskupije. Prvi poznati biskup bio je Kvirin kojega su Rimljani ubili. Sv. Kvirin je zaštitnik grada Siska, a blagdan je 4. lipnja (Dan grada).

U 7. stoljeću u grad dolaze Hrvati. Hrvatski knez Ljudevit Posavski utvrđuje grad i brani ga od Franaka. Za vrijeme Tomislavove vladavine grad je u sastavu Kraljevine Hrvatske. Osnivanjem Zagrebačke biskupije (1094.) Sisak postaje feudalni posjed zagrebačkoga biskupa, a od 1215. Zagrebačkoga kaptola. Za vrijeme vladavine Bele IV. Sisak dobiva status gradske općine.

Sisačka tvrđava

Kaptol zagrebački dao je izgraditi tvrđavu trokutastog oblika. Građena je između 1544. i 1550., a služila je za obranu od Turaka. Imala je tri trokatne okrugle kule na krajevima i zidine duljine od 30 m koje su ih spajale. U Kulama su bili topovi, a na zidovima puškarnice.

Sisačka tvrđava spomenik je najviše kategorije i nacionalno kulturno dobro. Danas služi kao muzej.

Turci su pokušali osvojiti Sisak 22. lipnja 1593., ali nisu uspjeli. Međutim, kršćanske snage nakon pobjede kod Siska kreću u napad i pokušavaju vratiti Yenikale (današnju Petrinju), ali ne uspijevaju. Turci osvajaju Sisak 30. kolovoza 1593. U kolovozu 1594. kršćanske snage osvajaju Petrinju i Sisak. Turci su zapalili Sisak prije nego su se povukli. Nakon povlačenja Turaka grad se oporavlja i postaje trgovački centar s riječnom lukom.

Godine 1672. – 82. sisačka je utvrda privremeno bila oduzeta Kaptolu i uključena u Vojnu krajinu te je dograđena. Otkako je preustrojem Vojne krajine u XVIII. st. rijeka Kupa postala granicom između civilnoga i vojnoga dijela Hrvatske, Sisak je bio podijeljen na dva dijela (1784. – 85.): na lijevoj obali Kupe bio je smješten civilni dio grada (Stari Sisak), koji je bio pod upravom Kaptola (do 1851.), a na desnoj obali bio je planski izgrađen vojni dio grada (Novi Sisak), pod upravom Banske krajine (do 1873.).

Zagrebački kaptol 29. listopada 1838. donosi povelju kojom Sisak postaje slobodno trgovište sa svojim statutom, pečatom i grbom. Ispod novoga grada nalaze se ostatci Siscije. Sisak se razvija kao trgovačko središte, povezan je željezničkom prugom (1862.) sa Zidanim Mostom. U gradu su skladišta žita (Holandska kuća).

Civilni i Vojni Sisak povezani su drvenim mostom 1862. godine pa se Civilni i Vojni Sisak ujedinjuju. U gradu se oblikuju parkovi i šetališta (1876., 1885.). Godine 1934. zidani most je zamijenio drveni most.

God. 1838. Stari Sisak bio je proglašen trgovištem te je dobio status grada, a 1862. željeznicom je bio povezan sa Zagrebom.

Izvori: Zdenko Balog, enciklopedija, Gradski muzej Sisak, Branko Nadilo

29. Stari grad Osijek

Na području današnjega Osijeka nalazila se **Keltska Mursa**, u Donjem gradu pronađeno je keltsko svetište iz 2 st. pr. Krista. Zatim je tu bio rimski logor (VII. legija). Za vrijeme cara Hadrijana rimska Mursa dobila je status kolonije **Colonia Aelia Mursa** (124. ili 133.). Huni su razorili grad 441. Najstariji spomen Osijeka u povjesnim izvorima datira iz 1196. (mađ. *Eszek* ili *Ezeek*, njem. *Essegg*, lat. *Essec*). Osvajači Osmanskog Carstva ušli su u grad 14. kolovoza 1526. Grad se predao bez borbe, ali ga je Ibrahim-paša dao razoriti. Kasnije ga je Sulejman Veličanstveni obnovio i sagradio pontonski most preko Drave i obližnjih močvara do mjesta Darda u ukupnoj dužini od 8 km. Grad je bio pod Turcima više od 160 godina. Snage Svete lige oslobodile su ga 29. rujna 1687., ali su ga Turci ponovno osvojili 1690. i razorili.

Slika 1. Očuvane zidine Tvrd

Osijek i istočna područja bila su od 1687. pod upravom Habsburške Monarhije koja gradi vojnu utvrdu 1712. – 1721. (današnja Tvrd). Grad se od **Tvrde** širio pa uzvodno nastaje **Gornji grad** a nizvodno uz Dravu **Donji grad**. Novonastale četvri se ujedinjuju ukazom cara Josipa II. (2. prosinca 1786.). Nekoliko važnih datuma iz prošlosti:

1729. otvorena je Isusovačka gimnazija

1735. franjevci su osnovali tiskaru (zaslužni su za osnivanje studija filozofije i teologije)

1809. (28. kolovoza) Osijek je proglašen slobodnim i kraljevskim gradom

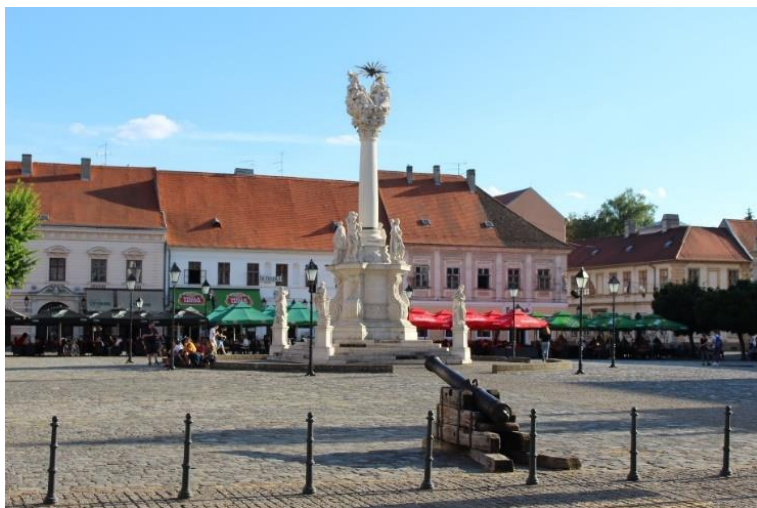
1846. podignuta je velika Županijska palača

1866. izgrađeno je Narodno kazalište

1874. sagrađena je bolnica

Tvrđa

Tvrđa je ostatak nekadašnje vojne utvrde i čini povijesnu jezgru Osijeka. Vojna tvrđava je podignuta nakon oslobađanja grada od Turaka 1687. (1712. – 1721.). Tvrđava je imala četvora vrata. Zidine tvrđave porušene su u prvoj polovici 20. stoljeća, jedino je ostao manji dio zidina prema rijeci s **Vodnim vratima i kulom** (Vodotoranj) te veći dio **Krunske utvrde** na lijevoj obali Drave. Unutar zidina građene su zgrade u baroknom stilu.

Slika 2. Središnji trg u Tvrđi

Na središnjem trgu je renesansno-barokna palača **Slavonske Generalkomande**, danas Rektorat sveučilišta. (Zgrada Generalkomande s obližnjim kipom Sv. Trojstva prikazana je na novčanici od 200 hrvatskih kuna).

U zgradi **Gradskog magistrata** (bivša gradska vijećnica) danas je **Muzej Slavonije** s bogatim zbirkama. U nekadašnjoj zgradi **Glavne straže** danas je **Arheološki odjel Muzeja Slavonije**. Barokne zgrade s nizom prozora i arkadama prema dvorištu su unutar Tvrđe.

Na sredini trga je **Kužni pil, spomenik Presvetog Trojstva** koji je podignut u znak zavjeta protiv kuge. Dala ga je izgraditi (1729. – 1730.) Marija Ana Petraš, supruga zapovjednika osječke tvrđave. Spomenik čine kipovi svetaca zaštitnika protiv kuge (sv. Sebastijan, sv. Franjo Ksaverski, sv. Karla Boromejskog i sv. Rozalija). Na vrhu spomenika je Presveto Trojstvo s kipovima Boga Oca i Krista te Duha Svetoga prikazanog u liku golubice.

U Tvrđi su još **Župna crkva sv. Mihovila (Mihaela) Arkandela**, barokna crkva s dva zvonika građena za osječke isusovce. Zvonici dominiraju panoramom Tvrđe. Visoki su 47 metara. Svakog petka u 11 sati zvona podsjećaju na trenuatak oslobađanja od Turaka, 29. rujna 1687. U crkvi su bogati otlari i oltarne pale austrijskog slikara Franza Xavera Wagenschöna.

Franjevačka crkva Uzvišenja sv. Križa bila je pretvorena u vojarnu. Pored crkve je samostan u kojemu je bio Studij filozofije i teologije (1709. – 1735.).

Gornji grad

U Gornjem gradu je **Župna crkva sv. Petra i Pavla** (konkatedrala Đakovačko-osječke nadbiskupije), građena od 1894. do 1899. u neogotičkom stilu od fasadne opeke. **Biskup Strossmayer**, poklonivši 10.000 forinti, pokrenuo je gradnju nove župne crkve u osječkom Gornjem gradu. Odabrao je njemačkog arhitekta Franza Langenberga i 7. listopada 1894. blagoslovio kamen temeljac za konkatedralu u neogotičkom stilu, posvećenu (1900.) sv. Petru i Pavlu. Izgrađena je od fasadne opeke (3 milijuna komada) i kamena. Toranj konkatedrale je visok 90 metara i ima pet zvona. Mirko Rački je oslikao zidove freskama.

Neoklasicistička **Palača županije** izgrađena je 1842., a nasuprot palače je zgrada **Hrvatskog narodnog kazališta** izgrađena 1866. u venecijansko-maurskom stilu. Od 1907. izvode se predstave na hrvatskom jeziku.

Spomenimo i barokni kapucinski **smostan s Crkvom sv. Jakova** te manjom **Crkvom sv. Roka**. Crkva je ukrašena freskama i slikama.

Historička zgrada **hotela Royal** sagrađena je 1905.

U Gornjem gradu arhitektonski se ističu secesijske palače u **Europskoj aveniji** i **kino Urania**.

Na glavnom gradskom trgu je spomenik hrvatskom političaru **dr. Anti Starčeviću** i kip **“Grupa građana”** koji predstavlja građane Osijeka. Na trgu su dvije neorenesansne građevine, **palača Normann** iz 1890, (zgrada Županijskoga poglavarstva) i **Gradska kuća** iz 1873.

Klasicistički **Dvorac obitelji Pejačević (Retfala)** – danas je dio samostan, a drugi dio je privatna bolnička klinika.

Na trgu bana Josipa Jelačića nalazi se neogotička **Kapela Majke Božje Snježne** izgrađena 1898. Na trgu je kip jajeta napuklog na dva dijela koji simbolizira „mjesto rođenja“ Osijeka (tu se u rimsko doba nalazio stari grad Mursa, 1.-5. st.).

Donji grad

Donji grad se nalazi istočno od Tvrđe. Značajna je barokna **Crkva Preslavnog imena Marijina**, izgrađena 1732. U blizini crkve je **Kapela sv. Roka**, izgrađena 1744. kao zavjet građana koji su preživjeli kugu. Uz kapelu je zavjetni kip Majci Božjoj.

U Donjem gradu nalazi se u potpunosti sačuvana historistička sinagoga u Hrvatskoj, podignuta 1901.- 1903.

Osječke šetnice (promenade) su s jedne i druge strane Drave. Na dijelu dravske promenade između visećeg mosta i Zimske luke nalazi se još jedan simbol Osijeka, veliki **secesijski zdenac**, dar grofovske obitelji Pejačević gradu Osijeku iz 1903. godine.

Osijek ima 11 groblja na kojima se nalaze kapele (katoličke, pravoslavne) i spomenici.

„*Žalosna kapelica*“, omanja barokna građevina iz 1780. godine, poznata po legendi o „osječkom Romeu i Juliji“. Početkom 18. stoljeća ovdje je, na smrt osuđen mladić zbog krađe koju nije počinio, a što je prešutio da bi zaštitio ugled svoje djevojke.

Izvori: Ive Mažuran, Dragan Damjanović, putovnica.net, znamenitosti,

30. Ilok

Grad Ilok razvio se na obroncima Fruške gore, iznad Dunava. Stari kraljevski grad Ilok najistočniji je grad Republike Hrvatske. Arheološki nalazi pokazuju da je bio naselje od mlađeg kamenoga doba do današnjih dana. Arheološka istraživanja su otkrila bogata nalazišta vinkovačke i vučedolske kulture.

Ime Ilok prvi se put spominje 1267. godine kao Ujlak (mađarski: Újlak) ili Wylok. Utvrda je izgrađena u 12. stoljeću, od 1332. spominju se župe u Iloku, a 1349. izgrađena je velika crkva Majke Božje.

Ilok je doživio svoj procvat u vrijeme Nikole Iločkog (1410. – 1477.), moćnog hrvatsko-ugarskog velikaša (ban Hrvatske, Slavonije i Mačve, vojvoda od Transilvanije te kralj Bosne). Grad je bio opasan zidinama čiji ostatci se vide i danas. Status slobodnoga kraljevskog grada Ilok je dobio u 15. stoljeću, a službeni Statut grada potvrđen je 1525. godine. U razdoblju od 1526. do 1688. godine Ilokom vladaju Turci. Iločke posjede u 17. stoljeću dobiva kneževska obitelj Odescalchi koja obnavlja stari Nikolin dvorac iz srednjega vijeka, modernizira vinogradarstvo i gradi vinski podrum ispod samoga dvorca uvodeći Ilok u njegovo „drugo zlatno doba“. U 18. i 19. stoljeću Ilok je sjedište podžupana Srijemske županije, sjedište kotara te sudsko, trgovačko i sajamsko središte.

U dvorcu Odescalchi smješten je Muzej grada Iloka u kojemu su bogate zbirke: arheološka, povijesna, etnografska i zbirka umjetnina.

Na panou su navedene znamenitosti Iloka:

Iločki traminac poznat je u cijelome svijetu i dio je vinoteke engleskoga dvora, a tu su i graševina, pinot bijeli, rajnski rizling, chardonnay, frankovka i dr. Brojna iločka vina nekad i danas svojom kvalitetom osvajaju medalje i nova tržišta.

31. Stari grad Karlovac

Gradnja Karlovca započela je, planski, 13. srpnja 1579. izgradnjom karlovačke tvrđave, sa svrhom obrane od turskih osvajača. Gradnja je započela na posjedu Zrinskih, u podnožju staroga grada Dubovca. Gradnjom je upravljao tada glasoviti graditelj Martin Gambon. Karlovac (*Carlstadt*); grad je dobio ime u čast svoga osnivača austrijskoga nadvojvode Karla Habsburškog.

Grad je imao oblik šesterokrake zvijezde podijeljene u 24 pravilna prostorna bloka. U centru zvijezde nalazi se crkva Svetog Trojstva, najstarija građevina u gradu Karlovcu.

Car Rudolf u travnju 1581. (u Pragu) izdaje gradu Karlovcu (pod Dubovcem) ispravu posebnih povlastica: *vojnici koji u gradu podignu kuću nasljeđuju je s pravom vlasništva i pravom prvenstva, u svemu, pred drugim građanima. Svi imaju povlastice slobodnih građana, poštujući red i ograničenja vojnoga grada. Grad dobiva pravo na dva velika godišnja sajma: prvi na dan Sv. Karla, 28. siječnja, a drugi na blagdan Sv. Margarete.*

Slika 1. Crkva Presvetog Trojstva (MJ)

Tijekom mjeseca studenoga 1583. započela je gradnja prve karlovačke vojne bolnice.

Od osnivanja do 1693. godine grad Karlovac bio je pod vojnom upravom, a tek tada dobiva ograničenu samoupravu. Tijekom 16. i 17. st. poplave i požari ugrožavali su grad. U velikim požarima 1585. i 1594. izgorio je veliki broj kuća; grad je bio teško oštećen. Karlovcem su harale epidemije kuge, od kojih je najteža bila 1773. g., kada je pomrla gotovo polovica stanovništva. Turci su ukupno sedam puta opsjedali Karlovac, ali ga nisu uspjeli zauzeti. Posljednja osmanlijska opsada dogodila se 1672. g.

Kočnica razvoju grada bili su vojni propisi pa su Karlovčani tražili od kraljice Marije Terezije da Karlovac proglasi slobodnim kraljevskim gradom. Nakon učestalih molbi građana u Karlovcu je 6. prosinca 1693. godine uveden Magistrat s ograničenom samoupravom. Na

traženje Hrvatskoga sabora grad je proglašen slobodnim kraljevskim gradom 9. kolovoza 1776. godine. Car Josip II. izdaje 1781. g. Povelju o privilegijima slobodnog kraljevskog grada s grbom.

U 18. st. i u većem dijelu 19. st. Karlovac će postati najvažnijim trgovačkim gradom između Jadranskog mora i Podunavlja. Grade se ceste: Karolinska cesta Karlovac – Rijeka, Jozefinska cesta Karlovac – Senj i Lujzinska cesta Karlovac – Rijeka. Krajem 18. st. Karlovac se razvija gospodarski (prvo “zlatno doba” Karlovca), a sredinom 19. st. dolazi do procvata lađarstva na Kupi (drugo “zlatno doba”).

Karlovac je u prošlosti bio poznat i kao jedan od kulturno najrodoljubivijih gradova u Hrvatskoj, o čemu svjedoče najstarija hrvatska glazbena škola (osnovana 1. prosinca 1804.), Prvo hrvatsko pjevačko društvo “Zora” te jedna od prvih čitaonica na hrvatskom jeziku. Velika neorenesansna zgrada, “Zorin dom” sagrađena je 1892. godine.

Nacionalno svetište sv. Josipa nalazi se u Dubovcu, podno istoimenoga starog grada iz 13. stoljeća. Svetište su hrvatski biskupi proglasili (15. travnja 1987.) Nacionalnim svetištem svetog Josipa Crkve u Hrvata.

Stari grad Dubovac

Na prapovijesnom humku povrh Kupe na 185 metara nadmorske visine smještena je gradina Dubovac. Slikoviti dvorac iz 13. stoljeća spomenik je feudalnog graditeljstva u Hrvatskoj. Prvi put spominje se 1339. godine, u povijesnim crkvenim spisima, premda je nastao mnogo ranije. Gradom su gospodarile plemićke obitelji; posebno se ističu Frankopani u čijem je vlasništvu dobio i svoj današnji izgled renesansnoga kaštela s gotičkim elementima. Stari grad je kroz povijest promijenio brojne uloge te je prošao razne transformacije i obnove, a danas predstavlja atraktivno turističko izletišta.

Karlovačka Zvijezda je 1963. proglašena spomenikom kulture i otada stavljena pod zaštitu. Spomenici od nacionalnoga značenja su: crkva Presvetoga Trojstva s franjevačkim samostanom, crkva Sv. Nikole, Gradski muzej, zgrada Gradskog poglavarstva, Parohija i druge.

Sveti Josip je zaštitnik grada, a dan grada je 13. srpnja.

Izvori: karlovac.hr, enciklopedija, www.gmk.hr

32. Hrvatski narodni preporod

Hrvatski narodni preporod naziv je za nacionalno-politički i kulturni pokret koji se u prvoj polovici 19. stoljeća, pod utjecajem prosvjetiteljstva i romantizma, ali i sličnih pokreta u drugim zemljama Habsburške Monarhije (npr. češki narodni preporod, slovački narodni preporod, mađarski politički i kulturni preporod), razvio na području Hrvatske. Hrvatski narodni preporod naziva se i **ilirski pokret**. Razlikuje se pripremno razdoblje od 1790. do 1834. te razdoblje ilirskog pokreta od 1835. do 1848. Tijekom ilirskog pokreta bilo je zabranjeno ilirsko ime od 1843. do 1845. Od 1845. bilo je dopušteno samo u književnosti dok u politici nije bila dopuštena uporaba ilirskog imena pa je umjesto naziva ilirski korišten naziv narodni.

Začetnici ilirskog preporoda bili su mladi intelektualci (imali su oko 25 godina) koji su za cilj postavili: ujedinjenje svih hrvatskih zemalja koje su bile podijeljene između Austrije, Ugarske i Mletačke Republike, buđenje nacionalne svijesti te službena uporaba hrvatskoga jezika umjesto latinskoga, njemačkoga ili mađarskoga. Najpoznatiji zastupnici pokreta bili su: Ljudevit Gaj, Dragutin Rakovac, Ljudevit Vukotinović, Dimitrije Demeter, Stanko Vraz, grof Janko Drašković (zastupao je ilirce u Saboru) i drugi.

“Preporoditelji” su izabrali ilirsko ime jer se smatralo da su svi Slaveni potekli od Ilira, zatim se ilirskim imenom htjelo postići zajedništvo, premostiti jezične, vjerske i pokrajinske razlike.

Početak ilirskog preporoda bio je obilježen izlaženjem preporodnih glasila *Novina horvatskih* i *Danice*. Do 1848. pokret je ostvario svoju osnovnu zadaću integriranja širih društvenih slojeva u hrvatsku naciju i dao poticaje za osnivanje institucija potrebnih društvu na prijelazu iz feudalnih odnosa u kapitalističke te iz staleškoga društva u građansko društvo.

Ljudevit Gaj dvama važnim djelima: knjižicom *Kratka Osnova horvatskog-slavenskog pravopisanja* (1830. godine), raspravom *Pravopisz* (otisnutom u Danici 1835. godine) daje smjernice.

Književni časopis Danica u početku objavljuje štokavske i kajkavske književne tekstove, poslije samo štokavske. U Danici je tiskana i *Horvatska domovina Antuna Mihanovića* (“Lepa naša domovino, oj junačka zemljo mila, stare slave dedovino, da bi vazda čestna bila.”).

Na zasjedanju Hrvatskog sabora u mjesecu studenom 1832. godine general Juraj Rukavina od Vidovgrada oglasio se na hrvatskom jeziku. To je bio prvi govor na hrvatskom jeziku u Hrvatskom saboru. Hrvatski povjesničar, književnik i političar Ivan Kukuljević Sakcinski je u Saboru progovorio hrvatskim jezikom, 1843. godine. Hrvatski jezik postao je službeni u Saboru od 23. listopada 1847.

Društveno-političke prilike u prvoj polovici 19. stoljeća

Hrvatski krajevi bili su unutar Austro-Ugarske Monarhije. Pod austrijskom upravom bila je Vojna krajina, Dalmacija i Istra, a pod Ugarskom upravom bila je Banska Hrvatska (Hrvatska i Slavonija). Austrija je provodila germanizaciju na područjima pod njenom upravom, a Mađarska mađarizaciju u područjima pod njezinom upravom. Austrija i Mađarska bile su protiv ujedinjenja Banske Hrvatske s Dalmacijom i Istrom.

Marija Terezija (1740.-1780.) provodila je reforme države, centralizaciju. U Beču je osnovan "Theresianum", u kome su se školovali mladi plemići, djeca ugarskih i hrvatskih plemića. Car i kralj Josip II. 1784. godine proglašava zakon o postupnom zamjenjivanju latinskog jezika njemačkim u zemljama Krune sv. Stjepana. Zakon je povučen 1790. godine (po smrti Josipa II.). Nakon što je u zajedničkom saboru (hrvatsko-mađarskom) 1791. godine donesen zaključak da se tuđi jezik ne smije uvoditi kao službeni, ali će se mađarski jezik odmah uvesti u gimnazije i na sveučilište, na zasjedanju koje je počelo 7. lipnja 1791. godine nacionalni Hrvatski sabor donosi odluku o uvođenju mađarskog jezika u hrvatske osnovne i srednje škole kao neobvezatnog predmeta. Bio je to početak sve očitije mađarizacije. U Hrvatsku stižu učitelji mađarskog jezika, izdana je gramatika mađarskog jezika na kajkavskom narječju, koju su studenti spalili na Katarinskom trgu u Zagrebu.

Kao posljedica habsburškog apsolutizma nastalo je zbližavanje Hrvata s Mađarima, a Hrvatski je sabor 1790. godine zaključio da će hrvatske i slavonske županije djelovati po nalogu ugarske vlade tj. Ugarskog namjesničkog vijeća sve dok se čitavo Hrvatsko kraljevstvo ne oslobodi od vlasti Venecije i Osmanlija. Tako je pred opasnošću od habsburškog apsolutizma hrvatsko plemstvo izvršnu vlast dalo Mađarima, što se kasnije pokazalo pogrešnim.

Raspadom Mletačke Republike 1797. godine Mletačka Dalmacija pripala je Austriji. Hrvati iz Dalmacije željeli su sjedinjenje s Hrvatskom, ali car to nije htio pa je suzbijao to traženje svim sredstvima. U Istri i Dalmaciji austrijske vlasti poticale su jačanje utjecaja talijanskog jezika koji je ujedno bio i službenim jezikom.

Godine 1805. odlukom Sabora u Požunu mađarski jezik postaje službenim jezikom (u ugarskim uredima). Od 1827. godine odlukom Sabora u Hrvatskoj on postaje obvezatnim nastavnim predmetom u višim školama: jer da mladež inače ne bi mogla naći namještenja u zajedničkim uredima. Nacionalno osviješteni hrvatski intelektualci suprostavljaju se mađarizaciji i bore se za očuvanje hrvatskog jezika. Hrvatski intelektualci bore se za očuvanje hrvatskog identiteta. Kako je jezik bitna odrednica nacionalnog identiteta, svoju su borbu usmjerili na očuvanje hrvatskog jezika. Na taj način ulaze u obzor europskog romantizma koji podiže kult nacionalnom jeziku i nacionalnoj kulturnoj baštini.

Biskup Vrhovac borio se za ujedinjenje hrvatskih zemalja i uvođenje hrvatskog jezika kao službenog. U borbi protiv mađarizacije i germanizacije osnovao je 1794. u Zagrebu tiskaru za tiskanje "ilirskih" knjiga.

Hrvatsko domoljubno plemstvo i hrvatski intelektualci borili su se protiv bečkog apsolutizma i centralizma pa su se priklonili mađarskom plemstvu te mu prepustili dio svojih autonomnih poslova u banskoj Hrvatskoj. Mađarsko plemstvo težilo je da Hrvatska postane integralni dio

Ugarske (Mađari su u Požunu 1839. godine tražili pripojenje Slavonije Ugarskoj, što je Beč odbio). Nažalost, jedan dio hrvatskoga plemstva bio je popustljiv pred naletima mađarizacije. U tim okolnostima nastaje otpor protiv austrijskog apsolutizma i ugarskog imperijalizma; rađa se ilirski (kasnije narodni) preporod.

Hrvatski narodni preporod od 1835. do 1948. imao je središte u sjevernoj Hrvatskoj, ali je poslije obuhvatio i druge hrvatske prostore (Dalmaciju). Cilj pokreta bio je ujedinjenje hrvatskih krajeva (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), podizanje nacionalne svijesti i uvođenje hrvatskog jezika kao službenog jezika u Hrvatskoj. U skladu s prosvjetiteljskim duhom koji se širio Europom željelo se osnovati nacionalne kulturne i obrazovne institucije (narodne knjižnice, muzeje i sveučilište). Također, željelo se standardizirati hrvatski jezik (tri narječja: kajkavski, štokavski i čakavski).

Na društveno-političkom i gospodarskom planu težilo se reformi feudalnog sustava, industrijalizaciji, unaprjeđivanje poljoprivrede, trgovine, prometa i manufakturne proizvodnje.

Preteče narodnog pokreta bili su: **biskup Maksimilijan Vrhovac** (pozvao je 1813. godine svećenstvo svoje dijeceze da prikuplja hrvatsko narodno blago), **Antun Mihanović** (koji je 1815. izdao brošuru *Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku*), karlovački građanin **Juraj Šporer** (tražio je 1818. dopuštenje za izdavanje novina pod imenom Oglasnik ilirski), **Pavao Štoos** (*Kip domovine vu početku leta 1831.*), **Ivan Derkos** (1832. je u spisu *Genius patriae* pisao o prosvjetiteljstvu), **Josip Kušević** (napisao je 1830. godine knjižicu *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae u kojoj na temelju isprava dokazuje poseban državnopravni položaj Hrvatske od narodnih vladara, preko Pacte convente do danas*), i drugi.

Narodni (ilirski) preporod

Na čelu naraštaja mladih intelektualaca bio je **Ljudevit Gaj** koji se vratio sa studija u Grazu i Pešti te početkom 1832. započeo s organiziranim djelovanjem. U knjižici *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja* Gaj iznio zamisao (1830.) o jedinstvenom književnom jeziku. U doba narodnog preporoda u središnjoj Hrvatskoj koristilo se kajkavsko i štokavsko narječje. Preporoditelji (ilirci) prihvatili su štokavsko narječje kao zajedničko narodnom jeziku Hrvata i dijela južnih Slavena (ilirski jezik). Pod ilirskim imenom željeli su okupiti ponajprije sve Hrvate, a zatim ostale južne Slavene. Bojeći se pokrajinskoga partikularizma, preporoditelji su držali da će preko ilirskog imena lakše provesti književno jedinstvo. Podlogu za ilirsko ime našli su u davnome shvaćanju prema kojem južni Slaveni potječu od starih Ilira. **Grof Janko Drašković** je 1832. izdao spis *Disertacija* u kojem je bio program preporodnog pokreta. Drašković je odabrao štokavštinu kao najraširenije narječje. Disertacija je tiskana u Karlovcu na štokavskome narječju i prvi je hrvatski politički spis napisan hrvatskim jezikom.

Godine 1835. Ljudevit Gaj dobija dopuštenje za izdavanje političkog glasila *Novine horvatske* s književnim prilogom *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. Do 1836. novine su izlazile na kajkavskom narječju kako bi se afirmirale u kajkavskoj sredini u civilnoj Hrvatskoj, a zatim na štokavskome narječju. Bio je prihvaćen novi pravopis i u ime narodnog jedinstva privremeno je bilo uzeto ilirsko ime, pa su i novine bile preimenovane u *Ilirske narodne novine*, a prilog u *Danica ilirska* (1836.). Ljudevit Gaj počelo je novo razdoblje u političkom

i kulturnom životu Hrvata. Uvođenjem novoga pravopisa prevladani su dotadašnji partikularizmi pa je jačala i svijest o zajedništvu Hrvata.

Osnivanje političkih stranaka

Svojom nacionalnom idejom i samosviješću preporodni je pokret postavio čvrstu zapreku mađarskom nacionalizmu. Zbog toga je, na poticaj iz Ugarske, osnovana 1841. **Horvatsko-vugerska stranka**. Njezin je program bio Hrvatsku u državnopravnim odnosima što čvršće povezati s Ugarskom. Glavni je oslonac stranka imala u dijelu domaćega, mađaronskoga plemstva koje se zalagalo za očuvanje plemićkih povlastica, uvođenje mađarskog jezika kao službenoga u Hrvatskoj te za zabranu ilirskog imena.

Političko organiziranje pristaša Ugarske ponukalo je ilirce na osnivanje vlastite stranke. Tako je 1841. osnovana **Ilirska stranka**. Pokret je završio u političkoj borbi, a o njezinu je ishodu ovisila sudbina svih postignuća ilirskog pokreta: od novina i književnog jezika do otpora protiv mađarizacije i težnje za ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja. Poprištem žestokih sučeljavanja postale su županijske skupštine i Sabor. Ilirci su bili svjesni da bi pobjeda mađarona u Saboru odlučila sudbinu pokreta.

Ilirska stranka je na izborima za Sabor 1841. odnijela pobjedu u Varaždinskoj i Križevačkoj županiji, a 1842. u Zagrebačkoj županiji. Mađaroni su klevetali i optužili Ilirce da žele osnovati ilirsku državu izvan Habsburške Monarhije pa je bečki dvor zabranio uporabu ilirskog imena i simbola (11. siječnja 1843.). Ilirsko ime zamijenjeno je hrvatskim jer se pokret ograničio na hrvatsko etničko područje (Slovenci i Srbi nisu prihvatili ideje ilirskog pokreta). Unatoč velikom otporima ilirski pokret je postigao rezultate, pokrenuo hrvatski narod u obrani svog identiteta.

Pobjeda Ilirske stranke (1841./1842.) dovela je do političkih napetosti i ponavljanja izbora 1845. jer se mađaroni nisu mirili s porazom. Na ponovljenim izborima mađaroni su pobijedili, nastale su nove političke napetosti koje su dovele do krvoprolića, poznatim pod nazivom **Srpanjske žrtve**. Na pripremama skupštine zagrebačke županije 1845. godine krivotvoreni su potpisi, kako bi bilo više mađarona, a manje narodnjaka. Kraljevom naredbom popis plemića za skupštinu napravljen je prema onim iz 1835. godine, što je također išlo na ruku mađaronima. Skupština je počela s radom 28. srpnja. Dan kasnije, 29. srpnja 1845., na Trgu svetog Marka u Zagrebu oko 19 sati časnik je ranio Mirka Bogovića, potom su vojnici zapucali na zapovijed pukovnika. Poginulo je 13 ljudi te ranjeno njih 27.

Slika 1. Spomenik Srpanjskim žrtvama na Mirogoju

Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji

Dalmacija je bila pod izravnom upravom Austrije koja ju je podredila svojim političkim, gospodarskim i starateškim interesima. Austrija je bila protiv ujedinjenja hrvatskih zemalja (Dalmacije i Banske Hrvatske). U Dalmaciji je talijanski jezik bio zadržan kao službeni i nastavni. Dalmacija je bila organizirana kao zasebno gospodarsko i carinsko područje, uključeno u postojeći austrijski sustav.

Ljudevit Gaja je 1841. putovao po Dalmaciji i širio ideju narodnog (ilirskog) preporoda. Isticali su se pristalice ilirizma u Dubrovniku i Zadru. U Zadru je **dr. Ante Kuzmanić** pokrenuo list *Zora dalmatinska* (1844.). Ante Kuzmanić se nije slagao s Gajem po pitanju standardnog hrvatskog jezika. Narodnjaci su pobijedili u dalmatinskim gradovima. Pobjedom Narodne stranke na općinskim izborima u Splitu 1882. završeno je preporodno razdoblje u Dalmaciji.

Rezultati Narodnog preporoda

Pokretanjem "Novina" i kulturnog priloga "Danice" javni život u Banskoj Hrvatskoj je naglo počeo dobivati nacionalno obilježje koje se od mladog naraštaja brzo širilo na srednje i sitno plemstvo, mlađe svećenstvo te obrazovanu mladež. Hrvatsko plemstvo je mađarskoj suprotstavilo vlastitu nacionalnu ideju. Hrvatski sabor je 1836. donio zaključak o osnivanju Društva za njegovanje nacionalne kulture, a 1840. o osnivanju katedre za narodni jezik na Zagrebačkoj akademiji te uvođenje narodnog jezika u sve gimnazije. Katedra je, doduše, bila osnovana tek 1846. godine, kada je dobila kraljevu potvrdu.

Tijekom hrvatskog narodnog preporoda najpoznatiji književnici bili su: Dimitrije Demeter, Ivan Kukuljević Sakcinski, Stanko Vraz, Antun Mihanović, Petar Preradović, Dragutin Rakovac, Ivan Mažuranić, Matija Mažuranić, Antun Nemčić, Ljudevit Vukotinović, Ljudevit Gaj itd. Među ženama posebno se isticala književnica Dragojla Jarnević koja je 1843. godine objavila knjigu pripovijesti *Domorodne poviesti*.

U glazbi se isticao **Vatroslav Lisinski** koji je 1846. godine skladao prvu hrvatsku operu "*Ljubav i zloba*". Od slikara je bio najpoznatiji **Vjekoslav Karas** kojeg se smatra prvim hrvatskim akademski obrazovanim slikarem.

Najveći organizacijski uspjeh preporoda bio je u otvaranju narodnih čitaonica jer su one postale žarište narodnog pokreta. Prve preporodne čitaonice osnovane su 1838. u Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu i Križevcima. Pri zagrebačkoj čitaonici je 1842. bio osnovan fond za objavljivanje knjiga **Matica ilirska** (kasnija **Matica hrvatska**) koja je samostalna ustanova postala 1847. godine. Kasnije je došlo do osnivanja i drugih nacionalnih ustanova: **Hrvatskog-slavonskog gospodarskog društva (1841.)**, **Prve hrvatske štedionice (1846.)**, **Narodnog kazališta (1841.)**, **Narodnog muzeja i Narodnog doma**.

Standardni jezik zasnovan na štokavštini postao je hrvatskim standardnim jezikom. Daljnji rad na standardizaciji nastavljen je gramatikama **Vjekoslava Babukića** i **Antuna Mažuranića**.

Hrvatski narodni preporod imao je odjeka i izvan Hrvatske: u Podunavlju, Subotici, Somboru i Baniji.

Iako se narodnim preporodom nije uspjelo ujediniti hrvatske zemlje (Bansku Hrvatsku i Dalmaciju) uspjelo se podići nacionalnu svijest u narodu; narod je postao jedinstveniji i stvoreni su temelji za daljnju tešku borbu. Godine 1849. Franjo Josip I. uvodi oktroiirani ustav, prestaje izlaziti Danica te nastaje novi val germanizacije i mađarizacije pa se nastavlja borba domoljubnih Hrvati.

Izvori: Ravlić, Jakša (1965.). Hrvatski narodni preporod: Ilirska knjiga: (Priredio: Jakša Ravlić): I-II., Zora, Matica hrvatska

33. Gospodarski list

Skupina Iliraca je na poticaj biskupa Jurja Haulika osnovala „**Horvatsko-slavonsko gospodarsko društvo**“, 3. veljače 1841. godine u Zagrebu. Društvo je pokrenulo svoje glasilo „*Priobćenje članovom horvatsko-slavonskoga Gospodarskog društva*“. Prvi broj tiskan je 26. siječnja 1842. Bio je prvi poljodjeljski list u Hrvatskoj i treći u Europi (iza Njemačke 1834. i Francuske 1836.) namijenjen poljodjelicima.

U srpnju 1842. list izlazi pod imenom "*List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva*". Pod tim nazivom list izlazi do 1849. Od 1850. do 1852. godine list u obliku ljetopisa izlazi pod imenom "*List Društva gospodarskoga hervatsko-slavonskoga*". S prvim brojem 1853. godine list mijenja naziv u "*Gospodarske novine*" (osim naziva mijenja se i format i vrijeme izlaženja). List postaje tjednik i izlazi svake subote na četiri stranice u približno današnjem formatu. U zaglavlju Gospodarskih novina prvi put se navodi ime glavnog urednika (**Dragutin Rakovac**). Od godine 1855. list izlazi pod imenom "*Gospodarski list*" do današnjih dana, izuzev razdoblju od 1949. do 1951. kada je izlazio pod imenom "*Nova poljoprivreda*". Izlaženje lista pomogao je ban Josip Jelačić.

U tom burnom razdoblju europske povijesti, u doba revolucija i padova carstava, sredinom 19. stoljeća, u mnogoljudnoj i višenarodnoj Habsburškoj monarhiji zatirala se svaka težnja za isticanjem nacionalne svijesti. Prkoseći nastojanjima da se ugasi hrvatski nacionalni identitet, malen broj hrvatskih rodoljuba okupio se s jednom misli vodiljom – ujediniti pamet, snagu i hrabrost na korist domovine. Na inicijativu namjesnika banske časti Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, zagrebačkog **biskupa Jurja Haulika de Varallya**, ta malobrojna, ali odlučna skupina ponosnih domoljuba **utemeljila je 3. veljače 1841. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo.**

Gospodarski list.

Gospodarski list najstariji je hrvatski časopis za poljoprivredu i selo koji je promicao i čuvao običaje na selu, stručno usmjeravao te promicao hrvatsku kulturu i jezik. List je imao zadaću promicanja različitih struka poljodjelstva, vinogradarstva, šumarstva i stočarstva, ali i obrta i prirodoslovlja.

Prvih šest brojeva, 1842. godine, izlazilo je bez odobrenja vlasti pa listovi nisu sadržavali niti naslov, niti oznake odgovornog urednika, izdavača, mjesta izdavanja, tiskare i broja.

Tek u broju 7. tiskanom 30.VII.1842. list dobiva odobrenje i izlazi pod imenom „*List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva*“, koje će zadržati do 1849.

Osim svoga glasila Horvatsko-slavonsko gospodarsko društvo izdaje i *Koledar*, *Gospodarski kalendar* i list *Seoski gospodar*.

Za vrijeme Bachova apsolutizma (1852. – 1859.) prestaje rad Sabora i samouprava županija, vraća se njemački jezik kao službeni jezik, smanjuje se sloboda tiska i izlaženje lista je otežano, ali uspio se održati.

U razdoblju između dva svjetska rata stranice lista ispunjene su aktualnim i stručnim tekstovima koje su pisali mnogobrojni vrsni suradnici, kao i sami urednici. Godine 1922. svečano je obilježena 80-a obljetnica izlaženja lista. 1925. godine dolazi do likvidacije Gospodarskog društva kao središnje zadruge. List je opstao kao i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.

Nakon 2. svjetskog rata pojavio se obnovljeni Gospodarski list s novom glavom, bez podnaslova, kao polumjesečnik na formatu svog prethodnika. Novi izdavač Gospodarskog lista bio je državni izdavački zavod Poljoprivredna naklada. U razdoblju 1949. – 1951. list se zvao „*Nova poljoprivreda*“. „*Nova poljoprivreda*“, bila je agitacijsko–propagandni instrument vlasti i partije na vlasti, njoj je struka sporedna stvar pa se bavi objavljivanjem govora, referata, promicanjem kampanja i općim političkim obavještavanjem. Ima samo dvije stalne rubrike: informativnu „*Iz bratskih Narodnih Republika*“ i stručnu „*Savjeti poljoprivrednicima*“. „*Nova poljoprivreda*“ bila je oštar prekid s koncepcijom Gospodarskog lista pa se nije ni mogla učvrstiti na selu, a stručnjacima je bila još manje potrebna. Zbog tih razloga nije mogla ni opstati. Stoga se ubrzo vraća ime „*Gospodarski list*“.

Gospodarski list i danas kontinuirano stvara nove vrijednosti kroz vrijedne projekte i inicijative; Gospodarski kalendar, biblioteka Obitelj i Gospodarstvo, biblioteka Hrvatsko povrće, Gospodarski oglasnik, televizijska emisija Dodir prirode, web izdanja, digitalizacija arhive 1842. – 1910. dostupne javnosti kroz projekt Hrvatska kulturna baština, izbor za najbolju poljoprivrednu ljekarnu, stručni seminar Hrvatsko povrće, stručni seminar CroVin, profilne stranice na društvenim mrežama, Društvo agrarnih novinara Hrvatske...

U proteklih 177 godina *Gospodarski list* uređivali su ponajbolji ljudi svoga vremena, počevši od "Iliraca" Dragutina Rakovca, Ljudevita Vukotinića Farkaša pa do znamenitih književnika i jezikoslovaca Mirka Bogovića i Bogoslava Šuleka te brojnih prirodoslovaca i agronoma, poput Gustava Vichodila, Ota Frangeša, Alberta Ogrizeka, Alojza Tavčara, Branka Horvata i drugih.

Pod uredništvom agronoma Frana Kuralta *Gospodarski list* postao je na početku XX. stoljeća polumjesečnik s nakladom od 12.000 primjeraka. Između dvaju svjetskih ratova Albert Ogrizek podignuo je list na visoku stručnu razinu. Pošto je 1948. uklopljen u drugi časopis, izgubio je samostalnost, ali ju je 1951. ponovno uspostavio Drago Vodopija.

“Iznimno su posjećene i interaktivne mrežne stranice Gospodarskog lista: www.gospodarski.hr kao i profilne stranice na društvenim mrežama. Na našoj mrežnoj stranici može se pronaći arhiva starih brojeva Gospodarskog lista. Digitalizacija svih brojeva Gospodarskog lista od 1842. do 1910 g. koju smo ostvarili vlastitim financijskim sredstvima i povjerali tvrtki Arhiv Pro, dio je nacionalnog projekta “Hrvatska kulturna baština” i „Stare hrvatske novine“ kojeg je pokrenulo Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, uz

sudjelovanje Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Hrvatskog državnog arhiva i Muzejskog dokumentacijskog centra. To je još jedan pokazatelj koliko Gospodarski list drži do očuvanja hrvatske kulturne baštine i nacionalnog identiteta.” (Goran Beinrauch).

Gospodarski list je 1993. g. privatiziran i sad je dioničko društvo. Izvori: Goran Beinrauch, Wkipedija, Hrvatska enciklopedija.

34. Tradicija obrtništva u Hrvatskoj

Cehovi u južnoj Hrvatskoj naslanjaju se na tradiciju obrtništva još iz rimskih vremena, kontinuirano sve do danas. Obrtnici sjeverne Hrvatske, stvarajući prvo obrtničke bratovštine, a kasnije cehove, pokazuju u svojoj organizaciji pripadnost srednjoeuropskom prostoru. O ugledu obrtnika govore podatci da davne 1447. godine gradska uprava daje krojačima Gradeca prve privilegije, a godine 1466. hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin daje cehovske privilegije obrtnicima slobodnog kraljevskog grada Zagreba.

Obrtništvo je bilo dobro razvijeno u mnogim gradovima Hrvatske (npr. Zagreb, Varaždin, Sisak, Osijek, Koprivnica, Samobor i drugdje).

Trgovačko-obrtnička komora

Prva Trgovačko-obrtnička komora osnovana je 1852. u Zagrebu, a potom su slijedile komore u Sisku, Osijeku i Rijeci. God. 1872. bio je zabranjen rad cehova, a uvedene su obrtničke zadruge, potom obrtni zborovi i obrtno-prodajne zadruge.

Obrtnička komora je poticala izgradnju željezničke pruge od Zidanog mosta do Zagreba, željezničke pruge od Zagreba do Rijeke i do Siska te za izgradnju Karolinske ceste. Pored toga zalagali su se za regulaciju toka rijeke Save i organizaciju gospodarsko-obrtničkih izložbi i osnivanje tehničkih učilišta u Zagrebu.

Obrtni zakon iz 1872. kojim se ukidaju cehovi u Hrvatskoj dao je povoda zagrebačkoj Obrtnoj komori da 1879. godine sazove sveobrtničku Skupštinu. To je bio prvi uži kontakt obrtnika iz cijele Hrvatske i spoznaja da su im problemi zajednički.

U rujnu 1906. godine održan je u Zagrebu sveobrtnički Sabor, na kojem je odlučeno o osnivanju **Saveza udruženja hrvatskih obrtnika**, a u travnju 1907. održana je Osnivačka skupština Saveza kojega je Zemaljska vlada, nesklona obrtničkoj slozi, potvrdila tek 1908.

Savez hrvatskih obrtnika utemeljen je 1908. i djelovao je do II. svjetskog rata. U doba velike svjetske krize započelo je osnivanje obrtničkih štednih i kreditnih zadruga, a obvezno je bilo i stvaranje udruga obrtnika u svakom kotaru i gradu.

Nakon I. svjetskog rata i ujedinjenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, Srbi su pokušali nametnuti srpski "*Zakon o radnjama*" na područje Hrvatske čemu se odlučno odupro Savez udruženja hrvatskih obrtnika pa se njihovim zahtjevima uglavnom udovoljilo usvajanjem zakona 1932. godine. Budući da su bili nezadovoljni radom tih komora, obrtnici su se odvojili i osamostalili 1933. godine osnovavši Znanstvenu komoru.

Hrvatski obrtnici sagradili su do Drugog svjetskog rata Obrtni dom, Trgovačko-obrtni muzej, Kraljevsku zemaljsku obrtnu školu, osnivali kulturna društva, a djelovalo je i niz socijalno-humanitarnih, podupirućih i kreditnih organizacija, među kojima, svakako, posebno mjesto zauzima Hrvatski radiša koji je osnovan 1903. godine.

U Zagrebu je 1939. izgrađena zgrada Matice hrvatskih obrtnika (danas sjedište Hrvatske obrtničke komore). U Ilici, na kućnom broju 49, nalazi se zgrada Matice hrvatskih obrtnika

koja je izgrađena prema projektu Aleksandra Freudena i Zvonimira Požgaja. Na zgradi i danas piše: "**Ovaj dom podigoše svjesni i složni obrtnici sebi na čast svome narodu na slavu**"

"Stambeno-poslovne funkcije raspoređene su kroz pet zgrada različitih visina na uskoj i dugačkoj parceli, a posebna je pažnja posvećena oblikovanju uličnoga pročelja. Visoko sedmerokatno pročelje u središnjem dijelu istaknuto je reljefnim pločama sa simbolima različitih obrtničkih zanimanja i grana. Nadalje, na bočnim zidovima stubišta u dnu pasaža nalaze se veliki figurativni reljefi, a na stubištu koje vodi k poslovnim prostorijama nalaze se mozaici sa scenama obrtničkoga rada i života. Zajedno s djelima umjetničkoga obrta igraju ulogu velike reklame obrtničkih usluga i proizvoda, te cijela palača postaje snažan znak u prostoru i izraz obrtničke djelatnosti kako bi zadivila posjetitelje i privukla potencijalne klijente."

"Zgrada se ubraja među najbolja ostvarenja zagrebačke arhitekture 20. stoljeća, s visokom kvalitetom prostornog rješenja, vrhunskim art deco oblikovanjem i visokom razinom izvedbe u cjelini i detalju."

Godine 1945. komunistička vlast zatire obrtništvo. Zakonskim propisima imovina Saveza hrvatskih obrtnika postaje općenarodna imovina, a prostor Znanstvene komore Zagreba i Saveza hrvatskih obrtnika dodjeljuje se na korištenje Privrednoj komori Grada Zagreba. Na taj način je zatrto hrvatsko obrtništvo i uništena nacionalna ekonomija. U Europi se na temeljima obrtništva i poduzetništva gradilo bogatstvo europskih nacionalnih ekonomija.

Godine 1949. odredbama Općeg zakona o zanatstvu ojačan je društveni sektor zanatstva na račun privatnih obrtničkih radionica kroz znanstvene komore, a 1962. godine, kada su ukinute znanstvene komore, temeljem Zakona o privrednim komorama. Nakon toga razdoblja, da bi se održali, obrtnici su se organizirali u klubove i udruženja građana, a na području zagrebačke regije djelovala su udruženja samostalnih privrednika koja su preko saveza bila uključena u privrednu komoru.

Tek 1970. obrtnici su dobili mogućnost samostalnoga rada vlastitim sredstvima!

Nakon stvaranja samostalne države Hrvatske za obrtnike nastupaju bolji dani, a naročito donošenjem Zakona o obrtu 1993. godine. God. 1994. obnovljena je Hrvatska obrtnička komora kao krovna obrtnička organizacija. To je samostalna i stručno-poslovna organizacija obrtnika kojoj su zadatci promicanje obrta i obrtništva, zastupanje interesa obrtnika pred državnim tijelima, osnivanje povjerenstva za polaganje pomoćničkih i majstorskih ispita, osnivanje Suda časti i pružanje pomoći prilikom osnivanja i poslovanja obrta.

Izvori: Boris Olujić, www.hok.hr, www.okz.hr, enciklopedija, Wikipedija...

35. Prve narkoze u našim krajevima

Prvi je javno demonstrirao uporabu etera za narkozu **William Thomas Green Morton** u Massachusetts General Hospital u Bostonu 16. listopada 1846.

Pet mjeseci nakon javne demonstracije eterske narkoze u Bostonu, u Zadru su kirurzi **Cezar Pellegrini-Danieli**, **Jerolim Definis** i **Toma Fumegallo** uz pomoć **Ivana Bettinia** obavili prvu operaciju u eterskoj narkozi, 13. ožujka 1847. godine, u jedne 80-godišnje starice zbog inkarcerirane hernije. **Johannes Baptista Garmanus Bettini** (1816. – 1888.) izveo je anesteziju i napisao izvješće u lokalnim novinama.

Slika 1. Novine u kojima je objavljena vijest o prvoj narkozi

U Dubrovniku je 14. travnja 1847. obavljena operacije odstranjenja dojke u eterskoj narkozi. Operaciju je izvršio dr. Frane Lopišić uz asistenciju dr. Šarića i dr. Kaznačića.

U Splitu je 17. lipnja 1847. doktor Esler, garnizonski liječnik, obavio više operacija u eterskoj narkozi.

“Narodne novine” iz Zagreba donose 8. rujna 1847. vijest o eterskoj narkozi koja je obavljena u Sisku 29. kolovoza 1847.

U Osijeku se spominju dr. Flesch kao narkotizer godine 1876., a dr. Branislav Grčić godine 1896.

Daljnji su dokumenti o primjeni narkoze u Hrvatskoj oskudni sve do potkraj 19. stoljeća.

Kirurzi su izvodili anesteziju i obavljali kirurške zahvate, korišten je eter i kloroform.

Daljnji razvoj anestezije u Hrvatskoj

O narkozi je pisao dr. Miroslav pl. Čačković 1896. godine. U uporabu su uvedni lokalni anestetici i veliki broj anestezija izvodio se infiltracijom lokalnog anestetika. U Hrvatskoj su kirurzi rabili otopine kokaina (1% do 5%-tna Schleichova otopina) za infiltraciju i tako izazvana bezbolnost bila je novo iskustvo. Prvi je rabio Schleichovu otopinu dr. Dragutin Mašek u Bolnici milosrdnih sestara, zatim i dr. Teodor Wickerhauser u istoj bolnici.

Anestezija je izvođena eterom, kloroformom, kloroformom i eterom, morfijem te lokalnim anestetkom.

O narkozi su pisali dr. I. Maixner, dr. Bela Fischer, dr. Miroslav pl. Čačković, dr. Antun Medanić i drugi.

Počeci razvoja moderne anestezije u Hrvatskoj započinju 1950. godine edukacijom u Kopenhagenu gdje je Svjetska zdravstvena organizacija utemeljila Centar za izobrazbu na području anesteziologije, u svibnju 1950. Centar je utemeljen kao pomoć nerazvijenim i zemljama u razvoju za edukaciju kadrova na području anesteziologije.

U vrijeme prvoga poslijediplomskog tečaja iz anesteziologije u Danskoj (1950.) predsjednik SZO-a bio je prof. dr. Andrija Štampar (profesor Medicinskog fakulteta u Zagrebu iz predmeta higijena i socijalna medicina te ravnatelj Škole narodnog zdravlja u Zagrebu). On je uočio značenje anesteziologije u modernoj medicini te je osigurao jednu stipendiju SZO-a na I. poslijediplomskom tečaju u Kopenhagenu (tečaj od 1. svibnja 1950. do 1. svibnja 1951.). Prvi polaznik iz Hrvatske bio je dr. Andrija Longhino iz Zagreba. Ukupno je na tečaju bilo pet liječnika iz Hrvatske (dr. Jagoda Bolčić (1954./55.), dr. Miroslav Hromadko (1960.), dr. Mare Biondić (1964.) i dr. Vlasta Lederer (1967.).

Dr. Andrija Longhino je nakon Kopenhagena dobio stipendiju SZO-a i još tri mjeseca proveo u Stockholmu i Liverpoolu u svrhu pripreme za organiziranje poslijediplomskog tečaja u Zagrebu. Održana su tri tečaja (godine 1953., 1955. i 1957.), a svaki tečaja je trajao 6 mjeseci.

Poslijediplomski tečajevi iz anesteziologije u Kopenhagenu i Zagrebu bili su osnova za razvoj moderne anesteziologije u Hrvatskoj. Zakonom iz 1948. propisano je da specijalizacija iz anesteziologije traje 2 godine.

Pioniri hrvatske anesteziologije bili su: Prof. Andrija Longhino, prof. Jagoda Bolčić Wickerhauser, prof. Risto Ivanovski, dr. Đurđa Klaić, prof. Ljubomir Ribarić, prof. Vera Arko, prof. Ivan Janjić.

Izvori: Antun Draščik, Marko Jukić (Anesteziologija u Hrvatskoj – Od Ive Bettinija do danas, godine 1998.)

36. Nogomet u Hrvatskoj

Pradomovina nogometa

Sinjski nogometni entuzijast i arheolog amater Bepo Britvić (1917. – 1982.) pola života posvetio je dokazivanju da je nogomet rođen upravo u Cetinskoj krajini, što mu je priznala i FIFA. Naslovnica biltena svjetske nogometne organizacije FIFA-e News broj 71. iz 1969. godine, koji je objavljivan na engleskom, francuskom i španjolskom jeziku, posvećena je arheološkom nalazu iz Trilja i radu Bepa Britvića.

Slika 1. Spomenik Gaju Liberiju u Sinju

FIFA je i službeno potvrdila vjerodostojnost Britvićeva senzacionalnog otkrića da dječak u ruci drži nogometnu loptu. Nadgrobni spomenik sedmogodišnjem dječaku Gaju Laberiju Valensu, pronađena polovinom 19. stoljeća u Gadunu i ugrađena na pročelje kuće Perković na broju 10 u Vrličkoj ulici u Sinju. Stela prikazuje Gaja Laberija kako u ruci drži nogometnu loptu. Spomenik je visok 113 centimetara, širok je 46 centimetara i izrađen je od vapnenca.

Dvodijelni natpis nalazi se u donjem dijelu stele i sadrži podatke o pokojniku s emotivnim epitafom anonimnog autora u stihovima. Središnji dio stele sastoji se od ornamentima uokvirenog okruglog medaljona s vrlo izraženim portretnim karakteristikama pokojnika koji u desnoj ruci drži kuglu na kojoj je iscrtano 26 šesterokuta.

Osim arheološkog spomenika prerano preminulom rimskom dječaku, izvjesno sina pripadnika 7. legije, svjedoči i usmena predaja koja se nije ugasila više od dva milenija. Po toj predaji pranogomet su izumili starosjedioci Deltati, koji su loptu najprije napravili od mjehura ubijenog junca.

FIFA je potvrdila vjerodostojnost arheološkog nalaza pa se može kazati da se nogomet igrao u Tiliriju (Trilj) prije 2000 godina, da je triljsko naselje Gardun kolijevka nogometa. U Tiliriju je bilo sjedište 7. rimske legije. Igru su rimski vojnici proširili diljem Rimskog Carstva pa tako

i u Englesku tijekom osvajačkih pohoda. Englezi su igru usavršili i sebi prepisali autorstvo nogometne igre.

Prva nogometna utakmica u Hrvatskoj odigrana je 1873. godine u Rijeci. No, u njoj su sudjelovali samo engleski mornari i mađarski željezničari, a ne i lokalno stanovništvo. Zato se za početak nogometa u Hrvatskoj uzima 1880. godina, kada je u Županji skupina lokalnih mladića zaigrala upravo protiv Engleza, koji su na tom području radili na eksploataciji hrastovih šuma. Nogometna lopta s kojom se igralo i danas je sačuvana u Županji. Napravljen je i spomenik koji je za vrijeme Domovinskog rata uništen, ali je 2015. obnovljen (HNS).

Postoje i zapisi o tome kako su nogomet igrali učenici u Zadru te nešto kasnije (oko 1900. godine) u Istri, Slavoniji i drugim gradovima širom Hrvatske.

Prvo izdanje Pravila igre na hrvatskom jeziku tiskano je 1896. godine u Zagrebu. Na početku se nogomet igrao u okviru gimnastičke organizacije **Hrvatski sokol**.

Prvu nogometnu loptu donio je Franjo Bučar 1892. iz Stockholma.

Najstariji nogometni klub u Hrvatskoj je **Segesta iz Siska**, osnovana 1896.

Prvi hrvatski športski klub koji u svom imenu naglašava opredijeljenost za nogomet je **Prvi nogometni i športski klub (PNIŠK) Zagreb**, osnovan 1903. godine (klub je mijenjao ime: Concordia, Amater, Grafičar, Borac, Zagreb). Osnivanje drugih nogometnih klubova u Hrvatskoj:

- HAŠK 1903.
- Đački nogometni klub Koprivnica (lipanj 1907.)
- NK Hajduk 13. veljače 1911.
- Građanski 1911. (preimenovan u Dinamo 9. lipnja 1945.)
- NK Slaven (20. kolovoza 1912.) i drugi.

Prvi nogometni klub kojeg su osnovali Hrvati izvan Hrvatske bio je klub Bačka (3. kolovoza 1901.) u Subotici.

Prvi nogometni i športski klub (PNIŠK) osnovan je u ljeto 1903. godine. PNIŠK je prestao postojati 1909. godine nakon čega je 1911. osnovan klub Građanski kojemu pristupaju velik broj igrača PNIŠK-a.

GNK Dinamo utemeljen je 26. travnja 1911. pod nazivom Prvi hrvatski građanski športski klub

Najpoznatiji hrvatski nogometni klub je HAŠK ili Hrvatski akademski športski klub. HAŠK je osnovan 6. listopada 1903. u Zagrebu. Prvo se zvao AŠK (Akademski športski klub), godinu dana poslije je preimenovan u HAŠK. HAŠK je preteča današnjeg zagrebačkog Dinama.

U Zagrebu su postojala tri nogometna kluba 1911. Godine: HAŠK, Concordia te Croatia.

28. listopada 1906. odigrana je prva javna nogometna utakmica između HAŠK-a i PNIŠK-a na današnjem Marulićevu trgu, na mjestu gdje je danas Državni arhiv.

Reprezentacija Hrvatske odigrala je prve javne međunarodne utakmice u Pragu 23. i 26. lipnja 1907. protiv Slavije, u to vrijeme jedne od najboljih nogometnih momčadi Češke i Europe.

U Pragu, u pivnici *U Fleku*, skupina splitskih studenata osnovala je nogometni klub „Hajduk“ 13. veljače 1911.

Hrvatski nogometni savez (HNS) osnovan je 13. lipnja 1912. godine. Dr. Milovan Zoričić bio je izabran za šefa nogometne sekcije Hrvatskog športskog saveza.

HNS je član FIFE od 1941. godine, a članstvo je potvrđeno 3. srpnja 1992., nakon što je Republika Hrvatska postala samostalna. HNS je primljen u punopravno članstvo UEFAE 17. lipnja 1993. godine.

1912. godine odigrano je i prvo, ali i posljednje prvenstvo Hrvatske i Slavonije, koje su tada još bile u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Nažalost, nije dovršeno. U ligaškom dijelu vodio je HAŠK ispred Concordije, no te su dvije momčadi trebale odigrati i utakmicu za prvaka, što su igrači HAŠK-a odbili. Prvak nikada nije proglašen.

Po osnutku Kraljevine Jugoslavije djelovanje Hrvatskog nogometnog saveza bilo je prilagođeno novim političkim prilikama. Prvo državno prvenstvo odigrano je 1923. godine. Osvojio ga je Građanski iz Zagreba.

Nakon Drugog svjetskog rata komunistička vlast nameće svoja pravila i mijenja imena nekih klubova. Unutar jugoslavenske nogometne organizacije hrvatski klubovi bili su u neravnopravnom položaju.

9. lipnja 1945. odlukom novih vlasti s novom upravom, lojalnom komunističkom režimu, Građanski postaje Dinamo.

Nakon uspostave suverene, nezavisne i demokratske Republike Hrvatske nogometna reprezentacija uspješno je prezentirala državu diljem svijeta.

Hrvatska reprezentacija izborila je plasman na devet od 11 velikih natjecanja propustivši tek EP 2000. i SP 2010. godine. Godine 1998. Nogometna reprezentacija Hrvatske osvojila je treće mjesto na Svjetskom prvenstvu, a 2018. osvojila je drugo mjesto na Svjetskom prvenstvu.

Davor Šuker bio je prvi strijelac Svjetskoga prvenstva 1998., a Luka Modrić je bio najbolji igrač Svjetskoga prvenstva 2018. te dobitnik Zlatne lopte za godinu 2018.

Hrvatska nogometna reprezentacija i igrači pojedinačno su sjajni promotori Hrvatske.

Izvori: Wikipedija, Tomislav Židak, Ivan Hečimović, Josip Mihaljević, HNS

37. Hrvatske povijesne ceste

Hrvatske povijesne ceste: Karolina, Jozefina, Lujzijana, Terezijana i Majstorska cesta.

Karavanski putovi preko Velebita (prema Pavlu Ritteru Vitezoviću):

- a) Brinje – Žuta Lokva – Vratnik – Senj;
- b) Novi (kod Gospića) – Oštarije – Karlobag;
- c) Stari Lovinac – Sveti Rok – Mali Alan – Dračevac – Obrovac

- d) Žuta Lokva – Otočac – Perušić – Novi – Gračac – Popina – Zrmanja – Knin

Također su bile i karavanske veze Bakra i Rijeke sa zaleđem.

Put za izvlačenje trupaca između Krasnog polja i Svetog Jurja prelazio je preko visokog Oltarskog prijevoja (1018 m).

Slika 1. Cesta Lujzijana danas

Karolina (*Via Carolina Augusta*)

Za izradu nacrtu bio je zadužen **Mathias Antoni Weiss** (Matija Antun Weiss), od njegovih prijedloga izabrana je trasa: Rijeka (Bakar) – Fužine – Mrkopalj – Ravna Gora – Vrbovsko – Bosiljevo – Novigrad na Dobri – Karlovac. Gradnja je započela 1726.

Karolina je prva cesta koja je povezala panonsko i jadransko područje Hrvatske, od Karlovca do Bakra i Rijeke. Izgrađena je u prvoj polovici 18. st. (1726. - 1728.) i bila je duga 105,6 km. U promet je puštena 16. rujna 1728., dograđivala se do 1736. Dobila je ime po caru Karlu VI. (odnosno hrvatskom kralju Karlu III.). Cesta je na nekim mjestima bila jako strma pa je nakon obilnih kiša bila neprohodna zbog velikih erozija tla. Kapacitet ceste bio je ograničen pa se nakon 40 godina počela graditi nova.

Jozefina (*Via Josephina*)

Zbog velike strmine i malog kapaciteta ceste Karoline car Franjo Josip II. izdao je naredbu da se izgradi nova cesta od Karlovca do Senja, koja je po njemu nazvana Jozefina. Izgradnju je započeo pukovnik Pasee, 1765., a glavne radove i doprojektiranje vodio je graničarski potpukovnik i carski savjetnik *ingeniur* **Vinko Struppi** pa se nazivala i **Struppijeva Jozefinska cesta**. zgrađena je za 4 godine (1775. – 1779.). Trasa Jozefine uglavnom je slijedila rimski put od Senja preko Modruša: Karlovac – Švarča – Mrzlo Polje – Duga Resa (Varoš) – Generalski Stol (Lipovac) – Tounj – Josipdol – Vrh Kapele – Jezerane – Brinje – Žuta Lokva – Vratnik – Senj. Za prelazak preko Velebita korišten je prijevoj Vratnik od kojega se mnogim serpentinama cesta spuštala u Senj. Cesta je dovela do razvoja Senja i njegove luke jer je bila izlaz na more iz zaleđa i Bosne. Modernizacija senjske luke izvršena je prema nacrtima Filipa Vukasovića 1779. godine.

Prosječna širina kolnika bila je 5 metara, a tek ponegdje nešto više. Na usponima (Kapela) širina je ponegdje iznosila tek 3,5 metara, a na spustu od Vratnika u Senjsku Dragu oko 4 m. Nakon puštanja u promet prijevoz se obavljao konjima, a od 1783. započeo je kolski prijevoz.

Struppi je u baroknom stilu cestovnog graditeljstva tog vremena na trasi izgradio 11 mostova. Neki od mostova imaju povijesno-spomeničku vrijednost, kao most na Tounjčici kod Tunja.

“Izvorni Struppijev most ima tri svođena kamena otvora impozantnih bolti i četiri široka stupa. Svaki otvor širok je 5,7 m dok su stupovi debljine 2,55 m. Most se uzdiže 10 metara od kanjonskog korita Tounjčice, a širina kolovoza iznosi prosječno 7 m. Na široke zaštitne pokrajnje zidove (parapete), Struppi je dao postaviti 4 umjetnički izrađena barokna kamena kipa, koja predstavljaju vitezove Vojne krajine sa šljemovima i štitovima. Most je izrađen već početkom izgradnje Jozefine 1775. godine. Na sjevernom parapetu mosta postavljena je spomen-ploča u čast caru Josipu II. s latinskim tekstom: »Arduae viae monumenti qua anno MDCCLXXV III. maji Romanus Imperator Josephus II. Patriae pater Primus venit novamque exstrui Auguste iussit«, te ispod ploče: »Felicissimo Executore Colonello Struppi«. Prigodom rekonstrukcije ceste (nova Jozefina) od 1833. do 1845., Josip Kajetan Knežić dao je dozidati u istom stilu drugi kat mosta kako bi olakšao pristup pa je most dobio visinu 13 metara od površine Tounjčice. I. Knežić je postavio novu spomen-ploču s tekstom: »Ferdinandus I. Austriae Imperator pius felix Augustus ponti a divo Josephi II. Romanorum Imperatore interprae rupta extracto novum faciliorem accessu super instru. T. Viamoque totam refecit”.

Prema nacrtima graditelja **Josipa Kajetana Knežića** cesta je rekonstruirana od Karlovca do Kapele 1836., a uspon od Senja do Vratnika moderniziran je od 1836. do 1845. godine.

Lujzijana (Via Ludovicea 1803. – 1811.)

Cesta Lujzijana spajala je Rijeku i Karlovac. Bila je *»najmodernija planinska cesta u Europi«* početkom 19. stoljeća u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Cesta je duga 141 km, a ime je dobila po Mariji Lujzi, kćeri cara Franje I Habsburškog.

Glavni pobornik gradnje ceste bio je biskup Maksimilijan Vrhovac. Podmaršal **Filip pl. Vukasović** projektirao je cestu i nadgledao izgradnju. U promet je puštena 11. prosinca 1811. Lujzinska cesta podržavljena je 1881. Trasa ceste je: Karlovac – Vukova Gorica – Severina na Kupi – Vrbovsko – Skrad – Delnice – Lokva – Mrzle Vodice – Gornje Jelenje – Orehovica –

Rijeka. Odvojak od Gornjeg Jelenja preko Meje do Bakra. Kolnik je bio širok 6 m do 8,2 m, a uzdužni nagib manji od 4%.

Gradnju Lujzinane započeo je u Rijeci kraljevski podmaršal Filip Vukasović. Do 1809. Završio je cestu od Rijeke do Netrećica, a zadnju dionicu do Karlovca u dužini od 15 kilometara završili su (od 1809. do 1811.) francuski graditelji maršala Marmonta. Makadam je postavljen na prosječnoj širini od 8,2 m što je omogućavalo velikim tovarnim kolima promet tijekom cijele godine.

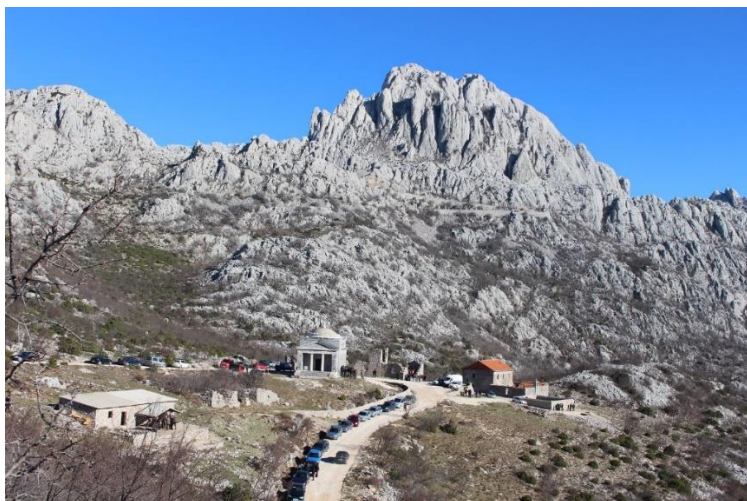
Za izgradnju ceste bilo je formirano dioničko društvo na inicijativu zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca. Kapital su dali austrijski, ugarski i hrvatski poduzetnici.

Terezijana (*Via Theresiana*)

Krajem 18. stoljeća napravljena je nova makadamska cesta preko Velebita koja je povezivala Liku (Novi Gospić) s morem, s lukom u Karlobagu. Cesta je izgrađena između 1750. i 1754., odnosno između 1786. i 1789. Povezala je Bihać s Karlobagom. Krajiški časnik **Anton Schreding** projektirao je staru cestu Terezijanu (1750.–1754.) Budući da stara cesta Terezijana nije mogla zadovoljiti potrebe prometa, izgrađena je **nova cesta Terezijana** (1786.–1789.) koja je pratila trasu stare ceste s manjim usponima te mogućnošću prometovanja zaprežnim kolima u ljepšim dijelovima godine. Novu cestu projektirao je **Filip Vukasović**.

Majstorska cesta

Godine 1819. odlučeno je da se izgradi cesta preko Velebita trasom Sv. Rok – Mali Alan – Obrovac kako bi se skratio put prema Dalmaciji. Cesta se gradila od 1825. do 1832. kada je puštena u promet pod nazivom **Majstorska cesta** (zvali su je i **Knežićeva Velebitska cesta** prema graditelju Josipu Kajetanu Knežiću). Cesta je bila duga 41 kilometar (J. Bušljeta).

Slika 2. Majstorska cesta ispod Tulovih greda

Izvor: Petar Feletar: Hrvatske povijesne ceste – Karolina, Jozefina i Lujzijana/drugi izvori

38. Željeznička pruga Zidani Most – Zagreb – Sisak

Prva željeznička pruga na današnjem teritoriju RH bila je u Međimurju, a puštena je u promet 1860. Prva lokomotiva došla je u Zagreb 31. kolovoza 1862., a promet je uspostavljen od 1. listopada 1862. na relaciji Zidani Most – Zagreb – Sisak.

Slika 1. Stara lokomotiva

Prvi željeznički kolodvor u Zagrebu bio je Južni kolodvor (danas Zapadni kolodvor). Bio je 30 godina središnji kolodvor u Zagrebu.

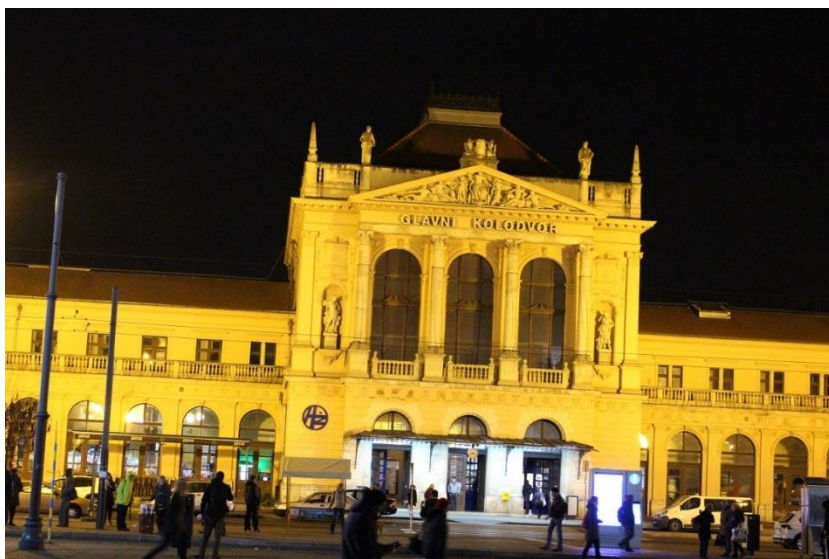
Gradnja željezničke pruge u Hrvatskoj, za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, bio je i austrijski i mađarski interes. Mađari su onemogućavali povezivanje Slavonije i Jadranske obale preko hrvatskoga teritorija pa je pruga išla preko Mađarske. Zagreb je željeznicom povezan s Budimpeštom od 1870. Mađarsko gospodarstvo bilo je zainteresirano za izlaz na Jadran pa je izgrađena pruga Rijeka – Karlovac – Zagreb te Zagreb – Koprivnica – Zákány – Dombóvár – Budimpešta. Puštena je u promet 23. listopada 1873.

Mađari su sustavno provodili mađarizaciju pa je na željeznici službeni jezik bio mađarski te su dvije trećine zaposlenih na željeznici u Hrvatskoj bili Mađari.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja Jugoslavije glavna pažnja usmjerena je na prugu Zemun – Zagreb, povezivanje istoka (Srbije) sa zapadom.

Lička pruga gradila se 48 godina (od 1877. do 1925.) jer Austrija i Mađarska nisu bile zainteresirane za izgradnju. Nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije ni Jugoslavija nije žurila s dovršetkom Ličke pruge. Unska pruga počela se graditi tek 1936., nakon 18 godina nastojanja. Pruga je trebala biti završena 1. travnja 1940., ali se to nije dogodilo. Puštena je u promet 25. prosinca 1948. iako nije u cijelosti završena.

Danas kroz samostalnu Hrvatsku prolaze dva (pan) europska koridora. To su Koridor 10 i Koridor 5.

Slika 2. Zgrada zagrebačkoga željezničkog kolodvora

Povijesne željeznice u Hrvatskoj

- **Slavonsko-podravske željeznica**, poznatija kao **Gutmanova željeznica**, bila je pruga dugačka 165 km. Sagrađena je 1884. (1896.). Namjena je bila prijevoz drveta iz slavonskih šuma do Belišća. Ukinuta je 1960. Protezala se od Osijeka preko Valpova, Belišća, Donjeg Miholjca do Orahovice, a drugim krakom do Slatinskog Drenovca i Voćina pa skoro do pod sam vrh Papuka.
- **Sinjska rera** (zvana još i *ferata*), bila je uskotračna željeznička pruga koja je povezivala Sinj (Cetinsku krajinu) i Split. U narodu je poznata kao *rera* jer su putnici tijekom vožnje pjevali pučke pjesme (*rera*, *gangu* i *ojkalice*). *Rera* je vozila od 12. rujna 1903. do 30. rujna 1962.
- **Samoborček**, vlak koji je uskotračnom prugom povezivao Samobor i Zagreb od 16. siječnja 1901. do 31. prosinca 1979. (zadnja vožnja Samoborčeka).
- **Parenzana** (*Ferrovía Trieste-Parenzo-Canfano*, **TPC**), uskotračna željeznička pruga koja je povezivala Trst s Porečom od 1902. do 31. kolovoza 1935.
- **Željeznička pruga Gabela – Zelenika**, uskotračna pruga Gabela – Hum – Uskoplje-Zelenika (Boka Kotorska). Pruga je bila od strateškoga interesa za Austro-Ugarsku monarhiju. Otvorena je 5. i 16. srpnja 1901., a zadnji vlak iz Zelenike je krenuo 30.

lipnja 1968. Izgrađen je odvojak Uskoplje – Dubrovnik (Gruž) gdje je vozio popularni *Ćiro* do 30. svibnja 1976. Od tada Dubrovnik više nema željezničku vezu s drugim mjestima.

- **Željeznička pruga Bjelovar – Garešnica/Grubišno Polje**, lokalna željeznička pruga od Bjelovara do Velike Pisanice otvorena je 21. prosinca 1912. a od Velike Pisanice do Garešnice 11. lipnja 1913. Pruga je ukinuta 1968.

Austro-Ugarska Monarhija uspostavila je željezničku mrežu u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Zbog gospodarskih interesa Austrije i Mađarske mreža izgradnje željezničkih pruga bila je usporena pa su neki pravci bili zapostavljeni. Ni nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije situacija nije bila mnogo bolja jer je Jugoslavija forsirala željezničku mrežu koja je povezivala Srbiju.

39. Javna rasvjeta u Hrvatskoj

Uljane i petrolejske svjetiljke

Oko 1750. ulice grada bile su osvjetljene malim uljanim svjetiljkama koje su svake večeri palili gradski nažigači.

Kuće i trgovine bile su osvjetljeni svijećama sve do sredine 19. stoljeća, kad se uvode petrolejke. Zagrebački trgovac **Julio Demetorff** donio je prvu petrolejku iz Beča i osvjetlio svoju trgovinu u Radićevoj ulici.

Plinska rasvjeta

Plinska rasvjeta uvedena je u gradovima kontinentalne Europe: u Parizu 1815., u Beču 1818., u Berlinu i Hamburgu 1826., Ljubljani 1861., a u Zagrebu 1862./63.

Na hrvatskom je prostoru prvi sustav destiliranog plina za rasvjetne svrhe izgrađen i pušten u pogon 1818. na svjetioniku Savudrija, što je i u svjetskim razmjerima predstavljalo inovaciju u regulaciji pomorskog prometa.

Sustavi gradske javne plinske rasvjete u Hrvatskoj: u Rijeci 1852., u Zagrebu 1862. (pušten u rad 1863.), u Splitu 1870., u Puli 1880., u Osijeku 1886.

Gradska uprava Zagreba pokrenula je inicijativu za izgradnju mreže gradske rasvjete i gradske plinare, pa je 1862. sklopljen ugovor između grada Zagreba i bavarskog poduzetnika Ludwiga Augusta Riedingera o uvođenju javne i privatne plinske rasvjete. U svrhu gradnje tvornice rasyjetnog plina Riedingeru je besplatno ustupljeno gradilište na uglu Kukovićeve (danas Hebrangove) i Gundulićeve ulice. Nakon proširenja tzv. "stara" plinara obuhvaćala je čitav prostor do Mažuranićeva trga i Žerjavićeve ulice. Kad je 31. listopada 1863. godine proradila plinska rasvjeta u Zagrebu, taj su sustav sačinjavale 364 plinske svjetiljke.

U krugu plinare bile su smještene upravna zgrada i stambena zgrada za osoblje. Na uglu Kukovićeve i današnjeg Mažuranićeva trga bio je vrt, a iza toga su na umjerenoj udaljenosti od ruba parcele bile dvije plinospreme, od kojih je svaka imala kapacitet 500 m³, te su iza njih poslije podignute još dvije (kapaciteta 1200 m³ i 1800 m³, a 1905. njezin je kapacitet teleskopskom nadogradnjom povećan na 3800 m³). Unutar plinare bilo je i sastajalište za nažigače, zatim retortnica (pogon za proizvodnju plina) s dimnjakom, prostorija za fotometriju, prostorija za mjernu i regulacijsku opremu, prostorija s trima uređajima za pročišćavanje plina te radionice i skladišta.

Plin je najprije proveden u Ilici, zatim u Vlaškoj do crkve sv. Petra, u Novoj Vesi, Frankopanskoj i Dugoj ulici (danas Radićeva). Plinara je bila južnije od današnje Kazališne kavane, što je tada bila daleka periferija, a odatle ju je iz higijenskih razloga dao odstraniti gradonačelnik Milan Amruš, po zanimanju liječnik.

Dioničko **Zagrebačko plinarsko društvo** utemeljeno je 1873. i preuzima plinaru od stranih poduzetnika, a 1900. plinara prelazi u vlasništvo grada. Stara plinara zatvorena je 22. travnja 1911. godine.

Danas Zagreb ima 214 aktivnih plinskih svjetiljki na Gornjem gradu, Kaptolu i Opatovini i time je jedan od rijetkih europskih gradova koji svojim posjetiteljima nudi takvu vrstu turističke atrakcije, a u krugu Gradske plinare Zagreb u Radničkoj cesti još je 25 plinskih svjetiljki koje svaku večer pali nažigač.

19. prosinca 2013. simboličkim puštanjem u rad dviju replika prvotnih plinskih svjetiljki na Trgu sv. Marka svečano je obilježena 150 godina od uspostavljanja plinske javne rasvjete u gradu Zagrebu.

Javna električna rasvjeta

Prve elektrane proizvodile su istosmjernu struju koja se zbog gubitaka u vodičima mogla prenositi na svega kilometar-dva pa je tako svaka gradska četvrt trebala svoju centralu. U svibnju 1888. **Nikola Tesla** drži svoje glasovito predavanje u Američkom institutu elektroinženjera i tvrtka Westinghouse otkupljuje njegove patente vezane uz izmjeničnu struju. Nakon izgradnje elektrane na slapovima Niagare grad Buffalo, udaljen 35 km, dobiva izmjeničnu električnu struju i započinje nova era korištenja električne struje.

Električna rasvjeta u Zagrebu

Električna rasvjeta je i kod nas prvi put primijenjena 19. ožujka 1873. u Hrvatskom zemaljskom kazalištu, za predstavu "Margareta". Zagrebački profesor **Ivo Stožir** je 20. siječnja 1877. postavio električnu svjetiljku ispred Hrvatskog glazbenog zavoda gdje se održavao **elitni sokolski ples**. Bila je to **prva javna demonstracija električnog svjetla** u Zagrebu. Građanska streljana u Tuškancu svoju je dvoranu, za domoljubne skupove, zabave i plesove, osvijetlila elektrikom (1883.). Godine 1891. električno osvjetljenje korišteno je na Gospodarskoj izložbi.

Znanstvenik i istraživač Nikola Tesla održao je izlaganje (1892.) o mogućnostima uvođenja električne struje u Gradsku vječnicu u Zagrebu. Svoje izlaganje započeo je: "Smatram svojom dužnošću da kao rođeni sin svoje zemlje pomognem gradu Zagrebu u svakom pogledu, i savjetom i činom... (ploča s tom Teslinom rečenicom visi na pročelju Gradske skupštine na Gornjem gradu)". Tadašnji gradski zastupnici nisu imali hrabrosti uvesti električnu struju pa je prva elektrana za proizvodnju izmjenične električne struje napravljena tek 1907.

Prva namjera gradnje hidrocentrale bila je kod Ozlja, ali tome se usprotivio grad Karlovac pa su gradski zastupnici odlučili da se centrala gradi na gradskom teritoriju, kraj vodovoda. **Dana**

5. studenoga 1907. u 18,30 sati na Jelačićevu trgu zasjala je prva javna električna rasvjeta u Zagrebu. Svjetiljke su zasjale od Frankopanske preko Ilice, Jelačić placa i Praške do Zrinjevca.

Prvi upravitelj Munjare bio je ing. Rudolf Vrbanić.

Koliko je poznato, prvi dinamo stroj u Hrvatskoj postavljen je u Županji, u Tvornici tanina i bačava 1880., dok se kao **prva javna elektrana** smatra dinamostroj postavljen u Čakovcu 1883. u Paromlinu koji je osim za potrebe mlina osvijetlio i okolne ulice.

Prva javna zgrada stalno osvijetljena električnom rasvjetom bilo je Gradsko kazalište u Rijeci, zatim na novome željezničkom kolodvoru u Rijeci (1890.) te godinu dana poslije u riječkoj luci. Prva hidroelektrana izgrađena je na Mrežnici 1884., a proizvodila je istosmjernu struju za tekstilnu tvornicu u Dugoj Resi i javnu rasvjetu za okolicu.

Električne su žarulje zasvijetlile u Šibeniku 28. kolovoza 1885., što je bio početak elektrifikacije u Hrvatskoj u današnjem smislu. Samo dva dana nakon puštanja u rad hidroelektrane na slapovima Niagare (26. 8. 1885.) u Šibeniku su zasvijetlile električne žarulje. Nakon Šibenika izmjeničnu struju dobili su: Rijeka (1890.), Čakovec (1893.), Zadar (1894.), Varaždin (1895.), Dubrovnik (1901.), Pula (1904.), Pakrac i Sisak (1905.) ...

Hrvatska elektroprivreda izdala je monografiju pod naslovom *“Stoljeće svjetla u Zagrebu, 1907. – 2007.”* (urednica Đurđa Sušec)

40. Meteorološka mjerenja u Hrvatskoj

Prva meteorološka mjerenja u Hrvatskoj

U nizozemskom gradu Delftu Cruquius je 19. prosinca 1705. počeo mjeriti temperaturu, tlak zraka i količinu padalina.

Prve meteorološke opise dao je kanonik Adam Baltazar Krčelić tijekom povodnja koji su zahvatili Zagreb 1750. i 1751. godine. Korisne vremenske opise davali su i županijski liječnici te lokalne novine (*Agramer politische Zeitung* godine 1830., 1841. i 1842.).

Prvo mjerenje tlaka zraka barometrom proveo je Krsto Mazarović u Zagrebu 15. prosinca 1789. kad je balonom uzletio iznad tornja tadašnje katedrale.

Godine 1825. objavljena je brošura na hrvatskom i njemačkom o postavljanju gromobrana da se preduhitri padanje tuče jer se tada pogrešno smatralo da munje i gromovi uzrokuju tuču. Biskup Vrhovac dao je podignuti brojne gromobrane u vinogradima u Vugrovcu pa je to prva organizirana obrana od tuče u nas.

Slike 1. Meteorološki stup na Zrinjevcu u Zagrebu

U godišnjaku iz 1852. godine objavljeni su i podatci prve meteorološke postaje u Hrvatskoj koja je radila po uputama iz Beča. **Prva službena meteorološka postaja u Hrvatskoj osnovana je 1851. u Dubrovniku. Nalazila se u zgradi gimnazije, a motrenja je obavljao gimnazijski profesor Ivan de Bortoli.**

Godine 1849. (4. prosinca) **Danijel pl. Stanisavljević**, financijski savjetnik, upućuje bečkoj Akademiji znanosti dopis s molbom za osnivanje meteorološke postaje u Zagrebu. Početkom 1853. Akademija je poslala instrumente Stanisavljeviću koji ih je postavio u veljači iste godine. U *Gospodarskim novinama* objavljena je vijest o prvom padanju snijega te zime 18. veljače i o grmljavini gromovitoj, a uz to se navode i vrijednosti temperature i tlaka zraka.

Moderna meteorološka služba započela je u Hrvatskoj već 1853. osnutkom prvih meteoroloških postaja u Zagrebu, Zavalju i Staroj Gradiški, najprije pod upravom austrijske, potom ugarske službe, a naposljetku pod Meteorološkim opservatorijem u Zagrebu. Do 1900. osnovano je 168 postaja, ali se tijekom I. i II. svjetskoga rata taj broj znatno smanjio. Prve bilješke o visini vodostaja potječu iz sredine XVII. st., a **prva je hidrološka postaja u Hrvatskoj bila osnovana 1817. na rijeci Savi kraj Stare Gradiške.** Do 1918. hidrološku službu na području Hrvatske vodio je Centralni hidrološki ured u Beču. Neposredno prije II. svjetskoga rata bilo je na području Hrvatske 220 hidroloških postaja.

Stanisavljevićeva postaja, koja se zvala *Meteorologički observatorij Hrvatsko Slavonskoga gospodarskog društva*, bila je postavljena u Opatičkoj ulici 18., u zgradi Ilirskog preporoda. Rezultate motrenja Opservatorij je objavljivao u *Gospodarskim novinama*, a poslije u *Gospodarskom listu*.

Postaja je radila u Opatičkoj ulici, Liepoj vesi, Klasičnoj gimnaziji na Katarininom trgu, a od 1. prosinca 1861. radi na Griču, gdje je i danas. Tijekom 30 godina mjerenja vodio ju je prof. fizike **Ivan Stožir koji je postaju razvio do opservatorija. Osnovao je službu točnoga vremena 1. 1. 1877., a od 1926. pucnjem Gričkoga topa nagovještava se podne u Zagrebu. Njegov nasljednik i velikan svjetske znanosti akademik Andrija Mohorovičić preimenovao je Opservatorij u Geofizički zavod.**

Mohorovičića su naslijedili: Stjepan Škreb, Josip Goldberg, Branko Maksić, Berislav Makjanić, Ante Obuljen, Franjo Margetić, Mile Šikić, Tomislav Vučetić i drugi. Razvili su struku i doveli do osnivanja nastave geofizike s meteorologijom na **Prirodoslovno-matematičkom fakultetu (1946.), Državnoga hidrometeorološkog zavoda (1947.), i Seizmološke službe (1985.).**

U Zagrebu, na Zrinjevcu, postavljen je meteorološki stup 1884. godine, jedan od prvih uređaja za mjerenje vremenskih prilika u Hrvatskoj. Meteorološki stup u Varaždinu, nedaleko ulaza u Gradsko šetalište, postavljen je 1911. godine.

Metereološke postaje u Hrvatskoj

1851. Dubrovnik
1853. Zagreb (16. veljače 1853.), Stara Gradiška
1854. Zadar
1855. Korčula
1857. Vis
1858. Hvar
1859. Osijek, Split, Varaždin
1860. Rijeka

Godine 1900. na području Hrvatske bilo je 146 (168?) meteoroloških postaja.

15. siječnja 1901. sve postaje na području banovine stavljene su pod upravu Meteorološkog opservatorija Zagreb-Grič na čijem je čelu bio Andrija Mohorovičić.

Prije početka I. svjetskoga rata u Hrvatskoj je bilo 35 postaja I. i II. reda i 80 kišomjernih (ukupno 115) (Volarić, Kempni, Lisac, 1990.)

U vrijeme Kraljevine Jugoslavije, u Hrvatskoj su djelovali opservatoriji u Zagrebu i Splitu.

Prvi povijesni pregled meteorologije u Hrvatskoj načinio je **Bogoslav Šulek** (1885.), autor poznatog rječnika hrvatskoga znanstvenog nazivlja.

Od autora meteoroloških radova koje bismo prema današnjim kriterijima mogli nazvati znanstvenima, najstariji je akademik **Josip Torbar**.

Glavni nositelj razvoja meteorološke znanosti i prakse u Hrvatskoj bio je do svršetka II. svjetskoga rata **Geofizički zavod u Zagrebu** (kojemu je preteča bio Meteorološki opservatorij na Griču), a u poslijeratnom razdoblju meteorološku je službu preuzeo sadašnji **Državni hidrometeorološki zavod**.

Državni hidrometeorološki zavod središnja je ustanova u Hrvatskoj koja sustavno i u skladu sa smjericama Svjetske meteorološke organizacije organizira i provodi hidrometeorološke aktivnosti. Ujedinjavanje meteorološke i hidrološke mreže postaja u Hrvatskoj ostvareno je 1947. kada je osnovana Uprava hidrometeorološke službe pri Vladi NRH, koja je 1956. promijenila ime u Hidrometeorološki zavod NRH, a 1969. u Republički hidrometeorološki zavod SRH. U tom se razdoblju hidrometeorološka služba modernizirala i proširila svoje djelatnosti uvođenjem aeroloških mjerenja, obrane od tuče, praćenja kakvoće zraka i vode, istraživačkih djelatnosti, davanjem usluga za potrebe gospodarstva i dr. Broj meteoroloških postaja u Hrvatskoj popeo se sa 77 (1947.) na 665 (poč. 1960-ih), a prije Domovinskoga rata iznosio je 545. I hidrološka služba proširila je mrežu pa je već 1960. imala 371 postaju na vodotocima i 371 postaju za mjerenje podzemne vode. Za vrijeme srpske agresije uništeno je oko 30% postaja.

Znameniti hrvatski meteorolozi i geofizičari (čiji opus je zaključen): Akademik Andrija Mohorovičić, dr. Stjepan Škreb, prof. dr. Josip Goldberg, prof. dr. Branko Maksić i prof. dr. Berislav Makjanić.

Izvori: 150 godina meteoroloških mjerenja u Zagrebu, 160 godina meteoroloških mjerenja i njihova primjena u Hrvatskoj, Boris Foder...

41. Hrvatska pošta

“Kralj Ferdinand I. naložio je uspostavu prvoga poštohoda prema Hrvatskoj (od Graza preko Maribora i Celja do Jastrebarskoga) 1525., a 1529. uveden je poštohod Beč–Zagreb.”

Pošta je vremenom dobila status javne službe. Osoblje je imalo uniforme i koristilo rog (simbol poštanske službe). Naredbom cara Karla VI. 1722. država preuzima veće poštanske urede. Hrvatskom poštom se u 18. stoljeću upravljalo iz triju središta: Varaždina, Osijek i Karlovca koji su bili pod upravom Beča do 1822. a pod upravom Pešte do 1848.

Prva hrvatska poštanska uprava, sa sjedištem u Zagrebu, osnovana je 11. kolovoza 1848. – Vrhovno hrvatsko-slavonsko upraviteljstvo pošta. Odluku o osnivanju donijeli su ban Josip Jelačić i Bansko vijeće. Uprava je bila smještena u samostanu klarisa u Opatičkoj ulici gdje je od 1831. bio prvi poštanski ured.

Ubrzo je bila uspostavljena prva telekomunikacijska veza Zagreba sa svijetom (29. rujna 1850.). Zagreb je žicom spojen na Zidani Most u današnjoj Sloveniji (tada u Štajerskoj). Telegrafska je žica dovedena sve do Banskih dvora na gornjogradskom Markovu trgu. Banski namjesnik Lentulaj obavijestio je bana Jelačića (koji je bio na službenom putu u Beču) o funkcioniranju telegrafa riječima *“Telegraf je u redu.”*, koje su Morseovim kodom poslano iz Zagreba u Beč. Ban je iz Beča uzvratio kratkom porukom: *“S radostju sam primio vašu viest.”* Električni telegraf bio je uređaj razvijen u prvoj polovici 19. stoljeća kao prvo daljinsko električno sredstvo komunikacije. Električni telegrafi bili su znatno sofisticiraniji uređaji, koji su koristili žicu i prenosili poruke mijenjanjem električnog napona na njoj. Za komunikaciju je usvojen poznati Morseov kod.

Unatoč jakom potresu koji je pogodio grad Zagreb (9. 11. 1880.) dana 8. siječnja 1881. proradio je telefon u Zagrebu. Prva telefonska centrala montirana je u kući Vilima Schwarza. Kuća se nalazi na uglu Tkalčićeve ulice i Krvavog mosta.

Prva državna zgrada pošte podignuta je 1901. uz Glavni kolodvor u Zagrebu, a prva poštanska zgrada u Hrvatskoj izgrađena je 1904. u Jurišićevoj ulici u Zagrebu.

U novoj zgradi je proradila i nova telefonska centrala s 2000 priključaka (29. 10. 1904.).

Ministarstvo pošta i telegrafa Kraljevine SHS započelo je 1919. s radom u Beogradu, a državni teritorij bio je podijeljen na devet poštansko-telegrafskih direkcija. Sjedište hrvatske direkcije bilo je u Zagrebu.

Nakon Drugog svjetskog rata Glavna uprava PTT-a bile je u Beogradu. Godine 1949. osnovane su direkcije, a na području RH bile su dvije direkcije: Zagreb - za područje kontinentalne Hrvatske i Split - za područje Dalmacije.

Nakon osamostaljenja RH Sabor RH utemeljio je 1990. javno poduzeće Hrvatsku poštu i telekomunikacije (HPT) koje se 1999. dijeli na dvije tvrtke Hrvatska pošta (HP) i Hrvatske telekomunikacije (HT). Nakon liberalizacije tržišta poštanske usluge pruža više od 20 poduzeća.

Hrvatska pošta punopravna je članica Svjetskoga poštanskog saveza od 1992.

Muzej Hrvatske pošte

Muzej je osnovan 9. travnja 1953. u zgradi Pošte u Jurišićevoj ulici u Zagrebu, prigodom obilježavanja 110 godina javne telefonske mreže u Hrvatskoj. Muzej je otvorio svoja vrata javnosti 17. prosinca 1997.

“Razvoj muzeja uvelike je usporen 1954. godine kada je, odlukom o osnutku jedinstvenog PTT muzeja za cijelu SFRJ, mnoštvo vrlo vrijedne građe prebačeno u Beograd, gdje se i danas nalazi.”

Zbog nerazumijevanja osnivača, PTT muzej Zagreb biva zatvoren za javnost punih 45 godina. Nakon osamostaljenja Hrvatske Muzej se nalazi u sastavu Hrvatske pošte i telekomunikacija, a razdvajanjem HPT-a, 1. siječnja 1999. godine, Muzej ulazi u sastav Hrvatskih Telekomunikacija d.d.

“Telekomunikacijska zbirka sadržava predmete hrvatske telekomunikacijske tehničke baštine: telegrafске aparate, teleprintere, dijelove telegrafskih centrala, telefonske centrale različitog stupnja tehnološkog razvoja, uvijek atraktivne telefonske aparate (od 1897. g. do danas), kabele, vodove, mjerne instrumente i dr.”

“Filatelističku građu čine poštanske marke i ostale poštansko-filatelističke vrijednosti, među kojima su osobito vrijedna prefilatelistička pisma (prije 1850.), a posebno mjesto zauzima Zbirka poštanskih maraka Republike Hrvatske, koju prate originalni likovnih rješenja, tipografski materijali te pripadajuća dokumentacija. Zbirka inozemnih poštanskih maraka, koja je ujedno i najveća zbirka HT muzeja (s više od 35 000 jedinica) kontinuirano se popunjava međunarodnom razmjenom.”

Muzej ima mnoge zbirke: *Opća poštansko-filatelistička zbirka; Zbirka hrvatske filatelije: Republika Hrvatska; Zbirka inozemnih poštanskih maraka; Zbirka originalnih likovnih rješenja za poštanske marke RH; Zbirka prigodnih filatelističkih žigova; Zbirka starije hrvatske filatelije; Poštanska zbirka; Zbirka razglednica, dopisnica i čestitki; Informatička zbirka; Opća telekomunikacijska zbirka; Zbirka nepokretne telefonije; Zbirka pokretne telefonije; Zbirka telefonskih imenika; Zbirka telefonskih kartica; Zbirka telegrafije; Zbirka Zlatka Ivkovića - pohrana; Galerijska zbirka; Kartografska zbirka; Zbirka fotografija; Zbirka nacrti, shema i tehničke dokumentacije; Zbirka osobne i službene dokumentacije; Zbirka stručne literature i periodike;*

Prva hrvatska marka

“Prva hrvatska poštanska marka puštena je u optjecaj 29. studenog 1918. godine. Na njoj je prikazan rob koji skida okove, što je bila aluzija na izlazak Hrvatske iz sastava Austro-Ugarske, što se dogodilo nešto ranije te godine. Na gornjem rubu marke nalazio se natpis Hrvatska, a s obje strane kratice SHS, što je bio naziv za novonastalu državu u koju se Hrvatska uključila, Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Autorstvo likovnog rješenja pripisuje se dvojici dizajnera: Rudolfu Sabljaku za roba, a Rudolfu Valiću za okvir i tekst. Tehnikom kamenotiska marke su izrađene u Zemaljskoj tiskari u Zagrebu. Tiskano je samo 15.000 primjeraka tih maraka.”

“Prva hrvatska poštanska marka izdana je u povodu oslobođenja od austrijske vlasti i proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Zanimljivo je da je ta marka bila u prometu samo na dan izlaženja, 29. studenog 1918. godine, i to na području u nadležnosti poštanskog ravnateljstva u Zagrebu koje ju je i izdalo kao legalna poštanska uprava u novoj državi.”

Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, izdana je i prva njena poštanska marka i to 9. rujna 1991. godine. Ta marka bila je zapravo dodatna tarifa od jednog jugoslavenskog dinara za zračnu poštu Zagreb – Dubrovnik.

Knjiga o povijesti pošte u Hrvatskoj:

Pregled povijesti pošte, brzjava i telefona u Hrvatskoj / Autor Nedjeljko Nižić, Nakladnik Zagreb : T-Hrvatske telekomunikacije , 2007.

Treba spomenuti da nije sve istraženo o razvoju poštanskih usluga na području današnje Hrvatske i da postoje radovi koji prikazuju razvoj pošte u nekim gradovima (npr. Rijeka, Osijek). Navodi se podatak da je u Rijeci poštanski ured otvoren 1686., organizirana dostava pošiljaka u gradu 1788.!? Za Osijek se navodi podatak da je 1774. otvorena pošta u Tvrđi!?

O poštanskim žigovima pisao je D. Cividini: *"Poštanski manipulativni žigovi Hrvatske 1755 - 1918"*. On spominje poštanski žig koji je korišten u Rijeci (al. Fiume) 1755.

Nužno je daljnje istraživanje i objava dokumenata o razvoju pošte i telekomunikacija na području današnje Hrvatske.

42. Hrvatsko javno bilježništvo

Javni bilježnik (notar) je javni službenik čija je glavna funkcija autentifikacija (ovjera) ugovora, akata i drugih dokumenata odgovarajućom potvrdom s notarskim pečatom. Javni bilježnik sastavlja zapisnike o pravnim radnjama koje je obavio ili kojima je nazočio notarski zapisnik te izdaje potvrde o činjenicama kojima je svjedočio – notarske potvrde; službeno ovjerava privatne isprave – legalizacija. Notari su u stvari paradržavni službenici, produžena ruka državne administracije i čuvari režima. Obavljaju poslove predviđene zakonom, poslove po nalogu suda ili drugih organa državne uprave.

Najstariji podaci o notarskoj službi na području današnje Hrvatske su podaci o notarskim aktivnostima na području Dalmacije, Istre i Primorja, a posebno za područje bivše Dubrovačke Republike. Postoji kontinuitet notarske službe od 11. stoljeća pa sve do 1941. godine kada je ova služba ukinuta. Povijest notarijata u srednjem vijeku za **razdoblje od 11. do 15. stoljeća** obradio je **dr. Milan Šufflay** u knjizi *«Dalmatinska privatna listina»*; tiskana je u Beču 1904. Godine; nakladnik je Carska akademija znanosti, na njemačkom jeziku.

U ostalom dijelu Banske Hrvatske i Slavonije funkciju notarske službe obavljali su crkveni kaptoli sve do godine 1848., odnosno 1855. kada stupa na snagu Austrijski bilježnički red koji važi za cijelo područje današnje Republike Hrvatske i od kada povijest notarijata postaje jedinstvena za cijelo područje Hrvatske.

Za vrijeme francuske vladavine na području Dalmacije vrijedio je Pravilnik o notarijatu od 20. studenoga 1807. (**Carski pravilnik o notarijatu od 17. lipnja 1806.**)

U Austriji se bilježništvo uređivalo pravilima sadržanim u **Ustavu od 8. listopada 1512. Maksimilijana I.**, kasnije **Pravilnikom o građanskom postupku od 1. svibnja 1781.** koji je bio štetan jer je bilježnikov rad postao suvišan. Takvi poslovi pali su u ruke varalica i nadripišara te se mnogo štete nanosilo strankama.

Slijedile su: Carska povelja od 19. listopada 1817., Dvorska odluka od 9. lipnja 1821. pa Bilježnički zakon od 29. rujna 1850.

U Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji notarsku djelatnost od srednjeg vijeka pa do uvođenja modernog notarijata obavljali su kaptoli. Obavljanje javne bilježničke djelatnosti dekretom je 1231. ozakonio kralj Andrija II. Kaptoli sjeverne, srednje, a kasnije i južne Hrvatske preuzeli su bilježničku djelatnost. Pred kaptolima u Hrvatskoj sklapali su se kupoprodajni ugovori, provodila mirenja, kupoprodaje, darovanja, zalagali se, otuđivali posjedi i zemlje. U arhivima kaptola čuvale su se isprave o kupljenim ili prodanim, darovanim ili naslijeđenim, založenim ili otuđenim posjedima. Ako je koja stranka zatražila da joj se izda ovjereni prijepis, kaptol je to mogao učiniti na osnovi čuvanog izvornika. Kaptolske su isprave sastavljali kanonici lektori, odnosno pod njihovim nadzorom kaptolski pisari, tj. notari, a ovjeravao ih kustos kaptolskim pečatom. Time su naši kaptoli, uz pojedine samostane, postali i javnim arhivima. Takvu su praksu obavljali i poslije 1526., a neki čak i do 1868. godine. Kaptolska kancelarija je već u 13. stoljeću bila uglavnom formirana s pisarima i kanonicima magistrima, s lektorom na čelu. Od tada Zagrebački kaptol i njegovi kanonici neprestano obavljaju javnu djelatnost kao vjerodostojno mjesto sve do 1855. godine kad je tu ulogu preuzeo javni notarijat.

U Zagrebu se krajem 14. stoljeća javlja vjerojatno **prvi javni notar** Karlo Petrucije de Fulgineo, koji 11. veljače 1397. piše ispravu u kojoj svjedoči o ekskomunikaciji građana Griča. Isprave koje su oni sastavili, sadrže, uz notarov znak, i pečat Kaptola kao vjerodostojnog mjesta.

Što je predstavljao notarijat u Dalmaciji, to su bila *loca credibilia* u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji, a najopsežniju javnu djelatnost obavljao je Zagrebački kaptol. Sve svoje isprave Zagrebački je kaptol tijekom srednjega vijeka ovjeravao s tri različita pečata. Kaptolski pečati obrađeni su u knjizi «**Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika**» dr. Ante Gulina, izdana 1998.

Nakon revolucije godine 1848. u zemljama Austro-Ugarske monarhije izvršena je centralizacija državne vlasti te je važenje austrijskih zakona prošireno i na Hrvatsku, kao na primjer Opći građanski zakonik 1852., Kazneni zakon 1852., Zakon o građanskom sudskom postupniku 1853. Time je uglavnom izvršen prijelaz s feudalnoga pravnog sustava na moderno građansko zakonodavstvo, a između ostalih zakona i važenje bilježničkog zakona.

Javno bilježništvo u Austro-Ugarskoj Monarhiji ponovno je uvedeno **Carskom poveljom od 29. rujna 1850.** U Hrvatskoj i Slavoniji vrijedio je **Zakon** od 25. svibnja 1855. br. 94. i **Povelja** od 7. veljače 1858. Pravilnikom od 1871. javni bilježnici su postali sudski povjerenici. Navedeni zakoni o bilježničkoj službi bili su na snazi do propasti Monarhije, 1918. godine.

Za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca vrijedili su austrijski zakoni uz izmjene i dopune. Novi Zakon o javnom bilježništvu donesen je 11. rujna 1930.

Osnivanjem Banovine Hrvatske 1939. godine, zakonodavnu vlast imao je Hrvatski sabor, a upravnu ban. Promjena koja je važna za bilježništvo odnosi se na to da je u tom razdoblju **bilježnike imenovao ban Banovine Hrvatske.**

Stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske donesena je **Zakonska odredba o ukidanju javnih bilježnika od 18. travnja 1941., NN br. 21 /1941.**

Suvremeno bilježništvo u Hrvatskoj uvedeno je **Zakonom o javnom bilježništvu od 29. srpnja 1993.** Prema tom zakonu, javno bilježnička služba sastoji se u "službenom sastavljanju i izdavanju javnih isprava o pravnim poslovima, izjavama i činjenicama na kojima se utemeljuju prava, u službenom ovjeravanju privatnih isprava, u primanju na čuvanje isprava, zatim novca i predmeta od vrijednosti radi njihove predaje drugim osobama ili nadležnim tijelima te u obavljanju, po nalogu sudova ili drugih javnih tijela, postupaka određenih zakonom" te obavljanje drugih poslova predviđenih zakonom.

Izvor: Mirela Krešić, Zoran Jelavić, Narodne novine

43. Prva hrvatska štedionica

Prva hrvatska štedionica osnovana je 4. ožujka 1846. u Zagrebu temeljem Uredbe donesene 23. listopada 1844. u Beču. Temeljem navedene Uredbe, štedionice su mogle osnivati udruge građana. Osnivači su bili Ljudevit Gaj, Dimitrija Demetar, Antun Mažuranić, barun Ambroz Vranyczany, barun Franjo Kulmer, A. Popović i dr. Prva hrvatska štedionica (*Perva horvatska štedionica, Erste kroatische Sparkassa-Elsö horvát takarékné pénztár Záhgráb*) započela je s financijskim poslovanjem 14. prosinca 1846. godine.

Slika 1. Palača Prve hrvatske štedionice

Štedionica je bila utemeljena na domaćem kapitalu. Početna glavnica banke bila je 40.000 srebrenih forinti. Štedionica je vremenom postala glavni kreditor nacionalnoga obrta, industrije i trgovine. Odlukom glavne skupštine štedionice 20. veljače 1861. promijenjen je naziv “*Perva horvatska štedionica*” u *Prva hrvatska štedionica*.

Štedionica je upisana u registar za društvene tvrtke Kr. sudbenog stola kod trgovačkog suda u Zagrebu dana 10. srpnja 1876. (NN 162/1876.). Funkcionirala je na osnovi pravila prihvaćenih na Glavnoj skupštini društva.

Prvo sjedište štedionice bilo je na Harmici (danas Trg bana Josipa Jelačića), zatim u Dugoj ulici (danas Radićeva ulica). Potkraj 19. stoljeća Prva hrvatska štedionica sagradila je u Zagrebu Palaču Prve hrvatske štedionice, Ilica 5. , prolaz Oktogon. Zgradu je projektirao arhitekt Josip Vancaš. Građena je od 1898. do 1900. U samo 15 mjeseci izgrađena je Palača Prve hrvatske štedionice, trokatnica s podrumima, visokim prizemljem i kupolom ukupne površine od oko 10.200 m². Zgrada je imala, osim prostorija štedionice, pivnicu, narodni kasino, mnoge trgovine, 20 velikih stanova za najam te 8 podvorničkih stanova. Prostorije su

se grijale radijatorima s toplom vodom iz centralne kotlovnice te toplim zrakom. Zgrada je imala autonomnu električnu centralu snage 32 kW...

Prva hrvatska štedionica bila je najjača hrvatska financijska ustanova početkom 20. stoljeća. Imala je podružnice u Beogradu, Crikvenici, Čakovcu, Dubrovniku, Iloku, Karlovcu, Ljubljani, Mariboru, Novom Sadu, Skoplju, Osijeku, Splitu, Varaždinu, Vukovaru, Zemunu i drugdje. Štedionica je kreditirala gospodarstvo, podupirala znanstvene i kulturne ustanove.

Godine 1924. Štedionica okuplja 16 banaka i kreditnih zavoda, više od 40 poslovnih filijala, 51 industrijsko poduzeće, 5 velikih trgovinskih društava, 7 prometnih dioničkih društava. Štedni ulozi čine 20% svih uloga u zemlji.

Početkom 1928. provedeno je preuzimanje Ujedinjene centralne banke u Sarajevu i osnivanje mnogih filijala, i to: u Sarajevu, Banjoj Luci, Bihaću, Brčkom, Derventi, Mostaru, Travniku i Tuzli.

Početkom 1931. vlada Kraljevine Jugoslavije donosi Zakon o novcu koji označava daljnje jačanje središnjega (beogradskog) državnoga bankarstva i slabljenje drugih novčarskih zavoda. Godine 1934. štedionica izrađuje sanacijski program, temeljem kojeg je kapital štedionice povišen na 20 000 dinara i to izdavanjem tzv. prioriternih dionica. Nakon sanacije štedionica je morala rasprodati svoja građevinska zemljišta, a prestala je i financirati industriju u Hrvatskoj. Sve do Drugoga svjetskoga rata štedionica je imala svoje filijale u Beogradu, Velikom Bečkereku, Novom Sadu, Sarajevu, Skopju, Ljubljani i Srijemu. Od 1934. do 1940. porasli su štedni ulozi i vrijednosni papiri, ali i opali hipotekarni i komunalni zajmovi. Za vrijeme NDH Štedionica financira velika poduzeća u industriji, trgovini i obrtu, a tijekom rata je upisala i velike državne zajmove.

Ministarstvo rada Federalne Hrvatske odobrilo je nastavak rada ovoj štedionici u Zagrebu i svim njezinim podružnicama na području Federacije (NN 8/1945). Godine 1945. uprava je štedionice izvedena pred sud pod optužbom sudjelovanja u ustrojstvu NDH. Imovina Prve hrvatske štedionice konfiscirana je na temelju presude Okružnog suda za grad Zagreb br. K 490/45 od 26. studenoga 1945. Presudu je 25. siječnja 1946. potvrdio Vrhovni sud Hrvatske. Narodna banka FNRJ – Centrala za NRH Zagreb, kao likvidator, objavila je 17. studenoga 1949. da je likvidacija štedionice završena pravomoćnim sudskim rješenjem, a po odredbama Uredbe o likvidaciji odnosa nastalih konfiskacijom imovine privatnih kreditnih poduzeća (NN 91/1949).

Izvori:

- D. Feletar: Kratka povjesnica Prve hrvatske štedionice, Privredna banka Zagreb, Prvi bankovni muzej, 1994., Zagreb
- Dražen Aničić, Palača Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, časopis Građevinar, Volumen: 52, Godina: 2000, Broj: 3,
- <http://arhinet.arhiv.hr/Generated/Pages/Stvaratelji.PublicDetails.aspx?ItemId=9237> (preuzeto 15. travnja 2012.)
- mrežne stranice Hrvatskog državnog arhiva (www.arhiv.hr).

44. Zvezdarnice u Hrvatskoj

Zvezdarnica u Puli osnovana je 1869. zbog potreba mornarice. Također, obavljala je i znanstvena istraživanja. Saveznički bombarderi, tijekom II. svjetskog rata, uništili su zvezdarnicu u potpunosti.

Slika 1. Zvezdarnica u Zagrebu

Zvezdarnica u Zagrebu

Zvezdarnica u Zagrebu smještena je na Gornjem gradu u Popovom tornju u Opatičkoj ulici broj 22. Svečano je otvorena 5. prosinca 1903. Utemeljena je na poticaj Hrvatskog prirodoslovnog društva i Otona Kučere koji je 1902. godine unutar Hrvatskog naravoslovnog (prirodoslovnog) društva osnovao *astronomičku* sekciju. Imenovan je odbor za prikupljanje sredstava i za pripremu izgradnje Zvezdarnice. Odbor su sačinjavali ugledni prirodoslovci i javni djelatnici – Dragutin Gorjanović Kramberger, Franjo Spevec, Antun Heinz i sam Kučera koji je nakon otvaranja postao prvi upravitelj Zvezdarnice (1903.- 1913.). Također je bio upravitelj od 1920. do 1925. Tijekom II. svjetskog rata Zvezdarnica je bila zatvorena. Ponovno je otvorena 13. kolovoza 1945. Namjena Zvezdarnice bila je znanstveni rad i popularizacija astronomije organizacijom predavanja, kampova i publikacija (npr. časopis *Zemlja i svemir*; kasnije je preimenovan u *Čovjek i svemir*). Ljetni astronomski kampovi organizirani su na Cresu, Hvaru, Malom Lošinj, Fažani, Prvić Luci i Trakošćanu (ratnih godina 1992. – 1994.).

Međunarodnom ugledu i afirmaciji prve gradske zvezdarnice u ovom dijelu Europe pridonio je hajdelberški astronom August Kopff, imenovavši planetoid br. 589 (otkriven 1906. godine), Croatia, u čast otvaranja Zvezdarnice. Uz znanstveni rad, u Zvezdarnici se od samog početka

popularizirala znanost. Plodno razdoblje popularizacije otpočelo je sredinom 20. stoljeća, kada je Zvezdarnica, putem svojih esperantskih izdanja, postala poznata diljem svijeta. Kvalitetniji rad omogućen je 1960-ih godina kada je nabavljen novi elektrificirani teleskop. Veliki kulturološki doprinos Zvezdarnice i HPD-a bila je nabava planetarija (1963. godine), koji je poklonjen Tehničkom muzeju gdje je i danas u funkciji.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća izvršeno je preuređenje Zvezdarnice. Godine 1992. postavljena je nova kupola, prostor je suvremeno opremljen, a djelatnost modernizirana.

Prvi je računalom upravljani teleskop postavljen (2007.), a filter i detektor za promatranje aktivnosti Sunca u H- α liniji (2008.) te detektor za kozmičko zračenje (2008.), konstruiran u suradnji s Odjelom za kozmičko zračenje Alikhanianova instituta za fiziku iz Armenije, koji je donirao opremu.

Zvezdarnica ima na raspolaganju nekoliko manjih prijenosnih teleskopa i dalekozora, kao i suvremenu računalnu opremu.

Zvezdarnica u Zagrebu dobitnik je Državne nagrade tehničke kulture "Faust Vrančić" (1988.) te Plakete Grada Zagreba prigodom stote obljetnice rada (2003.).

Danas se u Zvezdarnici okuplja mnoštvo ljubitelja astronomije i prirodoslovlja. Tradicijskim programima za građanstvo (predavanja, promatranja neba i drugo) Zvezdarnica je potvrdila kulturološki doprinos životu grada Zagreba.

Opsarvatorij Hvar se od 1972. bavi istraživanjem fotosfere i kromosfere Sunca, fotometrijskim opažanjem promjenljivih zvijezda i opažanjem otvorenih skupova.

Zvezdarnica u Višnjaju, osnovana je 13. studenoga 1992. odlukom Amaterskog astronomskog društva Višnjan. Astronomska aktivnost u Višnjaju započela je 1978. U svojem djelovanju istaknula se astrometrijskim mjerenjima i otkrićima malih nebeskih tijela (planetoida i kometa). Kako je do sredine 2005. na njoj otkriveno 1750 planetoida, te je godine postala astronomski institut. Daljnjim otkrićima planetoida, institut u Višnjaju pripada među dvanaest najproduktivnijih zvezdarnica u svijetu. Kako je zbog porasta neekološke rasvjete razina sjaja noćnoga neba porasla, te je bio otežan, odnosno onemogućen istraživački rad, sagrađena je zvezdarnica u 3 km udaljenom Tičanu (na brdu Tičan).

Edukacijske aktivnosti

Edukacijska aktivnost Zvezdarnice Višnjan započela je 1989.; prva Jugoslavenska škola astronomije koja je preimenovana u Višnjansku školu astronomije. Godine 2001. uvodi se i Ljetna škola znanosti (*Summer School of Science*), a 2002. Znanstvenog kampa mladih, (*Youth Science Campa*).

Zvezdarnica Višnjan trenutno je najaktivnija u popularizacijskim i edukacijskim projektima u sklopu Znanstveno edukacijskog centra Višnjan, koji uključuju programe za učenike svih uzrasta iz mnogih područja znanosti.

Hrvatska zvezdarnicu u Tičanu je druga po uspješnosti razotkrivanja asteroida koji bi mogli predstavljati prijetnju za Zemlju, odmah iza NASA-e. Hrvatski tim je od početka 2019. odradio čak 54,5% posla u praćenju tijela koja prolaze blizu Zemlje i predstavljaju moguću prijetnju za nju (*Near Earth Objects - NEO*). Astronom Korado Korlević jedan je od najplodnijih lovaca na asteroide.

Izvori: Wikipedija, enciklopedija, Dragan Roša, Višnja Vučetić...

45. Zagrebačke crtice

Prvi tramvaj u Zagrebu (1891.)

Prvi tramvaj u gradu Zagrebu pušten je u pogon 5. rujna 1891. Prve zagrebačke tramvaje vukli su konji. Za vuču je bilo nabavljeno 70 konja koji su naizmjenično vukli tramvaj. Vagoni su naručeni u Grazu, iz tvornice Weitzer. Bili su dugački 5 metara, široki 1,8 i visoki 2,5 metra. Ukupno se raspolagalo s 17 zatvorenih i 15 otvorenih vagona. Svaki vagon je s lakoćom vukao po jedan konj. Konjski tramvaj u Zagrebu zamijenio je 1910. električni tramvaj.

Trasa konjskog tramvaja bila je: Kvaternikov trg – Vlaška ulica – Draškovićeve – Jurišićeva – Trg bana Jelačića – Ilica do Mandalice (danas Mandeličina ulica). Od te glavne rute odvajale su se dvije pruge: od Ilice do Zapadnog kolodvora, a druga Frankopanskom ulicom pa sve do kraja Savske ceste tj. do Savskog mosta. Remiza se nalazila na Savskoj cesti, na mjestu gdje je danas smješten Tehnički muzej.

Automobilizam u Hrvatskoj

Razvoj automobilizma u Hrvatskoj išao je ukorak s razvitkom automobilizma u Europi i svijetu. Vlasnik prvoga automobila u Hrvatskoj bio je grof Marko Bombelles ml., godine 1898. On je bio i osnivač prvoga hrvatskog automobilnog kluba koji je organizirao prvu automobilnu utrku na području Hrvatske. Nažalost, nije sudjelovao u utrci jer je umro, na svom imanju, na dan prve utrke.

Prva automobilistička utrka za Prvenstvo Hrvatske i Slavonije održana je 8. rujna 1912. godine na relaciji Zagreb – Varaždin – Zagreb. U utrci je sudjelovalo 9 natjecatelja: Ferdinand Budicki u Opelu 20 HP, grof Milan Kulmer u Mercedesu 28 HP, Vilim Haupt i grof Miroslav Kulmer, obojica s Bock-Holländerom 24 HP, Herman Wrastil u Opelu 24 HP, Ljudevit Schlick u Opelu 16 HP, Vjekoslav Heinzl u Opelu 24 HP, potom Julije Rudovits s Opelom 30 HP i barun Dionis Hellenbach u Opelu 24 HP.

U to vrijeme u Hrvatskoj je bilo oko 250 automobila, 20 autobusa i 60 motocikala, a za sudjelovanje u utrci odlučilo se devet vozača.

Titula je pripala Vjekoslavu Heinzlu koji je pobijedio s prosječnom brzinom od 35,3 km/h. Drugo mjesto pripalo je Hermanu Wrastilu, dok je treći bio Ferdinand Budicki.

Jedanaest godina poslije osnivanja prvoga automobilističkog kluba u Europi i na svijetu, francuskog *L'Automobile Club de France*, u Zagrebu je osnovan **Prvi hrvatski automobilni klub 1906.**, a **1907. u Splitu *Auto-club Spalato*.**

Nadnevak koji se uzima za početak djelovanja automobilističkog strukovnog saveza u Hrvatskoj je 13. travnja 1912. kad je pri Hrvatskome športskom savezu osnovana Sekcija za automobilizam. U siječnju 1914. Hrvatska je imala stručno (prvo) glasilo automobilističkog športa, *Hrvatski automobilni list*. Izdavač je bio Prvi hrvatski automobilni klub.

Otvorena tržnica Dolac (1. rujna 1930.)

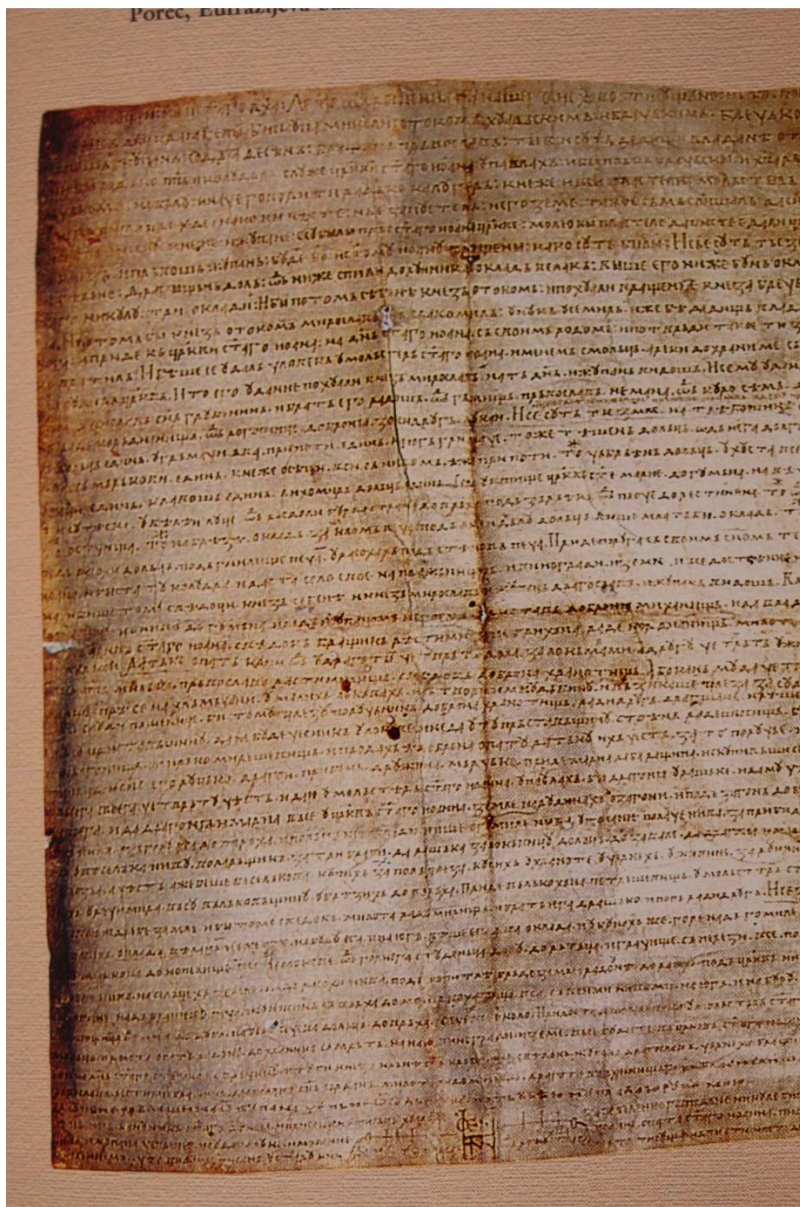
Zagreb je imao tržnicu na Harmici, Trgu bana Jelačića, pa su gradske vlasti odlučile izgraditi novu tržnicu. Nova tržnica je izgrađena na Docu po idejnom rješenju arhitekta Viktora Kovačića. Kovačićev plan nadopunio je arhitekt Vjekoslav Bastl. Radovi su potrajali skoro tri godine jer se osim gornjega dijela odlučilo otvoriti i podzemni s najmodernijim hladnjačama koje su nabavljene u inozemstvu. Nakon tri godine tržnica je dovršena i otvorena 1. rujna 1930.

Tržnica Dolac poznata je po kumicama koje prodaju na štandovima. Kumicama je 2006. godine podignut i spomenik „*Kumica Barica*“ rad kipara **Stjepana Gračana**. Zagrebački kroničar Zvonimir Milčec napisao je: *“Dolac je najljepši, najmonumentalniji spomenik klopi, što ga Zagreb ima. Za gurmane ta je stara tržnica isto što i za bogomoljce katedrala.”*

46. Povaljska listina

Povaljska listina

Povaljska listina najstariji je sačuvani dokument pisan hrvatskom ćirilicom (tzv. bosančicom). Listina je nastala 1. prosinca 1250. godine, a govori o posjedu benediktinskog Samostana sv. Ivana u Povljima na otoku Braču. Listina se čuva u Župnom uredu u Pučišćima na Braču.

Slika 1. Povaljska listina

To je jedan od najstarijih hrvatskih jezičnih i kulturnopovijesnih spomenika, koji nam svojim opsegom i sadržajem, posredno, pruža niz zanimljivih uvida u razne životne aspekte prostora i vremena gdje je nastala te je nezaobilazan izvor proučavanja raznih humanističkih znanosti. Prvi ju je 1881. godine objavio Franjo Rački u 13. knjizi "Starina" i otad je u znanosti poticala

brojne raspore, prvenstveno s obzirom na svoj diplomatski sastav i sadržaj. Naime, u uvodnoj datacijskoj rečenici isprava sadrži godinu 1184., kada su navedenom samostanu vraćeni neki njegovi bivši posjedi, a zatim se niže opisi daljih samostanskih zemljišnih stečevina, sve uz navođenje svjedoka, do završne ovjere egzaminatora Blaža i izjave zaprijetnog hvarskog pisara Ivana da je vjerno zapisao što je vidio "u staru knjigu", uz spomenuti datum i pisarev službeni potpis. Većina istraživača smatra Povaljsku listinu posjedovnom knjigom (kartularom).

S jezičnoga je i grafijskoga stajališta Povaljska listina zanimljiva kao konkretan jezični spomenik napisan/zapisan 1250. godine. Samim svojim postojanjem Povaljska listina i nešto stariji Povaljski prag, koji se također odnosi na događaj iz 1184. godine, svjedoci su žive prisutnosti ćirilice kao jednoga od hrvatskih povijesnih pisama (i slavenskoga bogoslužja kojemu je ona prvenstveno služila) na području srednjovjekovne Dalmacije. Njezina neizdiferencirana grafija ukazuje na poznavanje raznih onodobnih ćiriličkih pisarskih "škola" s jedne i na utjecaje latinske grafije s druge strane, ali ta nam neizdiferenciranost otkriva i jedan značajan jezični podatak. Naime, nesustavnost (ispremiješanost) uporabe grafema u grafijskom nizu e (jat) - y (jery) - i - e ukazuje na to da je u danom prostoru i vremenu već bio utvrđen ikavski refleks jata (uz mogućnost postojanja i nekih riječi s ekavskim refleksom).

U tekstu Listine na prvi su pogled uočljiva tri jezična sloja: u osnovi joj je narodni jezik - čakavski dijalekt otoka Brača prve polovine 13. stoljeća; jezičnu joj nadgradnju pruža onaj jezični medij koji je je imao izgrađen status književnoga jezika, a to je bio crkvenoslavenski hrvatske redakcije, dovoljno blizak da bude razumljiv i dovoljno dalek da tekstu u koji se interpolira daje obilježja visokoga stila. Kao pravni dokument namijenjen konkretnoj potrebi i upotrebi s jedne i budućnosti s druge strane, Listina je morala zadovoljiti kriterij opće razumljivosti i kriterij trajnosti u prostoru i vremenu. Prvi od tih kriterija osigurava narodni jezik u osnovi, a drugi crkvenoslavenski elementi, upotrijebljeni na način da jezik stvarnoga, konkretnog iskaza dignu na razinu književnoga jezika, primjenjivoga na širem prostoru i u drugom vremenu. Na taj način Povaljska listina stoji u začecima onoga razvojnog toka hrvatskoga književnog jezika u prošlosti koji se zasniva na narodnoj osnovi i crkvenoslavenskoj jezičnoj nadgradnji i koji je poznatiji iz nešto mlađih hrvatskih glagoljičkih neliturgijskih spomenika, a ostavio je značajan trag i u kasnijim hrvatskim latiničkim spomenicima. I na kraju, treći je jezični sloj što ga sadrži Povaljska listina - romanski, kao nezaobilazna posljedica višestoljetne slavensko-romanske simbioze na tom prostoru, što se ogleda kako u pojedinim supstratskim elementima što su se utkali u narodni jezik koji je u osnovi teksta, tako i u nekim odrazima latinaške obrazovanosti sastavljača i prepisivača listine. Prema tome, jezik je Povaljske listine rezultat triju silnica: narodnoga (čakavskoga) govora kraja i vremena u kojem je nastala, pisarske tradicije u okviru koje se ostvarila kao pisani tekst (ćirilična hrvatskokrkvenoslavenska) i romansko-latinske tradicije prisutne na danom prostoru u vrijeme njezina nastanka.

Izvori: Franjo Rački, enciklopedija, Josip Bartulić, Stjepan Damjanović

47. Nacionalna i sveučilišna knjižnica

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSK) središnja je knjižnica Republike Hrvatske i Sveučilišta u Zagrebu. Kao stožerna ustanova hrvatske kulture, znanosti i obrazovanja javna je ustanova od nacionalnoga značenja čiji je vlasnik i osnivač Republika Hrvatska. Knjižnica obavlja knjižnične i informacijske djelatnosti nacionalne knjižnice Republike Hrvatske i središnje knjižnice Sveučilišta u Zagrebu te znanstveno-istraživačku i razvojnu djelatnost radi izgradnje i razvoja knjižničnoga sustava Republike Hrvatske.

Godine 1607. osnovana je knjižnica isusovačkoga kolegija u Zagrebu; to je bio početak prikupljanja knjiga. Nakon raspuštanja isusovačkoga reda (1773.) i zatvaranja isusovačkoga kolegija knjižnica ulazi u sastav novoosnovane Kraljevske akademije znanosti (*Regia Academia Zagrabiensis*) (1776. g.).

Kraljevska akademija znanosti ukinuta je 1850. pa Knjižnica pripada novoosnovanoj Pravoslavnoj akademiji. Utemeljenjem Sveučilišta Franje Josipa I., Akademijina knjižnica (*Bibliotheca Regiae Academiae Zagrabiensis*) 1874. prestaje djelovati te dobiva naziv Kraljevska sveučilišna knjižnica, od 1875. do 1918. Knjižnica u sastavu Sveučilišta ima veliku ulogu u visokoškolskom obrazovanju.

God. 1882. Knjižnica je preseljena s Gornjega grada u novu sveučilišnu zgradu (današnja zgrada Rektorata i Pravnoga fakulteta).

Sabor je 1907. godine donio odluku o gradnji nove zgrade za Knjižnicu te je izgrađena zgrada na Marulićevu trgu (djelo arhitekta R. Lubynskogoga) i otvorena 1913. U toj zgradi Knjižnica je bila do 1995. kada je preseljena (28. svibnja) u novu zgradu (ulica Hrvatske bratske zajednice), u kojoj je danas. Zgradu su projektirali hrvatski arhitekti Velimir Neidhardt, Davor Mance, Zvonimir Krznarić i Marijan Hrzić.

Fond Knjižnice

Godine 1777. zagrebački kanonik Adam Baltazar Krčelić darovao je Knjižnici 757 svezaka knjiga i 50 naslova rukopisa. Po nalogu peštanskih vlasti 1789. godine prenesena je gotovo polovica vrijednijih knjiga u peštansku sveučilišnu knjižnicu. Nacionalno je značenje Knjižnica službeno počela stjecati odredbama o obveznom primjerku; godine 1816. stječe pravo besplatnoga primjerka tiskovina iz tiskare Sveučilišta u Pešti (do 1948.).

Biskup Maksimilijan Vrhovac darovao je 1818. godine 825 svezaka knjiga, a grofica Eleonora Patačić 906 svezaka iz obiteljske knjižnice, tako da joj se fond povećao na približno 10 000 svezaka.

Od 1837. Knjižnica je dobila i pravo na obvezne primjerke tiskovina s područja cijele Hrvatske i Slavonije. Godine 1892. u Knjižnicu iz Beča stiže otkupljena vrijedna zbirka knjiga hrvatskoga bana Nikole Zrinskoga iz 17. stoljeća, poznata pod nazivom *Bibliotheca Zriniana*. Također je otkupljena knjižnica Ljudevita Gaja (1893.).

1894. utemeljena je zbirka i čitaonica stare i rijetke građe. Znanstvena udruženja (Zbor liječnika, Pravničko i Prirodoslovno društvo) redovito su donirala aktualnu znanstvenu

literaturu za potrebe sveučilišne nastave tako da je do 1911. Knjižnica prikupila više od 125.000 svezaka.

Od 1914. u prostorijama Sveučilišne knjižnice nalazi se i Metropolitana, bogata zbirka knjiga i dokumenata Kaptolske prvostolne crkve.

Potkraj 1918. Knjižnica je imala više od 145.000 svezaka, a fond joj se nadalje povećavao jer je dobila pravo na obvezni primjerak s područja cijele tadašnje Jugoslavije.

Knjižnica je odvojena od Sveučilišta 1943. i dobila je naziv Hrvatska narodna i Sveučilišna knjižnica. Nakon II. svjetskoga rata vraćen joj je naziv Sveučilišna knjižnica koji je nosila do 1960. kad je dobila naziv Nacionalna i sveučilišna biblioteka, a 1997. naziv se mijenja u Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Knjižnica je smještena u suvremeno uređenu i informatiziranu zgradu. Tada je Knjižnica imala 2 milijuna svezaka. Danas (2020.) NSK ima više od 3,5 milijuna svezaka.

Prva je nacionalna knjižnica u tadanjoj Jugoslaviji koja je informatizirala svoje poslovanje i uvela međunarodne knjižničarske norme.

Knjižnica ima bogatu Zbirku rukopisa, među kojima prijepis *Vinodolskoga zakona*, *Mavrov brevijar*, *Petrisov zbornik*, *Vrbnički statut* i dr. te niz rukopisnih ostavština hrvatskih uglednika i korespondenciju s približno 100.000 pisama, bogatu Zbirku starih i rijetkih tiskanih knjiga (10.295 sv.), Grafičku zbirku (grafike, crteži, plakati, ekslibrisi, razglednice i dr.), Zbirku muzikalija i audiomaterijala (rukopisne i tiskane muzikalije, nosači zvuka), Zbirku zemljopisnih karata i atlasa (30.000 listova karata, atlase, turističke prospekte i dr.), Zbirku magistarskih i doktorskih radova hrvatskih sveučilišta (21.000 sv.), Zbirku službenih publikacija Republike Hrvatske, međunarodnih organizacija i stranih vlada te Zbirku za knjižničarstvo.

NSK čuva i primjerke prve hrvatske tiskane knjige – *Misala po zakonu rimskog dvora* iz 1483. godine. Samo 28 godina nakon što je dovršena Gutenbergova Biblija otisnuta je prva hrvatska tiskana knjiga *Misal po zakonu rimskoga dvora*, 22. veljače 1483. godine. Misal je tiskan na glagoljici, pismu srednjovjekovne Hrvatske. To je prva europska knjiga koja nije tiskana latiničnim slovima, već na hrvatskome jeziku i pismu. Korištena je novija uglata glagoljica. Danas je sačuvano samo 11 nepotpunih primjeraka Misala. Dan 22. veljače slavi se kao Dan NSK-a.

Zbirke NSK:

Zbirke građe posebne vrste

- Zbirka rukopisa i starih knjiga NSK u Zagrebu
- Grafička zbirka NSK u Zagrebu (osnovana 1919.)
- Zbirka zemljopisnih karata i atlasa NSK u Zagrebu (osnovana 1945.)
- Zbirka muzikalija i audiomaterijala NSK u Zagrebu (osnovana 1943.)

Digitalne zbirke

- Digitalizirana baština
- Stare hrvatske novine
- Stari hrvatski časopisi
- Hrvatski arhiv weba

- Digitalni akademski repozitorij

Zbirke u čitaonicama

- Referentna zbirka
- Zbirka knjižničarstva
- Zbirka doktorskih disertacija i magistarskih radova
- Zbirka knjižnične građe o Domovinskome ratu
- Zbirka službenih publikacija

Zadace NSK:

1. izgradnja i organizacija hrvatske nacionalne zbirke knjižnične građe i usklađivanje nabave inozemne znanstvene literature na nacionalnoj razini i na razini Sveučilišta u Zagrebu
2. očuvanje i obnova knjižnične građe u sklopu međunarodnoga programa *Preservation and Conservation* (PAC)
3. promicanje hrvatskih tiskanih i elektroničkih publikacija
4. bibliografska i informacijska djelatnost u sklopu međunarodnih programa
5. izgradnja i organizacija Knjižnice kao središta knjižničkoga sustava Republike Hrvatske i Sveučilišta u Zagrebu
6. znanstvena istraživanja na polju knjižnične i informacijske znanosti
7. izdavačka, izložbena i promotivna djelatnost.

Izvori: mrežne stranice Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Hrvatska enciklopedija

48. Nastanak sveučilišta u Hrvatskoj

Filozofsko-teološko učilište dominikanskog reda osnovano je u Zadru (*Universitas Studiorum Jadertina*) 1396. godine. To je prvo sveučilište na prostoru današnje Hrvatske, koje je djelovalo do 1807. Sveučilište su ukinule francuske okupacijske vlasti koje su osnovale Licej s nastavom iz područja kirurgije, medicine, kemije i prava. Licej je ukinut 1811. godine. Sveučilište u Zadru obnovljeno je 2002.

Za usporedbu, najstarija sveučilišta u europskim gradovima: Bologna 1088., Padova 1222., Pariz 1229. (1160. – 1250.), Sorbona 1257.), Oxford 1096., Montpellier 1150., Cambridge 1209., Salamanci 1225. Barcelona, Perpignan 1303., Canterbury 1320., Prag 1348., Beč 1365. i drugi.

Slika 1. Spomen-ploča o prvom sveučilištu u Hrvatskoj (Zadar) (MJ)

O povijesti školstva na tlu Hrvatske pisao je domenikanac prof. Stjepan Krasić. Objavio je četiri knjige: “*Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili ‘Universitas Jadertina’ 1396. – 1807.*”, “*Liber Almi Studii Generalis S. Dominici Iadrae (1684. –*

1790.)”. “*Nastanak i razvoj školstva od antike do srednjega vijeka*”, “*Prag i Zadar – dva europska sveučilišna središta u XIV. st.*”. Istraživanje prof. Stjepana Krasića je važno zbog otkrića prvog visokog učilišta na našem tlu, u Zadru. Sveučilište “*Universitas studiorum Jadertina*” djelovalo je od 1396. do 1807.

Prof. Stjepan Krasić je u svojoj knjizi, objavljenom u Zadru 1996., “*Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili ‘Universitas Jadertina’ 1396. – 1807.*” otkrio da je u Zadru davne 1396. osnovano prvo hrvatsko sveučilište koje je imalo dva fakulteta (filozofiju i teologiju) s privilegijom davanja najviših akademskih naslova. To otkriće je od najveće

znanstvene i kulturne važnosti za Hrvatsku jer je to pokazatelj da je Hrvatska bila u skupini naprednih europskih zemalja.

Najstarije sveučilište s neprekidnim djelovanjem u Hrvatskoj je *Sveučilište u Zagrebu (Universitas Studiorum Zagradiensis)*. Njegova povijest počinje 23. rujna 1669. kada su diplomom rimskoga cara i ugarsko-hrvatskoga kralja Leopolda I. priznati status i povlastice sveučilišne ustanove tadašnjoj Isusovačkoj akademiji u slobodnom kraljevskom gradu Zagrebu što je prihvaćeno na saboru Hrvatskoga kraljevstva 3. studenoga 1671. godine. Moderno Sveučilište u Zagrebu u današnjem obliku otvorio je hrvatski ban Ivan Mažuranić 19. listopada 1874. temeljem odluke austrijskog cara i hrvatsko-ugarskog kralj Franje Josipa I. (5. siječnja 1874.). Sveučilište je imalo tri fakulteta: Pravni, Bogoslovni, Filozofski, a Medicinski je trebao osnovati. (Osnovan je tek 1917.).

Hrvatska danas ima 9 sveučilišta:

Sveučilište u Zagrebu (lat. *Universitas Studiorum Zagradiensis*, osnovano 23. rujna 1669.),

Sveučilište u Rijeci (lat. *Universitas Studiorum Fluminensis*, 17. svibnja 1973.),

Sveučilište u Splitu (lat. *Universitas Studiorum Spalatensis*, 15. lipnja 1974.),

Sveučilište u Osijeku (lat. *Josip Juraj Strossmayer university of Osijek*, 31. svibnja 1975.),

Sveučilište u Zadru (lat. *Universitas Studiorum Jadertina*, 4. srpnja 2002.),

Sveučilište u Dubrovniku (lat. *Universitas Studiorum Ragusina*, 1. listopada 2003.)

Sveučilište u Puli (lat. *Universitas studiorum Polensis Georgii Dobrila*, 29. rujna 2006.),

Hrvatsko katoličko sveučilište (lat. *Universitas Studiorum Catholica Croatica*, 3. lipnja 2006.

Sveučilište Sjever (lat. *University North*, 22. siječnja 2014. (integracijom Veleučilišta u Varaždinu i Medijskog sveučilišta iz Koprivnice).

Jedino sveučilište izvan Republike Hrvatske na hrvatskom jeziku, koje čuva i njeguje hrvatski kulturni identitet, Sveučilište je u Mostaru (lat. *Universitas studiorum Mostariensis*, osnovano 11. veljače 1977.).

Prvo strano sveučilište na području Republike Hrvatske je *Alma Mater Europaea (Službeni naziv: Alma Mater Europaea Europske akademije znanosti i umjetnosti)*, sa sjedištem u Salzburgu (Austrija) i svojim studijskim centrima u većim gradovima u Europi. Osnovala ga je Europska akademija znanosti i umjetnosti koja okuplja približno 1500 znanstvenika i umjetnika te čak 29 dobitnika Nobelove nagrade.

49. Od Isusovačke akademije do modernoga Sveučilišta u Zagrebu

Početak rada Sveučilišta u Zagrebu, formalno-pravno, započinje 23. rujna 1669. godine kada su Diplomom rimskog cara i ugarsko-hrvatskog kralja Leopolda I. priznati status i povlastice sveučilišne ustanove tadašnjoj isusovačkoj Akademiji u slobodnom kraljevskom gradu Zagrebu. Diploma se čuva u Hrvatskom državnom arhivu.

Prije toga vrijedno je spomenuti da su u srednjemu vijeku zagrebački biskup Stjepan II. Babonić (? – 1247.) i blaženi Augustin Kažotić (1260. – 1323.) radili na uspostavi studija bogoslovije i filozofije. Godine 1607. otvorena je Isusovačka gimnazija na kojoj je započeo Filozofski studij 1662.

Slika 1. Zgrada rektorata Sveučilišta u Zagrebu (MJ)

Od 1669. godine Filozofski studij u Zagrebu počinje i formalno-pravno djelovati kao *Neoacademia Zagrabiensis*, javnopravna visokoškolska ustanova. Hrvatski Sabor je Diplomu potvrdio na zasjedanju 3. studenoga 1671.; stoga Sveučilište godinu 1669. uzima kao godinu svoga utemeljenja, a 3. studenoga se obilježava Dan Sveučilišta u Zagrebu. Isusovci su vodili Akademiju do 1773. Te je godine papa Klement XIV. raspustio red, a obnovio ga je papa Pio VII. 1814.). Carica i kraljica Marija Terezija 1776. izdaje dekret o osnivanju Kraljevske akademije znanosti (*Regia scientiarum academia*). Akademija je imala tri studija: filozofiju, bogosloviju i pravo. Nakon ukidanja Akademije 1850. rad nastavlja Pravoslavna akademija do osnutka modernoga Sveučilišta u Zagrebu (1874.).

Na poticaj biskupa Josipa Jurja Strossmayera Hrvatski sabor je 1861. donio zakonsku osnovu za Sveučilište u Zagrebu. Car Franjo Josip I. potpisao je zakonski članak koji 5. siječnja 1874. dobiva vladarevu sankciju. Temeljem toga dokumenta hrvatski je ban Ivan Mažuranić 19.

listopada 1874. svečano otvorio moderno Sveučilište u Zagrebu (Sveučilište Franje Josipa I.). U sastavu sveučilišta bili su Pravni, Bogoslovni i Mudroslovni (Filozofski) fakultet, a Medicinski fakultet je trebao tek oformiti. Na početku rada Sveučilište je bilo u staroj zgradi gimnazije na Katarininom trgu. 1882. rektorat Sveučilišta preselio je u današnji zgradu na Kazališnom trgu, (ispred HNK), u zgradu tvornice duhana.

Prvi rektor Sveučilišta u Zagrebu bio je kanonik Matija Mesić, 1874./75.

Pri Filozofskom fakultetu osnovan je 1882. farmaceutski tečaj, a 1898. i Šumarska akademija. U toj akademiji organiziran je 1908. geodetski tečaj koji je 1919. uključen u sastav Tehničke visoke škole. Akademske godine 1917./18. osnovan je Medicinski fakultet.

Nakon Prvoga svjetskog rata osnivaju se novi fakulteti: Gospodarsko-šumarski (1919.), Veterinarski fakultet (1924.), Tehnički fakultet (1926.) i Farmaceutsko-biokemijski fakultet (1942.)

Nakon Drugoga svjetskog rata osnovan je Prirodoslovno-matematički fakultet (1946.), Ekonomski fakultet (1947.), Fakultet političkih znanosti (1962.), Stomatološki fakultet – (1967.) i drugi.

Tijekom Domovinskoga rata Sveučilište se preustrojilo prema europskim načelima.

Katoličko-bogoslovni fakultet komunistička je vlast ukinula godine 1952. pa je fakultet djelovao izvan Sveučilišta do 1991. kada se odluka o ukidanju fakulteta proglašava ništavnom i priznaju se sve diplome izdane tijekom 4 desetljeća.

Tijekom godina od 1994. do 2019. vršene su organizacijske promjene na Sveučilištu u skladu s promjenama Zakona o visokom učilištima te usklađivanje s europskim standardima.

Sveučilište u Zagrebu danas čini 30 fakulteta, 3 akademije, jedan interdisciplinarni studij i jedan sveučilišni centar te Sveučilišni računski centar i studentski centri u Zagrebu, Sisku i Varaždinu.

Studentski centar je otvoren 15. travnja 1959. godine. Odluka o osnivanju Studentskoga doma u Zagrebu donesena je 1960.

Godine 2019. Sveučilište u Zagrebu slavi 350 godišnjicu svoga postojanja.

50. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU) najviša je hrvatska znanstvena i umjetnička institucija. Utemeljitelj HAZU-a bio je Josip Juraj Strossmayer.

Temelje HAZU-a položio je Josip Juraj Strossmayer, 10. prosinca 1860., kada je prvoj Banskoj konferenciji uputio pisanu darovnicu i dao novčani prilog (50.000 forinti) nužan za zakladu akademije. Njegov primjer ubrzo slijedi cijela Hrvatska. Hrvatski sabor **29. travnja 1861.** jednoglasno prihvaća Strossmayerov prijedlog o osnutku Akademije znanosti i stavlja je u svoju zaštitu, a istoga dana izabran je odbor koji će izraditi statut Akademije, s jasnim određenjem njezine svrhe i ustroja. Tada su prihvaćena Pravila i u obliku zakonskoga prijedloga poslana su kralju na sankciju, koji ih potvrđuje tek 7. kolovoza 1863. uz zahtjev za promjenom određenih tekstualnih izričaja zbog posebnih interesa bečkih političkih čimbenika. Novoizabrani Sabor 1865. prerađuje Pravila i **kralj odobrava prilično izmijenjena pravila o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti tek 4. ožujka 1866. godine. Odmah zatim vladar je potvrdio i prvih 14 (od 16) pravih članova Akademije.** Ta pravila ostala su nepromijenjena do početka Drugoga svjetskoga rata.

Slika 1. Zgrada HAZU-a u Zagrebu

Na sjednici 26. srpnja 1866. članovi prihvaćaju Poslovnik te biraju Josipa Jurja Strossmayera za pokrovitelja, a kanonika i povjesničara Franju Račkoga za prvog predsjednika. Bila su osnovana tri razreda: historičko-filološki, filozofičko-juridički i matematičko-prirodoslovni. Zahvaljujući naraslomu fondu, od 1919. djeluje još i umjetnički razred.

Biskup Strossmayer dao je također inicijativu za gradnju Akademijine palače na Zrinjevcu u kojoj će se smjestiti i njegova galerija slik. Gradnja palače započeta je u kolovozu 1877., a

završena je u ljeto 1880., u stilu firentinske renesanse po Strossmayerovoj želji. On je darovao četvrtinu cijeloga iznosa za gradnju palače. Četiri godine kasnije primila je Akademija pod svoj krov novi i najveći dar svoga pokrovitelja: 256 umjetnina, od toga ponajviše slika (ukupno 235), koje najvećim dijelom pripadaju različitim talijanskim slikarskim školama. U Strossmayerovoj prisutnosti 9. studenoga 1884. otvorena je u Akademijinoj palači Strossmayerova galerija.

Nacionalna akademija znanosti i umjetnosti u svojim je početnim danima uzela ime akademije *Slavorum meridionalium* (južnoslavenska) kao iskaz romantično-utopijskog pogleda na slavensko jedinstvo europskog juga, da bi tek u doba samostalne Hrvatske (ne računajući odluku o hrvatskom imenu iz vremena Banovine Hrvatske i razdoblja NDH) u potpunosti zadobila narodno ime koje i danas nosi u skladu s riječima Franje Račkoga: *“Naša je Akademija osnovana ponajprije da hrvatskomu narodu služi, da ispituje njegov jezik, njegovu povijest i književnost...”*

Pod nazivom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti djelovala je do proglašenja NDH 1941., kada je ukinuta i osnovana pod nazivom Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU). Nakon II. svjetskog rata obnovljena je pod nazivom JAZU (1947.), da bi Hrvatski sabor 1991. izglasovao nov Zakon o Akademiji i donio odluku o njezinu ponovnom preimenovanju u HAZU.

lanovi Akademije, prema Statutu iz 1974., mogu biti počasni, pravi (redoviti), dopisni i suradnici (od kraja 1971. do 1991. postojali su i izvanredni članovi). Sveukupno Akademija broji do 160 redovitih članova, do 160 dopisnih te 100 članova suradnika. Svake druge godine sastaje se Skupština za izbor novih redovitih i dopisnih članova te članova suradnika. Pritom svaki razred prima obično jednoga redovitog člana, više članova suradnika te dopisnih članova. Prijedloge za izbor daju Akademijini razredi, vijeća fakulteta i umjetničkih akademija, sveučilišni senat te znanstvena vijeća znanstvenih institucija. Svi redoviti i počasni članovi Akademije čine Skupštinu, najviše upravno tijelo Akademije. U sklopu uprave djeluje i Predsjedništvo Akademije, te Uprava i Koordinacijski odbor kao pomoćna tijela Predsjedništva Akademije.

Akademija je podijeljena u razrede, pri čemu su isprva djelovala tri, od 1919. četiri, a od 1955. osam razreda. Danas ih ima devet: 1. za društvene znanosti; 2. za matematičke, fizičke i kemijske znanosti; 3. za prirodne znanosti; 4. za medicinske znanosti; 5. za filološke znanosti; 6. za književnost; 7. za likovnu umjetnost; 8. za glazbenu umjetnost i muzikologiju; 9. za tehničke znanosti.

Nositelji Akademijinih zadataka su razredi. Radni sastav razreda čine redoviti članovi, a u širi sastav ulaze i dopisni članovi i članovi suradnici. Razredi, koje vode njihovi tajnici, svoje odluke donose na sjednicama.

Akademija ima i svoje znanstvenoistraživačke i umjetničke jedinice u Zagrebu i izvan Zagreba koje se u pravilu nalaze u nadležnosti pojedinih razreda. Njihove voditelje na prijedlog razreda imenuje Predsjedništvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Muzejsko-galerijske jedinice: Gliptoteka, Hrvatski muzej arhitekture, Kabinet grafike, Strossmayerova galerija starih majstora, Muzej i zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu, Memorijalna zbirka Maksimilijana Vanke u Korčuli i Arboretum Trsteno.

Unutar Akademije djeluju i: Arhiv Akademije, Orijentalna zbirka, Knjižnica i Zaklada HAZU te niz kabineta i centara: Kabinet za arhitekturu i urbanizam, Kabinet za pravne, političke i sociološke znanosti “Juraj Križanić”, Kabinet za proučavanje strukture i funkcije osjetnih organa, Kabinet za istraživanje i standardizaciju imunoloških supstancija i Centar za kemiju organskih spojeva.

Akademija veliku pozornost posvećuje nakladničkoj djelatnosti u okviru koje se izdaju mnogobrojni časopisi, knjige, monografije, rječnici, katalogi izložaba. Prvi broj najstarije serije izdanja pod nazivom Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izišao je 1867. Od 1867. i do 2012. tiskano je 514 svezaka. Slijedila su nakon toga i druga Akademijina izdanja, kojima je obilježen njezin rad: Spomenici koji se odnose na povijest južnih Slavena (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*), zbirka izvora za povijest južnih Slavena (od 1868.), Starine (od 1869.), Stari pisci hrvatski (od 1869.), Povijesno-pravni spomenici južnih Slavena (*Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium*), zbirka pravnih izvora (od 1877.), Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (od 1877.), Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika (1880–1976.), Djela Jugoslavenske akademije (od 1882.), Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena (od 1896.), Građa za povijest književnosti Hrvatske (od 1897.) te Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*), koji obuhvaća diplomatske isprave iz razdoblja 743.–1400., a do sada je objavljeno (od 1904. do 1990.) 18 svezaka. God. 1990. započeo je rad na izradi dopuna te edicije, a do sada su tiskana dva sveska: Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Dodaci (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Supplementa*) (I–II, 1998. – 2002.).

Pojedini Akademijini znanstveni instituti izdaju posebne edicije s najnovijim istraživanjima za određeno područje. Od sredine 1990-ih Akademija radi na projektu Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost, kojemu je cilj izdavanje višejezične sinteze hrvatske povijesti u pet svezaka. Do 2009. objavljena su četiri sveska od kojih su neki prevedeni na francuski i engleski jezik, a pripremaju se i izdanja na njemačkom i ruskom. U tijeku je i projekt *Acta Croatica*, u sklopu kojega se priprema novo kritičko izdanje najvažnijih hrvatskih diplomatskih isprava pisanih glagoljicom za razdoblje srednjeg i ranog novog vijeka.

Službeni dan HAZU-a je 29. travnja, kao spomen na odluku Hrvatskoga sabora (29. IV. 1861.) kojom je prihvaćen prijedlog J. J. Strossmayera o osnivanju JAZU-a u Zagrebu i o njezinu stavljanju pod saborsku zaštitu. Dana 15. travnja 1993. Skupština Akademije donijela je odluku o proslavi Dana HAZU te odluku o osnivanju Nagrade Hrvatske akademije. Unutar Akademije djeluje Zaklada HAZU-a radi financijske potpore značajnijim znanstvenoistraživačkim projektima.

Knjižnica HAZU

Knjižnica HAZU-a jedna je od najvećih i najbogatijih hrvatskih znanstvenih knjižnica. Osnovana je 1867., a već 1868. Akademija je kupila privatnu biblioteku I. Kukuljevića Sakcinskoga, hrvatskog političara i povjesničara, od 12 000 svezaka. Do danas su mnogi znameniti ljudi darivali, oporučno ostavljali ili prodavali svoje knjige (I. Ignatijević Tkalac, D. Kušlan, F. Kurelac, M. Bogović, B. Šulek, F. Rački, F. Marković, I. Tkalčić, I. Milčetić, A. Trumbić, Nada Klaić, M. D. Grmek i dr.).

Knjižnica je namijenjena istraživačima u području humanističkih i društvenih znanosti. Fond sadrži oko 300.000 svezaka knjiga i vrlo bogatu zbirku stranih i domaćih serijskih publikacija te poseban odjel starih i rijetkih knjiga, u kojem se čuvaju i prva izdanja djela D. Zlatarića, H. Lucića, A. Čubranovića, M. Držića, J. Barakovića, M. Marulića, M. Divkovića, F. Vrančića, M. Vlačića, P. Zrinskoga, P. R. Vitezovića, I. Lucića, B. Krčelića i dr. Knjižnica redovito izmjenjuje Akademijina izdanja približno sa 700 akademija i znanstvenih institucija u Europi i svijetu, bibliografsko je središte Akademije, a postupno se pretvara i u središte Akademijina knjižničnoga sustava i suvremeni informacijsko-referalni centar kojemu je zadaća posredovanje svih vrsta informacija o Akademiji i njezinim izdanjima.

Akademija se pod vodstvom Strossmayera i Račkoga postupno razvila u uglednu znanstvenu ustanovu koja je uspostavljala suradnju sa svim starijim europskim akademijama. Strossmayer je Akademiju nazvao južnoslavenskom u želji da pomogne znanstvenom i kulturnom uzdizanju i drugih južnoslavenskih naroda (uključivši i Bugare). Ali, zagrebačka je Akademija i po sastavu radnoga članstva i po svome djelovanju već u početku bila i trajno ostala hrvatskom akademijom. Osim toga, ubrzo nakon osnivanja JAZU-a u Zagrebu, bila je osnovana Srpska, pa Bugarska akademija, pa tako nije mogla biti ostvarena zamisao osnivača da Akademija u Zagrebu ostane zajednička akademija svih naroda na slavenskom jugu. Sva znanstvena nakladnička djelatnost Akademije u Zagrebu bila je trajno i prvenstveno usmjerena istraživanjima hrvatske povijesti, kulture, jezika i njezine prirodoslovne baštine.

Prvi predsjednik Akademije dr. Franjo Rački, pokazao se izvrsnim organizatorom znanstvenoga rada. Pod njegovim rukovodstvom pokrenute su i uređivane mnoge Akademijine edicije i publikacije. Tako je već 1867. godine objavljen prvi broj znanstvenog časopisa Rad. Rad je, sve do svoga 60-og broja (1882. godine), bio zajedničko znanstveno glasilo svih razreda Akademije. Nakon toga pojedini razredi počeli su tiskati vlastite serije, pa je do danas tiskan 531 svezak; i to je najopsežnija serija Akademijinih izdanja.

Godine 1877. tiskan je prvi svezak Ljetopisa koji ubrzo postaje redovita godišnja publikacija Akademije i njezin administrativni glasnik. Do danas je tiskano 120 knjiga Ljetopisa. Budući da je istraživanje hrvatske prošlosti ostalo dugo vremena glavnim zadatkom Akademije, nije čudo da se broj izdanja iz tog znanstvenog područja naglo povećao. Već 1868. počinju izlaziti *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, u kojima se tiskaju veći i kompaktni dijelovi arhivske građe (do sada 57 svezaka). Iduće godine (1869.) počinju izlaziti

Starine koje u pravilu objavljuju fragmentarni arhivski materijal iz naše političke i književne prošlosti. Ove glavne edicije slijede podserije, kao *Monumenta historica Ragusina*, Spomenici Hrvatske krajine, djela starih hrvatskih povjesničara pod naslovom *Scriptores*. U seriji *Monumenta historico-iuridica* počinju se objavljivati statuti dalmatinskih gradova, urbari i stari zakoni pisani hrvatskim jezikom (13 svezaka). Krajem stoljeća (1896.) počinje izlaziti i Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena (do sada tiskano 58 svezaka).

Među brojnim serijama Akademijinih izdanja navodimo samo neke najvažnije: *Građa za povijest književnosti hrvatske* (objavljeno 39 svezaka); *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (objavljeno 18 svezaka); *Noviji pisci hrvatski* (12 svezaka); *Hrvatski latinisti* (10 svezaka); *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske* (22 sveska); opsežne monografije koje se odnose na hrvatsku povijest, hrvatski jezik i hrvatsku zemlju objavljeni su u seriji *Djela* (75 svezaka); *Prirodoslovna istraživanja* (107 svezaka); *Pomorsko pravo* (10 svezaka); *Građa za pomorsku povijest Dubrovnika* (5 svezaka); *Problemi sjevernog Jadrana* (15 svezaka) itd.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti organizirala je preko stotinu znanstvenih skupova u kojima su valorizirana djela zaslužnih pripadnika hrvatskoga naroda tijekom cjelokupne njegove povijesti. Osim toga, organizirani su brojni skupovi posvećeni proučavanju povijesti i privrednoga razvoja naših krajeva i gradova te znanstveni skupovi o razvojnim problemima hrvatske domovine. U okviru djelatnosti na objavljivanju rječnika Akademija je objavila Mažuranićeve *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik* (11 svezaka) te Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića* (do sada objavljeno 14 svezaka) i *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika* (13 svezaka). Gotovo stotinu godina radilo se na velikom *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (97 svezaka).

Nakon uspostave samostalne i demokratske Republike Hrvatske, Hrvatski sabor je 26. lipnja 1991. na prijedlog Akademije donio novi zakon o HAZU kao najvišoj znanstvenoj i umjetničkoj ustanovi u Republici Hrvatskoj, čime je zakonski potvrđena činjenica njezina cjelokupnoga dotadašnjega djelovanja.

Glavne zadaće Akademije utvrđene su u članku 3. Zakona o HAZU, i to kako slijedi:

- Akademija potiče i organizira znanstveni rad i zalaže se za primjenu postignutih rezultata, razvija umjetničku i kulturnu djelatnost i brine o hrvatskoj kulturnoj baštini i njezinoj afirmaciji u svijetu;
- objavljuje rezultate znanstvenih istraživanja i umjetničkog stvaralaštva;
- daje prijedloge i mišljenja za unapređivanje znanosti i umjetnosti na područjima koja su od osobite važnosti za Republiku Hrvatsku.

Izvori: hrvatska enciklopedija, info.hazu.hr, noviweb.hazu.hr

51. Hrvatski športski savezi

Hrvatski športski savez (HŠS) osnovan je 5. listopada 1909. godine (prema nekim izvorima 8. listopada 1909.) u Zagrebu u svratištu "Griču" kao središnja športska organizacija koja je koordinirala radom klubova raznih športskih grana. Cilj HŠS-a bio je izbjeći učlanjivanje hrvatskih klubova u mađarski ili austrijski savez te samostalno istupanje na međunarodnom športskom polju.

Bez športskih natjecanja klubovi nisu mogli napredovati niti opstati te je daljnji napredak hrvatskog športa ovisio o osnivanju jednog općeg saveza svih športskih grana. Prvu inicijativu za osnivanjem Saveza dao je **Mario Rieger Vinodolski**, poznati športski novinar i djelatnik, te tajnik PNIŠK-a u tjedniku "*Hrvatski športski list*" od 1. lipnja 1908. godine. Poziv na sastanak objavljen je 1. rujna 1908. godine, a sastanak se trebao održati 18. rujna 1908., ali nije uspio jer je došao premali broj članova. HAŠK-u je tijekom 1909. godine bilo potrebno postojanje Saveza jer je imao poteškoća u dogovaranju nogometnih utakmica s klubovima iz austrijskoga i mađarskoga Saveza, te je napokon 5. listopada 1909. godine osnovan Hrvatski športski savez.

Slika 1. Spomenik Draženu Petroviću u Zagrebu

Prvi odbor i članovi

Na osnivačkoj skupštini Saveza bili su nazočni pedstavnici HAŠK-a, I. hrvatskoga mačevalačkoga kluba, I. hrvatskoga sklizalačkoga društva, I. hrvatskoga automobilskoga kluba, I. hrvatskoga biciklističkoga kluba, Zagrebačkoga koturaškoga kluba Orao i

Hrvatskoga športskoga kluba Academia, svi iz Zagreba. Za prvoga predsjednika izabran je prof. Ljudevit Andrassy, a za tajnika Milovan Zoričić. Zbog političkih previranja u tadašnjoj Austro-Ugarskoj Monarhiji do odobrenja rada i pravila HŠS-a došlo je tek 10. kolovoza 1910. godine. 1912. novim članovima postaju Koturaško društvo Sloga iz Varaždina, Veslački klub Neptun iz Osijeka, Koturaški klub Zvijezda iz Karlovca, Hrvatsko planinarsko društvo, Koturaško društvo Sokol, Športski klub Concordia, Hrvatski tipografski športski klub Zagreb i Prvi hrvatski građanski športski klub, svi iz Zagreba. 1913. godine Savezu pristupa i Športski klub Ilirija iz Ljubljane. HŠK Hajduk iz Splita i Hrvatski veslački klub Jadran iz Zadra članovi su od 1914. godine.

Aktivnosti

Svake godine održavala se glavna skupština na kojoj se birao upravni odbor, prihvaćali pravilnici i vršena imenovanja referenata. Zbog početka Prvoga svjetskoga rata zabranjuje se rad HŠS-a 27. srpnja 1914. Dana 1. kolovoza 1918. Zemaljska vlada u Zagrebu službeno dopušta rad HŠS-a. Na inicijativu HŠS-a osnovan je **Jugoslavenski olimpijski odbor, 14. prosinca 1919.** te sve sekcije HŠS-a proširuju svoj djelokrug na čitav teritorij Kraljevine SHS, odnosno proglašavaju se jugoslavenskim savezima za pojedine športove.

Hrvatski planinarski savez osnovan je 15. listopada 1874. u Zagrebu,

Hrvatski biciklistički savez osnovan je 1894. u Zagrebu.

Hrvatski gimnastički savez osnovan je 6. studenoga 1904. na Sušaku – Rijeka.

Hrvatski plivački savez osnovan je 5. listopada 1909. u Zagrebu.

Hrvatski mačevalački savez osnovan je 30. ožujka 1911. u Zagrebu.

Hrvatski šahovski savez osnovan je 12. svibnja 1912. u Zagrebu.

Hrvatski nogometni savez osnovan je 13. lipnja 1912. u Zagrebu.

Hrvatski atletski savez osnovan je 1912. godine u Zagrebu kao Hrvatski atletski podsavez.

Hrvatski boksački savez osnovan je 22. listopada 1921. u Zagrebu.

Hrvatski teniski savez osnovan je 22. srpnja 1922. u Zagrebu.

Hrvatski motociklistički savez osnovan je 1924., a obnovljen 25. siječnja 1997. u Zagrebu.

Hrvatski kuglački savez osnovan je 21. veljače 1932. u Zagrebu.

Hrvatski hokejski savez osnovan je 15. travnja 1936. u Zagrebu.

Hrvatski skijaški savez osnovan je 1939. u Zagrebu.

Hrvatski kajakaški savez osnovan je 26. kolovoza 1939. u Zagrebu.

Hrvatski stolnoteniski savez osnovan je 22. listopada 1939. u Zagrebu.

Hrvatski klizački savez osnovan je 28. listopada 1939. u Zagrebu.

Hrvatski veslački savez osnovan je 4. studenoga 1939. u Zagrebu.

Hrvatski odbojkaški savez osnovan je 25. lipnja 1946. u Zagrebu.

Hrvatski konjički savez osnovan je 1948. u Zagrebu.

Hrvatski streljački savez osnovan je 6. lipnja 1948. u Zagrebu.

Hrvatski košarkaški savez osnovan je 19. prosinca 1948. u Zagrebu.

Hrvatski dizački savez osnovan je 1949. u Osijeku.

Hrvatski hrvački savez osnovan je 18. ožujka 1949. u Zagrebu.

Hrvatski jedriličarski savez osnovan je 18. prosinca 1950. u Zagrebu.

Hrvatski judo savez osnovan je 1. rujna 1951. u Zagrebu.

Hrvatski boćarski savez osnovan je 10. listopada 1951. u Rijeci.

Hrvatski vaterpolski savez osnovan je 21. svibnja 1971. u Splitu.

Najbolji hrvatski športaši i uspjesi (od 1990.)

Atletika: Blanka Vlašić, Sandra Perković, Sara Kolak, Marija Vrajić-Trošić, Ana Šimić, Ivana Brkljačić, Laura Štefanac, Branko Zorko, Stipe Žunić, Martin Marić, Filip Mihaljević, Marin Premeru, Edis Elkasović...

Boks: Stipe Drviš, Željko Mavrović, Filip Hrgović, Ivana Habazin, Mirko Filipović, Stjepan Božić, Filip Palić, Vedran Đipalo, Marijo Šivoli, Mirsad Ahmeti, Hrvoje Sep, Nikolina Čačić...

Dizanje utega: Nikolaj Pešalov

Gimnastika: Tin Srbić, Robert Seligman, Filip Ude, Tomislav Marković, Marijo Možnik, Ana Đerek, Anton Kovačević, Tina Erceg, Tomislav Marković, Tijana Tkalčec, Leonardo Kušan, Matija Baron ...

Hrvanje: Vlado Lisjak, Josip Čorak, Milan Nenadić, Neven Žugaj, Jelena Kastaneti, Slavko Koletić, Nenad Žugaj, Karko Čović, Božo Starčević, Krešimir Jurković, Dominik Etlinger, Ivan Lizatović, Tonimir Sokol ...

Jedrenje: Karlo Kuret, Tonči Stipanović, Šime Fantela, Igor Marenčić, Ivan Kljaković Gašpić, Tina Mihelić, Enia Ninčević...

Kajak i kanu na divljim vodama: Filip Benjak, Tomislav Crnković, Andrej Gluecks, Emil Milihram, Zlatko Sedlar, Danko Herceg, Dražen Funtak...

Košarka: Osvajači srebrne medalje na Olimpijskim igrama, brončane medalje na Svjetskom i Europskom prvenstvu, Dražen Petrović i niz sjajnih košarkaša...

Nogomet: Osvajanje brončane medalje na Svjetskom prvenstvu 1998. godine i srebrene medalje na Svjetskom prvenstvu 2018. godine. Davor Šuker osvajač Zlatne kopačke, Luka Modrić osvajač Zlatne lopte, najbolji nogometaš sezone (FIFA), najbolji nogometaš sezone (UEFA), najbolji nogometaš svjetskog prvenstva u Rusiji...

Plivanje: Duje Draganja, Sanja Jovanović, Mario Todorović, Gordan Kožulj, Miloš Milošević, Saša Imprić, Matea Samardžić...

Rukomet: Osvajači 19 medalja s velikih natjecanja (OI, SP, EP, MI). Osvajači zlatnih olimpijskih medalja (Atlanta, Atena), zlatne medalje na Svjetskom prvenstvu 2003., 4 zlatne medalje na Mediteranskim igrama...

Skijanje: Janica Kostelić (4 zlatne i 2 srebrene olimpijske medalje, 5 svjetskih prvenstava, 3 velika i 7 malih globusa); Ivica Kostelić osvajač velikoga kristalnoga globusa, 4 srebrene olimpijske medalje, zlatna, srebrna i brončana na svjetskim prvenstvima, svjetski skijaški kup, veliki globus i 5 malih globusa)...

Tenis : Iva Majoli, Osvajači dva Davis cupa, Mario Ančić, Ivan Ljubičić, Ivo Karlović, Goran Ivanišević, Goran Prpić, Marin Čilić, Borna Ćorić, Ivan Dodig, Mate Pavić...

Vaterpolo: Vaterpolo reprezentacija Hrvatske do sada je osvojila 13 medalja na velikim natjecanjima. Olimpijski pobjednici (2012.), dvije srebrene olimpijske medalje (1996., 2016.), osvajači svjetskoga prvenstva (2007., 2017.) i osvajači Europskoga prvenstva (2010.)...

Kuglanje: Zdravko Boljat, Maria Mušanić, Darinka Bunić...

Šah: Zdenko Kožul, Ivan Šarić ...

Biatlon: Jakov Fak

Taekwondo: Martina Zupčić, Sandra Šarić, Lucija Zaninović, Ana Zaninović, Lana Banely, Iva Radoš...

Streljaštvo: Giovanni Cernogoraz, Snježana Pejčić, Josip Glasnović...

Veslanje: 5 medalja na Olimpijskim igrama (1 zlatna, 3 srebrne i 1 brončana). Siniša Skelin, Nikša Skelin, Igor Boraska, Tihomir Franković, Tomislav Smoljanović, braća Valent i Martin Sinković, Damir Martin, David Šain, Mario Vekić, Ante Kušurin, Krešimir Čuljak, Igor Francetić, Branimir Vujević, Silvio Petriško (kormilar)...

Stolni tenis: Zoran Primorac, Tamara Boroš...

Izvori: Hrvatski nogometni savez 1912. -1992., 80. obljetnica, Zagreb [1992.], Knjižnice grada Zagreba, Hrvatski športski list, str. 6, 1. lipnja 1908., Roman Garber, ur., Zlatni jubilej ZNS: 1919. – 1969., Zagreb: Zagrebački nogometni savez, [1969.], Hrvatski nogometni savez: Povijest od 1912.; Wikipedija

52. Ljekarništvo na tlu Hrvatske

Slika 1. Ljekarna Male Braće u Dubrovniku (MJ)

Ljekarništvo (farmacija, apotekarstvo), zdravstvena djelatnost koja obuhvaća nabavu, izradbu i čuvanje lijekova, ispitivanje njihovih svojstava i kakvoće, opskrbu stanovništva lijekovima i drugim sredstvima za zaštitu zdravlja te pružanje kvalitetne i stručne zdravstvene usluge.

Slika 2. Spomen-ploča u Trogiru (MJ)

Ljekarništvo se počelo razvijati u samostanima gdje su se svećenici bavili uzgojem ljekovitoga bilja te ga rabili za liječenje. Tragovi samostanskoga ljekarništva nađeni su u franjevačkim samostanima u Dubrovniku i Varaždinu.

Najranije javne ljekarne na hrvatskim prostorima bile su u obalnom dijelu: Trogir 1271., Dubrovnik i Split 1282., Zadar 1289., Kotor i Rab 1326., Pula 1353. i Šibenik 1420.

Prva javna ljekarna na hrvatskom tlu, potvrđena dokumentima, je ljekarna u Trogiru, 1271.

U Dubrovniku je u državnoj bolnici „*Domus Christi*“ 1420. godine utemeljena bolnička ljekarna.

Tijekom 18. st. u Hrvatskoj su otvorene gradske ljekarne: Osijek 1697., Rijeka 1709., Poreč prije 1730., Koprivnica 1762., Karlovac 1768., Virovitica i Samobor 1770., Varaždin, Vodnjan i Križevci 1773., Volovsko 1777., Rovinj 1784., Pazin 1785. itd.

Ljekarna Male braće

Ljekarna Male braće u dubrovačkom franjevačkom samostanu jedna je od najstarijih u Europi, a smatra se da je osnovana 1317. kad i samostan. Ujedno je najstarija europska ljekarna koja djeluje i danas. Najstariji sačuvani dokument koji spominje rad ljekarne datiran je na 18. srpnja 1357. godine.

Ljekarna se prvotno koristila za potrebe redovnika, no kasnije je otvorena za cijelu dubrovačku javnost. Danas se u sklopu samostana, uz ljekarnu koja još uvijek radi, nalazi i muzej. Važnost ljekarne je i u mnogobrojnim sačuvanim povijesnim dokumentima poput recepata ili knjiga iz područja medicine i farmakologije. Arhiv samostana danas posjeduje dragocjene knjige iz farmakologije i medicine te oko 2000 recepata, od kojih je samo manji dio izložen u muzeju. Sačuvano je i mnoštvo ljekarničkih predmeta iz 15. i 16. stoljeća, a u muzeju su izložene različite preše, mužari, uređaj za destilaciju vode, vage, mjerice i dr. Među izlošcima posebno se ističu farmaceutske vaze iz Siene i Firence.

Prostorije ljekarne početkom 20. stoljeća o vlastitom trošku uredio je ljubitelj dubrovačkih starina i dobročinitelj Ignacije (Inje) Amerling, o čemu svjedoči spomen-ploča u klastru samostana.

Ljekarne u Zagrebu

Prva ljekarna u Zagrebu, na Griču, zvana ***K crnom orlu***, spominje se 1355. godine u parnici između apotekara Jacobusa, podrijetlom Talijana, i jednog krznara. Ljekarna i danas radi u Kamenitoj ulici u Zagrebu.

Ljekarna Sv. Marije na zagrebačkom Kaptolu druga je gradska ljekarna po starosti u gradu Zagrebu. Potom slijede: ***Ljekarna K Zrinjskom*** (današnja lokacija Zrinjevac 20), ***Ljekarna K svetom Antunu*** nalazi se na današnjoj lokaciji Ilica 301 (Kustošija), a ***ljekarna K crvenom križuna*** na uglu Kačićeve i Ilice (Ilica 79) te ***Ljekarna K Sv. Trojstvu*** (Ilica 43.).

Ljekarna u Pavlinskom samostanu u Lepoglavi

Pavlini dolaze u Hrvatske u 13. st. i djeluju do ukinuća 1786. godine. Podigli su 43 samostana i redovničke rezidencije, svetišta, hospicije, škole. U samostanu u Lepoglavi imali su ljekarnu.

Ljekarna Varoš u Splitu utemeljena je 1856. godine; djelomično je očuvana, i danas je ljekarna. U Visu je otvorena 1865. godine.

Svakog 29. listopada obilježava se „*Hrvatski dan ljekarni*“.

Ljekarnici

Ljekarništvo je odvojeno od liječništva u 12. i 13. st. Naredbom cara Fridrika II. (napuljski edikt 1240.) ljekarništvo se odvojilo od liječničke struke pa se počelo razvijati kao samostalna struka. Fridrik II. je zabranio liječnicima pripremanje lijekova i posjedovanje vlastitih ljekarni pa je tako spriječio zlouporabu.

Prvi ljekarnici u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bili su ugledni doseljenici.

Ljekarnik V. Dandolo, na položaju generalnoga guvernera Dalmacije, osnovao je u Zadru Medicinsko-kiruršku školu (1806.–11.), na kojoj su studirali i ljekarnici (početak farmaceutske nastave u Hrvatskoj).

Začetak moderne farmacije u Hrvata započinje obnovom Sveučilišta u Zagrebu (1874.). Na sveučilištu je 1882. otvoren farmaceutski tečaj na Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu, a 1896. utemeljen je *Zavod za farmakognoziju*, prvi znanstveni zavod te vrste u svijetu. Prvi hrvatski ljekopis objavljen je 1888. Od 1901. godine dopušten je u Zagrebu upis ženskih slušača na sveučilišni studij farmacije. Prva studentica farmacije na zagrebačkom fakultetu bila je Zagrebčanka Anka Uhlir, upisana na studij 1906.

God. 1928. tečaj je prerastao u Farmaceutski odsjek Filozofskoga fakulteta i postao četverogodišnji studij. Naredba o samostalnom Farmaceutskom fakultetu donesena je za vrijeme Nezavisne države Hrvatske, objavljena u NN br. 155 od 14. srpnja 1942, godine.

Odlukom Ministarstva narodnog zdravlja Federalne države Hrvatske, Apotekarski odjel, br.1517. od 8. lipnja 1945. ponovno je osnovan samostalan Farmaceutski fakultet koji je 1963. godine promijenio ime u Farmaceutsko-biokemijski fakultet.

Temeljem *Zakona o ljekarništvu* (11. travnja 1894.) ljekarne postaju zdravstveni zavodi. Ljekarnici se udružuju i nastaje prva ljekarnička udruga *Hrvatsko-slavonski ljekarnički zbor* (1858.–1930.). God. 1890. osnovano je Hrvatsko farmaceutsko društvo *Aesculap*, koje je zbog suprotstavljanja mađarizaciji zabranjeno 1897. Obnovljeno, počelo je ponovno djelovati 1905., a 1921. ušlo je u Sekciju Saveza apotekara-saradnika Kraljevine SHS. Hrvatsko-slavonski ljekarnički zbor prestaje djelovati 1930.; njegov rad nastavlja Hrvatsko ljekarničko društvo, kojemu komunisti mijenjaju naziv u Farmaceutsko društvo Hrvatske. Strukovna udruga Farmaceutsko društvo Hrvatske osnovana je 1946., a novim Statutom (1975.) postalo je Zajednica samostalnih teritorijalnih udruženja farmaceuta.

Ljekarnička komora osnovana je 31. siječnja 1925. Strukovna i staleška udruga Apotekarska komora za Kraljevinu Jugoslaviju osnovana je 1931. godine. Ljekarnička komora NDH

osnovana je 23. lipnja 1941.; djelovala je od 1941. do 1945. Komunistička vlast zabranila je rad komore. Ljekarnička komora obnovljena je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti (1993.).

Ljekarnici su bili imućni i ugledni ljudi koji su gradili zgrade u kojima su se nalazile njihove ljekarne (u prizemlju), a stanovi na višim etažama. Izgradnjom svojih zgrada ljekarnici su utjecali na arhitekturu grada. U Zagrebu je ljekarnik Antun Kögl podigao palaču u Masarykovoju ulici broj 2. U prizemlju je imao ljekarnu (i danas ta ljekarna radi), a iznad je bio njegov stan. Danas je tu smješteno Hrvatsko farmaceutsko društvo. Ljekarnik Antun Köglu je sav svoj imetak, stambeno-poslovnu zgradu, oporučno darovao ljekarničkoj struci.

Zaslužni ljekarnici

Gustav Janeček (1848. – 1929.), osnivač hrvatske sveučilišne kemije i farmacije te utemeljitelj hrvatske farmaceutske industrije. Sagradio je dvije zgrade za nastavu iz kemije i za istraživanje: Lucbeni zavod na Strossmayerovu trgu i zgradu na Marulićevu trgu u Zagrebu. Utemeljio je farmaceutsku veletrgovačku tvrtku “Isis” (1920.) u Zagrebu te farmaceutsku tvrtku “Kaštel d.d.” (1921.) u Karlovcu. Janeček je osnovao Društvo za uređenje i poljepšavanje Plitvičkih jezera i svojim aktivnostima omogućio da Plitvička jezera kasnije postanu nacionalni park.

Julije Domac (1853. – 1928.), utemeljitelj znanstvene sveučilišne farmakognozije. Bio je dekan Mudroslovnog fakulteta i rektor sveučilišta. Bio je poznat po pravednosti, moralno strog intelektualac pa su ga na sveučilištu zvali *hrvatski Katon*. Zvali su ga i *ocem hrvatske farmacije*. Danas se uspješnim znanstvenicima s područja farmacije dodjeljuje *Medalja Julija Domca*.

Gustav Janeček i Julije Domac autori su prve hrvatske farmakopeje (1901.).

Prvi znanstveno-stručni ljekarnički časopis bio je *Aesculap* (Hrvatsko farmaceutsko društvo pokrenulo je 1907. mjesečnik *Farmaceutski vjesnik*, a od 1945. *Farmaceutski glasnik*).

U Hrvatskoj postoje tri stručna farmaceutska časopisa: *Acta Pharmaceutica*, *Bilten Hrvatske ljekarničke komore* i *Farmaceutski glasnik*.

Izvori: Vladimir Grdinić, Stelle Fatović-Ferenčić, Jasenke Ferber-Bogdan, Nikola Kujundžić, enciklopedija

53. Hrvatski ljekopis

Ljekaruše

Ljekaruše su rukopisne zbirke recepata za izradu lijekova i uputa za primjenu u liječenju bolesti. One zrcale tadašnje vrijeme, a danas su dragocijen segment hrvatske kulturne baštine. U ljekarušama se nalazi dio povijesti hrvatskoga ljekarništva, narodne medicine i alkemije.

- *Flos medicine*, znamenito srednjovjekovno medicinsko djelo Salernske škole, pisano u stihovima u 12. stoljeću. U Hrvatskoj je objavljeno u prijevodu franjevca **Emerika Pavića** godine 1768., kao prva knjiga medicinskoga sadržaja na hrvatskom jeziku.
- Ljekaruša **Luke Vladimirovića** pod naslovom *Likarie priprostitute* u dva jezika *razdigliene, illyricki i talianski* iz 1775. predstavlja hrvatsku narodnu medicinu. Ova je zbirka narodnih recepata jedno od prvih tiskanih samostalnih medicinskih djela na hrvatskome jeziku.
- *Bartulovićeva ljekaruša* iz 1779. godine
- *Libar od likarij* poljičkoga glagoljaša **don Petra Kaštelana** iz godine 1776., pisan bosančicom, odnosno hrvatskom ćirilicom. Zbirka sadrži recepte namijenjene liječenju ljudi i životinja, ali i savjete za domaćinstvo. *Materia medica* sastoji se ponajviše od lijekova biljnog podrijetla i, nešto manje, od lijekova životinjskoga odnosno mineralnoga podrijetla. Zbirka donosi vrijedne podatke o narodnim nazivima bolesti i ljekovitog bilja te opisuje kako pripremiti pojedine lijekove. U njoj se nalaze i molitve za ozdravljenje, ali je isključena bilo kakva veza s čaranjem i magijom.
- *Velika sinjska ljekaruša*, ljekaruša je nepoznatoga autora iz sredine 18. stoljeća, čiju je transliteraciju iz bosančice u latinicu priredio **fra Stanko Petrov**. Rukopis ima 1700 recepata podijeljenih u 30 poglavlja.
- *Karlobaške ljekaruše* iz 1603. i 1707. tiskane u Vinodolu
- *Ljekaruše fra Mirka Šestića* iz druge polovice 19. stoljeća. Posebice je obrađeno ljekovito bilje i biljne droge kojima ljekaruša obiluje, sastojci životinjskoga podrijetla, smole i slične tvari u receptima, pomoćne tvari i drugo. Popisan je iznimno velik broj narodnih naziva bolesti/simptoma/tegoba.
- *Ljekaruša fra Paškala Vujčića*
- *Ljekaruša fra Jure Marčinkovića*; autor je dao više od 1100 prirodnih recepata, provjerenih stoljetnom primjenom, za 136 bolesti i stanja.

Slika 2. Naslovnica knjige (MJ)

Ljekopis ili farmakopeja

Ljekopis ili farmakopeja (lat. pharmacopoea) je državna knjiga normi, stručni zakonik koji sadržava popise i opise ljekovitih tvari (prirodnih, sintetskih) i pomoćnih ljekovitih sredstava sa zahtjevima o potrebnoj kakvoći, propisima njihova ispitivanja, opisom njihova pripravljanja i propisom o postupanju s popisanim tvarima.

- Prva hrvatska farmakopeja tiskana je 1888., na hrvatskom i latinskom jeziku. Stupila je na snagu Naredbom (broj 39.171) kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske

zemaljske vlade 25. listopada 1888. Hrvatska je bila među dvadesetak zemalja u svijetu koja je tada imala svoju službenu nacionalnu farmakopeju. Najzaslužniji za to bili su ljekarnici Antun Kogl i Franjo Schwarz, kao i prevoditelj Janda koji je preveo mađarsku farmakopeju s latinskoga na hrvatski. Konačnu redakciju hrvatskoga izdanja farmakopeje napravio je profesor Gustav Janeček. Drugo izdanje hrvatske farmakopeje, pod nazivom **Hrvatsko-slavonski ljekopis** (1901.), bilo je novo, izvorno i samostalno djelo (može se kazati da je to prva hrvatska farmakopeja). Autori su bili sveučilišni profesori Gustav Janeček, pisac farmaceutsko-kemijskog i galenskog dijela farmakopeje te Julije Domac, pisac farmakognoskijskog dijela *Ljekopisa*. Ljekopis je stupio na snagu Naredbom (broj 77.770) kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade 26. studenoga 1901. Hrvatsko-slavonski ljekopis je također bio na hrvatskom i latinskom jeziku, (pretisak te farmakopeje napravljen je 2001.). Hrvatsko-slavonski ljekarnički zbor pomogao je izdanje prvoga hrvatskog ljekopisa.

Počeci farmaceutske industrije u Hrvatskoj

Začetak industrijske proizvodnje lijekova u Hrvatskoj nalazimo u Hrvatskom zagorju u doba Erlicha (1854.-1915.), osnivača moderne kemoterapije, još krajem XIX. stoljeća, a prije pronalaska prvog kemoterapeutika Salvarzana (1907.).

Ljekarnik **Adolf pl. Thierry de Chateaufieux** utemeljio je u gradu Pregradi prvu industrijsku proizvodnju lijekova u Hrvatskoj. On je izgradio veliku zgradu u stilu secesije u kojoj je otvorio ljekarnu «*K angjelu čuvaru*», a iza nje smjestio je tvorničke hale. Bila je to prva kemijsko-farmaceutska tvrtka u jugoistočnoj Europi. Obitelj Thierry de Chateaufieux su plemići iz Francuske koji su doselili u Hrvatsko zagorje. Najpoznatiji Thierryevi pripravci bili su Thierryjev balzam i Thierryjeva centifolijska mast. Oba pripravka su poslije zaštićena patentnom ispravom u Londonu. Lijekovi proizvedeni u Pregradi bili su prodavani i cijenjeni doslovno u cijelom civiliziranom svijetu.

Nakon tvornice lijekova „*Thierry*“ u Pregradi (1893.), Gustav Janeček osniva veletrgovačnice „*ISIS*“ (1918.), (kasnije „*Medika*“) i tvornicu „*Kaštel*“ u Karlovcu (1921.). U Zagrebu je bila i farmaceutsko-kemijska tvornica „*Kemika*“ (1919.). Osnutkom Kemijsko-farmaceutske industrije „*Kaštel d. d.*“ u Karlovcu (1921.) pokrenuta je farmaceutska industrija u Hrvatskoj. Tvornica je 1928. preseljena u Zagreb, gdje je 1935. započela vlastitu proizvodnju farmaceutskih sirovina i gotovih lijekova. God. 1945. Kaštel se udružio s Kemikom u državni zavod za proizvodnju lijekova „*PLIVA*“. God. 1972. osnovana je tvornica farmaceutskih proizvoda **Belupo**, s pogonima u Koprivnici i Ludbregu.

Snimljen je znanstveno-obrazovni film „*Ljekarništvo na tlu Hrvatske – Mistika uzmiče pred svjetlošću razuma*“, autora prof. dr. Vladimira Grdinića.

U Zagrebu je osnovan Hrvatski muzej medicine i farmacije koji je počeo s radom 2015.

Izvori: Vladimir Grdinić, Marko Pećina, Stella Fatović-Ferenčić, Ivo Validžija, Nikola Kujundžić, Julije Derossi, Vladimir Dugački

54. Prve hrvatske bolnice

Preteče bolnica su hospitali (lat. *hospitalis* "gostinjski") i lazareti. Hospitali su služili za smještaj i liječenje stranaca, a lazareti za goste koji su morali određeno vrijeme provesti u karanteni (obično 40 dana) zbog zaštite od širenja kuge i drugih bolesti. Hospitali su bili i ubožnice u kojima se smještalo siromašne. Kasnije su se lazaretom nazivale uglavnom vojne bolničke ustanove te previjališta i zavojišta ranjenika. Prve bolnice u hrvatskim krajevima gradi templarski red 1186. u Sv. Petru na Bojištu kod Nina. 1347. godine osnovana je i sagrađena bolnica u Dubrovniku. Zgrada se nalazila s južne strane ženskoga Samostana sv. Klare. Bolnica se zvala *hospitale magnum*, da bi kasnije bila preimenovana u *Domus Christi*. Bila je, kao i drugi hospitali onoga doba, više sklonište za starce nego li bolnica. Uz nju je 1420. osnovana i ljekarna istog imena, koja i danas postoji. Ovaj je veliki hospital zaključkom senata od 26. veljače 1540. pretvoren u pravu javnu bolnicu. 1888. Dubrovnik dobiva novu bolničku zgradu na Boninovu dok je stara pretvorena u ubožnište. Tijekom srednjega vijeka hospitali-ubožnice javljaju se po svim većim mjestima po Primorju. U Zadru je prije XIX. st. bilo desetak hospitala, među kojima jednome trag vodi čak u godinu 559. Od njega je kasnije nastala vojnička, a 1804. građanska bolnica.

Slika 1. Bolnica Rebro

Poznati su hospitali za posebne bolesti - leprozoriji u Zagrebu, Oborovu, Čazmi, Dubrovniku, Trogiru, Kotoru, Stonu i Konavlima. U Dubrovniku su bila dva, jedan iz 1320. na Pilama, a drugi iz 1463. na Pločama. Trogirski je bio na otoku Čiovu, a potječe iz 1372. Katorski je iz 1435. i jedini nosi pravi naslov *Hospitale sancti Lazari sive leprosorum*. Posebna je bila i bolnica protiv bolesti "škrljevo", prozvana po mjestu Škrljevu. U njegovu se okolišu koncem XVIII. st. javljao, a po cijelom Hrvatskom primorju rasprostranio endemični sifilis. Bolnica je bila ustrojena u frankopanskom gradu u Kraljevici 1816. i radila do 1878.

Zagreb

Godine 1357. spominje se prvi od niza hospitala u Zagrebu. Nakon što je Zagreb poharala epidemija gripe (1791.), a iz Beča došao prijedlog da se sagradi bolnica, odlučeno je da se u Zagrebu sagradi bolnica. Gradnja je započela 1794., ali je zbog nedostatka sredstva potrajala pa je nova bolnica otvorena tek 23. kolovoza 1804. Bolnicom su upravljala Milosrdna braća (iz Bratislave) pa se zvala **Bolnica Milosrdne braće**, a od 1918. **Zakladna bolnica**. Bolnica se nalazila na početku današnje Ilice, gdje se danas nalazi knjižara. Bolnica je 1931. premještena na Sveti Duh u ortopedsku bolnicu.

Drugu bolnicu u Zagrebu, **Bolnicu sestara milosrdnica**, osnovao je 1846. kardinal Juraj Haulik. Uz nju je sazidao zgradu današnjega samostana u Frankopanskoj ulici. Bolnica je počela s radom 1. siječnja 1846. s 12 kreveta. Bila je povjerena sestrama sv. Vinka Paulskoga koje su došle iz Tirola.

Za haranja kolere 1853. dobio je Zagreb i treću bolnicu - tzv. **Zemaljsku bolnicu**, koja je građena 1856. – 1860. o trošku zemaljske vlade za 200 kreveta. Sestre su koristile dio zgrade, drugi dio je služio zagrebačkoj Realci. 1864. se u njoj održavala Prva hrvatska izložba, a 1868. – 1882. bila je iznajmljena državi za tvornicu duhana. 1882. godine predana je za glavnu zgradu današnjeg sveučilišta. Zbog potreba su sestre kupile kuću u Ilici 83. i tamo otvorile bolnicu koja je započela s radom 2. rujna 1871. pod nazivom „*Opća zemaljska bolnica*“. Bolnica je imala 200 postelja, ali je zbog potreba sagrađena nova bolnica (u Vinogradskoj ulici). Započela je s radom 15. srpnja 1894. godine.

Državna bolnica osnovana je 1941. u zgradi gradske ubožnice i ortopedske bolnice na Svetom Duhu iz privremeno ondje smještene *Zakladne bolnice*.

Bolnica Rebro

Izrada izvedbenih nacрта Zakladne bolnice s 843 postelje zaključena je u veljači 1935. sklapanjem izravne pogodbe s arhitektima Franjom Gabrićem i Stankom Kliskom. Projekt četverokatnog monobloka s osnovom u obliku slova ‘H’, s četiri južna krila s bolesničkim sobama i 12 odjela dovršen je u prosincu 1935. Bolnica je trebala biti gotova do kraja 1939. Rudolf Erber, zagrebački gradonačelnik i pročelnik Zakladnog odbora, prvom lopatom otvara gradilište 19. prosinca 1935., no stvarno su građevinski radovi počeli tek 6. kolovoza 1936. Kada je uspostavljena Nezavisna država Hrvatska, vlast je dala 15 milijuna kuna za dovršenje bolnice. Na Uskrs 12. travnja 1942. svečano je otvorena **Zakladna bolnica Rebro** (peta po veličini u Europi). Godine 1965. bolnica Rebro postaje dijelom Kliničkog bolničkog centra Zagreb koji danas predstavlja najveću bolničku ustanovu u Hrvatskoj i jedinu bolnicu nulte kategorije s titulom Središnje nacionalne bolnice.

U Hrvatskoj se, osim navedenih, od kraja XIX. st., spominju i bolnice u gradovima:

- Požega, (1779.) – bila je zatvorena, pa 1836. ponovno otvorena, a 1936. obnovljena
- Split, (1794.)
- Rijeka, (1835.) – služila za karantenu riječkoj luci
- Varaždin, (1839.) – obnovljena 1898.

- Karlovac, (1844.) – sagradio dobrotvor Šebetić
- Nova Gradiška, (1848.)
- Vinkovci, (1852.)
- Ogulin i Petrinja, (1860.)
- Zagreb, (1873.) – danas psihijatrijska bolnica Vrapče
- Osijek, (1874.)
- Koprivnica i Bjelovar, (1874.)
- Zagreb, (1876.) – Zemaljsko rodilište i primaljska škola
- Šibenik, (1883.) – ispočetka psihijatrijska bolnica kojoj je 1891. dograđena suvremena bolnica
- Sisak i Duga Resa, (1897.)
- Slavonski Brod i Travnik, (1898.)
- Pakrac, (1898.) – na mjestu nekadašnjeg slavonskog „sifilis-hospitala“.

Prve bolnice u našim krajevima su, također, dio naše baštine i našeg identiteta.

Izvori: Wikipedija, Hrvatska enciklopedija, Državni arhiv u Zagrebu...

55. Javno zdravstvo u Hrvatskoj

Središnja ustanova javnoga zdravstva u Hrvatskoj osnovana je 4. rujna 1926. godine. Ustanovu je utemeljio dr. Andrija Štampar uz pomoć Rockefellerove fondacije.

Škola je osnovana kao ogranak zajedničke ustanove pod imenom Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu kojoj su 1926. godine bile pridružene i druge ustanove na više lokacija u Zagrebu; Institut za socijalnu medicinu, Epidemiološki zavod s odjelima: Bakteriološko-serološki odjel, Kemijski odjel, Antirabični odjel, Odjel za cijepljenje protiv boginja, Kužna bolnica. Škola je imala jako važnu ulogu u prosvjećivanju pučanstva i provođenju različitih javnozdravstvenih akcija jer je bilo mnogo nepismenih, tuberkuloznih; u nekim krajevima malarija je bila glavni problem. Škola je organizirala izvođenje asanacijskih radova na selu, higijensko-domaćinske tečajeve, osnovala je Seljačko sveučilište, organizirana su i održavana predavanja za pučanstvo, organizirane su izložbe, rađeni plakati, brošure i filmovi o zdravstvenom prosvjećivanju, proizvodila cjepiva i serumi te vršila procjepljivanja.

Slika 1. Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar" (MJ)

Odjel za proizvodnju bioloških proizvoda Škole uspješno je proizveo domaći lijek protiv sifilisa "*Neofenarzan*" (1936.) i "*Inzulin Zagreb*" (1938.). Pri Školi je pod vodstvom liječnika Živka Prebega 1941. godine započela s radom Viša škola za tjelesni odgoj, preteča današnjeg Kineziološkoga fakulteta.

Temeljem Pravilnika o osnivanju, organizaciji i radu Higijenskog zavoda sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu (NN 203/1926.) od 4. rujna 1926., uz Epidemiološki zavod u Zagrebu osniva se pod čl. 16. i 27. Ustava, Škola narodnog zdravlja, koja je podignuta uz pomoć sredstava Rockefellerove fondacije. Danom proglašenja Zakonske odredbe o djelokrugu Zdravstvenog zavoda u Zagrebu od 3. siječnja 1942., prestali su sa svojim zajedničkim djelovanjem: Higijenski zavod u Zagrebu i Škola narodnog zdravlja u Zagrebu, a Zdravstveni

zavod preuzeo je sve njihove dužnosti i upravu njihove dotadašnje imovine. Tim danom prešla je proizvodnja cjepiva protiv bjesnoće, koja je prije bila u Higijenskom zavodu, u sastav i upravu Zavoda za proizvodnju lijekova – Pliva u Zagrebu. Ostali higijenski zavodi i domovi narodnog zdravlja obavljali su poslove iz svoga djelokruga po uputama Zdravstvenog zavoda (NN br. 4. od 5. siječnja 1942., Zagreb). Higijenski zavod obnovljen je nakon 1945., a Škola narodnog zdravlja 1947. pri Medicinskom fakultetu zaslugom osnivača Andrije Štampara čije ime nosi danas, njemu u spomen.

Godine 1947. Škola je postala sastavnim dijelom zagrebačkoga Medicinskog fakulteta kao Škola narodnog zdravlja. Od 1958. Škola nosi ime “Škola narodnog zdravlja Andrija Štampar”.

U Školi narodnog zdravlja Andrija Štampar odvija se nastava općemedicinskih i javno-zdravstvenih predmeta. U zgradi Škole se također nalazi dormitorij.

Katedre su temeljne unutarnje ustrojbene jedinice nastavnoga i znanstvenoistraživačkog rada na Fakultetu i na Školi. Ustrojene su sljedeće katedre:

- Katedra za socijalnu medicinu i organizaciju zdravstvene zaštite
- Katedra za medicinsku statistiku, epidemiologiju i medicinsku informatiku
- Katedre za obiteljsku medicinu
- Katedra za medicinsku sociologiju i ekonomiku zdravstva
- Katedra za zdravstvenu ekologiju i medicinu rada
- Laboratorij za ispitivanje voda pri Katedri za zdravstvenu ekologiju i medicinu rada
- Zavod za nastavnu tehnologiju
- Knjižnica "Andrija Štampar".

Nastavna djelatnost

Škola organizira dodiplomsku nastavu iz javnog zdravstva, socijalne medicine, epidemiologije, mikrobiologije, sanitarne tehnike, medicinske sociologije, zdravstvene ekologije, medicinske statistike, medicinske informatike, organizacije zdravstvene zaštite i zdravstvene ekonomike, opće medicine i primarne zdravstvene zaštite, obiteljske medicine, školske medicine, te terensku praksu za studente medicine. Također organizira i poslijediplomske tečajeve i studije, a od 1960. godine jedna je od prvih u svijetu počela održavati specijalizaciju iz opće medicine.

U Školi se u suradnji sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom održava i niz međunarodnih poslijediplomskih studija. Od 1982. Škola je suradni centar Svjetske zdravstvene organizacije za primarnu zdravstvenu zaštitu.

Osim Andrije Štampara, kao djelatnici Škole istaknuli su se: Berislav Borčić, Josip Rasuhin, Bogdan Teodorović, Volimir Vouk, Mladen Petrik, Ante Vuletić, Branko Kesić, Branko Cvjetanović, Antun Budak i drugi.

Andrija Štampar je bio kinoamater (snimao je svoje putovanje u Kinu) te je prihvatio ideju da se promidžba i obrazovanje promiču namjenskim filmovima. Od 1927. je u Školi narodnog zdravlja utemeljen Foto-filmski laboratorij pod vodstvom Milana Marjanovića koji je proizvodio, obrađivao i umnažao filmove. Proizvedeno je 100 filmova do 1941. Teme filmova bile su: higijena, medicina i seosko gospodarstvo, filmovi o Plitvičkim jezerima, Velebitu, Hrvatskom zagorju i Turopoljskoj zadruzi.

Filmovi Škole bili su stavljeni 1947. odlukom cenzure izvan prometa, a do svojega ukidanja 1961. godine, Foto-filmski laboratorij proizvodio je nastavne medicinske filmove.

Osim zdravstveno-obrazovnih filmova Škola narodnog zdravlja snimala je i filmove o životu na selu, o seoskoj tradicijskoj kulturi i običajima.

Spajanjem knjižnice nekadašnjeg Zemaljskog bakteriološkog zavoda dr. Gutschya i knjižnice Rasuhinovog zavoda za socijalnu medicinu nastala je knjižnica Škole narodnog zdravlja, 1927. godine.

U knjižnici se mogu pronaći vrlo stare i rijetke knjige. Zahvaljujući profesoru A. Štamparu i njegovim poznanstvima po svijetu, posebno vezi sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom i Rockefellerovom zakladom, kompletiran je fond časopisa iz vremena Drugog svjetskog rata kada je knjižnica bila zatvorena. Na taj je način ova knjižnica postala doista jedinstvena ne samo u Hrvatskoj nego i u Europi.

Knjižnica posjeduje oko 60.000 svezaka knjiga i časopisa te prima oko 150 tekućih naslova časopisa. Knjižnica je otvorenog tipa. Ima pristup elektroničkim bazama koje omogućavaju pretraživanje časopisa u full-text obliku, koji sve više zamjenjuje tiskanu formu časopisa. Korisnici Knjižnice mogu se koristiti najnovijom kompjutorskom opremom, pretraživati baze podataka i printati.

Andrija Štampar – utemeljitelj narodnog zdravlja

Rodio se u Brodskom Drenovcu (kraj Pleternice) 1. rujna 1888. Školovao se u Vinkovcima, a medicinu je diplomirao u Beču. Od 1919. bio je Načelnik higijenske službe Ministarstva narodnog zdravlja (Odjel za rasnu, javnu i socijalnu higijenu) u Beogradu. Štampar je postavio temelje javnozdravstvene službe u Kraljevini Jugoslaviji, sudjelovao je u osnivanju 250 zdravstvenih ustanova. Smijenjen je s funkcije 1930., a 1931. prisilno umirovljen. Nakon umirovljenja radio je za Zdravstvenu organizaciju Lige naroda. Radio je u Kini od 1933. do 1936. gdje je reorganizirao javnu zdravstvenu službu. Bio je dekan Medicinskog fakulteta u Zagrebu, rektor Sveučilišta u Zagrebu te Predsjednik JAZU od 1947. do smrti 1958.

Sudjelovao je u izradi ustava Svjetske zdravstvene organizacije i bio prvi predsjednik SZO-a.

56. Osnivanje Medicinskog fakulteta u Zagrebu

Prvi zahtjevi za osnivanjem medicinskog studija u Hrvatskoj sežu u 1790. godinu. Unatoč svemu, prvi naponi za osnivanjem Medicinskoga fakulteta u Hrvatskoj mogu se pronaći tek sredinom druge polovice 19. stoljeća. **Hrvatski sabor je 5. siječnja 1874. proglasio Zakonski članak ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, kojim su u sklopu modernog Sveučilišta utemeljena četiri fakulteta: Bogoslovni, Pravno-državoslovni, Mudroslovni i Liječnički fakultet.** Prva tri fakulteta započela su s radom iste godine, dok je otvaranje Liječničkog fakulteta ostavljeno za kasnije, čim se osiguraju sredstva za njegovo djelovanje.

Slika 1. Zgrada Medicinskog fakulteta u Zagrebu (MJ)

Osnivanje prvog medicinskog fakulteta u Hrvatskoj moralo je pričekati više od 40 godina. Napokon, u siječnju ratne 1917., (25. siječnja), na sjednici Hrvatskog sabora, narodni **zastupnik Milan Rojc** ponovno je pokrenuo pitanje osnivanja Medicinskog fakulteta. Iste godine, 13. Studenog, Sabor donosi odluku o osnivanju tog fakulteta, a **Dvorskoj kancelariji u Beču predložena su tri profesora-osnivača. To su bili: dr. Theodor Wickerhauser, dr. Miroslav Čačković i dr. Dragutin Mašek.** Oni su trebali organizirati fakultet, postaviti dekana i brinuti se o popunjavanju katedara.

Za prvog dekana izabran je prof. dr. Miroslav Čačković. Najznačajniji događaj za Medicinski fakultet u Zagrebu zbio se 17. prosinca 1917. kada je Zemaljska vlada, točnije Odjel za Bogoštovlje i nastavu, sazvao prvu konferenciju nastavnika u vezi s predavanjima za prvi semestar nastave na Medicinskom fakultetu. Ovaj datum danas se slavi kao *Dan Medicinskog fakulteta.*

Medicinski fakultet počeo je u praksi s radom 12. siječnja 1918. godine, kad je dr. Drago Perović održao prvo predavanje pod naslovom: *“O smjeru nastavnog i znanstvenog rada u anatomiji”*.

Ubrzo je slijedio nagli razvoj i popunjavanje katedara i osnivanje klinika na Medicinskom fakultetu: Interna klinika (1920.), Klinika za ženske bolesti i porode (1920.), Neuropsihijatrijska klinika (1921.), Klinika za bolesti uha, nosa i grla (1921.), Klinika za dječje bolesti (1922.), Klinika za kožne i spolne bolesti (1922.), Klinika za ortopediju (1922.), Klinika za bolesti usta, zubi i čeljusti (1922.), Zavod za rendgenologiju i radio terapiju (1922.).

Katolička crkva dala je svoje zgrade i zemlju na Šalati za izgradnju zavoda Medicinskog fakulteta. U zgradi bivšega plemićkog konvikta na Šalati počeo je djelovati Patološko-anatomski zavod Medicinskog fakulteta 1918. Godine, a 1922. dovršena je gradnja Patološko-anatomskog instituta. Kirurška klinika utemeljena je u bolnici u Draškovićevoj ulici 1920. godine. Klinička nastava održavala se u zagrebačkim bolnicama na Svetom Duhu, u bolnici u Vinogradskoj, Petrovoj, Šalati.

Za potrebe naroda i fakulteta trebalo je napraviti novu bolnicu i tamo smjestiti klinike Medicinskog fakulteta. Godine **1929.** utemeljena je **“Zaklada za gradnju Zakladne bolnice u Zagrebu”** (18. listopada). Utemeljitelji Zaklade bili su zagrebački Kaptol i Nadbiskupija, Zagrebačka oblasna samouprava i Općina grada Zagreba. Zakladni odbor sastavljen je od pročelnika (gradonačelnik Zagreba Stjepan Srkulj) i pet članova. Poseban Zakladni odbor vodio je poslove oko izgradnje nove Zakladne bolnice. Odbor donosi odluku (30. listopada) o potrebi raspisivanja međunarodnog natječaja za idejni projekt *“Zakladne bolnice i klinika Medicinskog fakulteta na Šalati”*.

17. srpnja 1930. Zakladni odbor i Rektorat Sveučilišta u Zagrebu raspisali su međunarodni natječaj za “generalnu osnovu novogradnje Zakladne bolnice i klinika Medicinskog fakulteta”. Raspisana su 4 natječaja (1930.), ali niti jedan nije bio prihvaćen pa se odustalo od gradnje klinika na Šalati i odlučilo se za gradnju na brdu Rebar (rujan 1934.).

Izrada izvedbenih nacрта Zakladne bolnice s 843 kreveta zaključena je u veljači 1935. sklapanjem izravne pogodbe s arhitektima Franjom Gabrićem i Stankom Kliskom. Projekt četverokatnog monobloka s osnovom u obliku slova ‘H’, s četiri južna krila s bolesničkim sobama i 12 odjela dovršen je u prosincu 1935. Bolnica je trebala biti gotova do kraja 1939.

Rudolf Erber, zagrebački gradonačelnik i pročelnik Zakladnog odbora, prvom lopatom otvara gradilište 19. prosinca 1935., no stvarno su građevinski radovi počeli tek 6. kolovoza 1936. kada je uspostavljena Nezavisna država Hrvatska. Vlast je dala 15 milijuna kuna za dovršenje bolnice.

Na Uskrs 12. travnja 1942. svečano je otvorena Zakladna bolnica Rebro (peta po veličini u Europi) u nazočnosti ministara, državnih tajnika, predsjednika Sabora, četvero veleposlanika, gradonačelnika, predstavnika vojske, Crkve, Sveučilišta, Medicinskog fakulteta, članova Zakladnog odbora i drugih uglednika.

Ravnatelj bolnice bio je **prim. dr. Šime Cvitanović** (1941. – 1945.) kojega su partizani strijeljali 11. studenoga 1945. Ne zna se mjesto ukopa.

1965. godine bolnica postaje dijelom Kliničkog bolničkog centra Zagreb koji danas predstavlja najveću bolničku ustanovu u Hrvatskoj i jedinu bolnicu nulte kategorije s titulom **Središnje nacionalne bolnice**.

Godine 1981. (25. 5.) otvorena je nova zgrada fakulteta u kojoj su Dekanat, predavaonice, studentske prostorije, restoran za studente, knjižnica i čitaonica. Pred novom zgradom postavljena je skulptura *Djevojka s knjigom*, rad akademskog kipara **Frana Kršinića**. Na Šalati su smješteni zavodi općeobrazovnih i temeljnih medicinskih predmeta te nekih pretkliničkih predmeta.

U klinikama Kliničkog bolničkog centra Zagreb, kliničkoj bolnici „*Sestre milosrdnice*“, „*Merkur*“, „*Dubrava*“, Klinici za infektivne bolesti, Klinici za plućne bolesti, Školi narodnog zdravlja „*Andrija Štampar*“ i drugim ustanovama provodi se klinička nastava.

Značenje Medicinskog fakulteta u Zagrebu je od neprocjenjive važnosti za hrvatski narod i zdravstveni sustav Republike Hrvatske. Medicinski fakultet u Zagrebu osnovao je sve medicinske fakultete u državi (Rijeka, Split i Osijek), fakultet u Mostaru i pomogao osnivanje fakulteta u Sarajevu i Skoplju.

Medicinski fakultet ustrojava i izvodi sveučilišni studij medicine, znanstveni visokostručni rad u znanstvenom i obrazovnom području biomedicine, kliničke medicine i javnog zdravstva.

Ustrojbene jedinice fakulteta sljedeće su:

- Nastavne ustrojbene jedinice (katedre, klinike, klinički zavodi, nastavne baze)
- Hrvatski institut za istraživanje mozga
- Škola narodnog zdravlja „*Andrija Štampar*“
- Znanstvene ustrojbene jedinice (zavodi, centri, laboratoriji, odsjeci)
- Knjižnice (Središnja medicinska knjižnica, Knjižnica „*Andrija Štampar*“, pridružene knjižnice)
- Stručno-administrativna ustrojbeno jedinica (tajništvo)

Medicinski fakultet u Zagrebu organizira dodiplomsku i poslijediplomsku nastavu te nastavu stalnog medicinskog usavršavanja za liječnike.

Izvori: Ljubomir Škrinjar (Nova Hrvatska, 10. i 13. travanj 1942., Liječničke novine br. 61, srpanj 2007., Monografija KBC Zagreb, 2010.).

57. Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”

Družba »*Braća Hrvatskoga Zmaja*« (akr. DBHZ, lat. *Ordo fratres draconis croatici*), Družba je, hrvatsko bratstvo i kulturna udruga utemeljena na načelima prijateljstva, bratstva, dragovoljnosti, kolektivnog rada i odlučivanja, sa svrhom da čuva i obnavlja hrvatsku kulturnu baštinu i oživljuje uspomenu na događaje iz hrvatske prošlosti i na zaslužne Hrvate.

Slika 1. Kamenita vrata, sjedište Družbe u Zagrebu (MJ)

Družba je pravni sljednik hrvatskih vitezova zmajskog reda *Ordo equestris draconis* (Red zmajskih vitezova) hrvatsko-ugarskoga kralja Žigmunda Luksemburškoga, utemeljenog 1408. godine, u kojem su tada većinu činili hrvatski plemići. 'Prvotni 'Red zmajskih vitezova' osnovalo je dvadeset i četiri plemenitaša. Zvali su se zmajonosci, a među osnivačima su hrvatski ban **Hrvoje Vukčić Hrvatinić**, car Svetog Rimskog Carstva **Žigmund**, srpski

despot **Stefan Lazarević**, **Alfonso V.** (Napulj), **Vladislav** (Poljska) itd. Plemićki sloj hrvatskoga društva sačuvao je postojanje staroga reda te ga je prenio na obnovljenu zmajsku družbu. Osnovna zadaća družbe je kao i nekada sačuvati Hrvatsku katoličku kulturu i domovinu od nevjernika i krivovjeraca.

Emilij Laszowski i Velimir Deželić stariji obnovili su rad Družbe 16. studenoga 1905. u Zagrebu. Družba je djelovala do 4. ožujka 1946. kada su komunistričke vlasti zabranile rad Družbe, a svu imovinu konfiscirali. Za vrijeme NDH, od 11. ožujka 1943., nazivala se Družba »*Viteškoga reda hrvatskog zmaja*«. Družba „*Braća Hrvatskoga Zmaja*“ obnovljena je u Zagrebu 23. VI. 1990., a svečano ponovno uspostavljena 16. XI. 1990. Sjedište joj je u Kuli nad Kamenitim vratima, koju je Družba obnovila (1993.–99.) kao svoje zmajsko ishodište i simbol grada Zagreba.

Pravila Družbe potvrđena su 1906. godine, ali su više puta mijenjana i dopunjavana. Geslo Družbe je: „*Pro aris et focis Deo propitio*” (*'Za žrtvenike i ognjišta, s Božjom pomoći'*).

Rad Družbe vodi Meštarski zbor koji se prema sadašnjim pravilima sastoji od Velikog meštra i 10 meštara, a bira se na 5 godina. Družba ima 19 Zmajskih stolova, kroz Maticu i konačno kroz aktivnosti i rad Meštarskog zbora i Velikoga meštra kao izabranog vrhovnog tijela uprave Družbe.

Matica Družbe, to jest Zagreb sa Zagrebačkom županijom, može imati najviše 101 člana, a svaki od 19 Zmajskih stolova po hrvatskim županijama može imati najviše 11 članova. Svaki član Družbe ima zmajsko ime.

U svojim je redovima Družba imala velik broj istaknutih imena hrvatske kulture i javnoga života; sudaca, odvjetnika, gospodarstvenika, svećenika, osoba koje su radile u državnoj i gradskoj upravi te osoba mnogih drugih zanimanja. Družba je postavila mnogobrojne spomen-ploče i podignula mnoge spomenike kako bi za buduće naraštaje očuvali uspomenu na znamenite Hrvate:

- iz Bečkoga Novoga Mjesta prenijeli su u Zagrebačku prvostolnicu (1919.) posmrtno ostatke Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana
- prenijeli su posmrtno ostatke Eugena Kvaternika i njegovih sudrugova (1921.)
- podignuli su spomenik hrvatskoj himni u Zelenjaku (1935.)
- osnovali Gradsku knjižnicu, Gradski arhiv, Gradski muzej u Zagrebu (1907.)
- osnovali Društvo za spasavanje (1909., danas Hitna pomoć) u Zagrebu
- spasili od rušenja Kamenita vrata
- uredili grob Ante Starčeviću u Šestinama
- potaknuli veliku nacionalnu proslavu 1000. obljetnice Hrvatskoga kraljevstva (1925.)
- podignuli velik glagoljski natpis u Zagrebačkoj katedrali (1944.)

Družba je stekla stari grad Ozalj (1928.) u kojemu je uredila muzej i knjižnicu te kaštel Bakar (1935.).

Nakon obnove rada 1990. Družba je:

- za Domovinskoga rata (1991.– 95.) moralno i materijalno pomagala hrvatske branitelje, preuzela školovanje djece poginulih branitelja
- postavilamnoge spomen-ploče, podignula i obnovila mnoge spomenike
- objelodanila niz kulturnih i znanstvenih edicija
- organizirala velik broj znanstvenih simpozija i predavanja te objavila leksikografsku ediciju *Kajkaviana croatica* – Hrvatska kajkavska riječ (1996.)
- Družba je pred Kamenitim vratima podignula kip svojemu zaštitniku sv. Jurju (1994.)
- potaknula uređenje Hrvatske grude (Sokolska mogila) u Maksimiru (1994.)
- uredila grob Justine Mihanović Petropoljske, majke Antuna Mihanovića
- uredila spomen-područje Hrvatskoj majci u Velikoj Erpenji (1997. – 99.)
- potaknula povratak spomenika Gjuri Deželiću, ocu hrvatskog vatrogastva, na njegovo prvotno mjesto u ulici Gjure Deželića (1998.)
- podignula spomenik dr. Anti Starčeviću, ocu Domovine, u Zagrebu (1999.)
- Družba se djelotvorno uključila u obnovu razrušenih hrvatskih crkava i kulturnih ustanova. Trg ispred Kamenitih vrata nosi ime Družbe od 1995.

Kao najpoznatije članove mediji redovito navode **Franju Tuđmana** (Zmaj od Hrvatske), msgr. **Đuru Kokšu** (Zmaj od Krbuljina), akademika **Andriju Mohorovičića** (Zmaj Kvarnerski), slikara **Ivana Lackovića** (Zmaj od Batinske), grofa **Jakoba Eltrza** (Zmaj Vukovarski III.), **Žarka Domljana** (Zmaj Mosorsko-poljički), **Nedjeljka Mihanovića** (Zmaj Poljički III.), **Vladimira Šeksa** (Zmaj Dravski) kao **Milana Bandića** (Zmaj od Kamenitih vrata IV.), Dinamovog predsjednika **Barišića**, biskupa **Bogovića** i msgr. **Juraja Jezerinca i druge**.

Bog nam sreću daj! – Hrvatski nek živi Zmaj!

Himnu Družbe “Braće Hrvatskoga Zmaja” spjevao je 28. studenoga 1905. dr. Velimir Deželić:

*Mi smo Zmaji, ljuti Zmaji
Kad nam prijete dušman klet,
U čast Bogu i domaji
Spremni živjet, spremni mrijet.*

*Mi smo četa ljutih Zmaja
Na braniku vična stat,
Al nam srca ljubav spaja:
Svaki Zmaj je Zmaju brat.*

Napomena:

Ovdje su navedena djela Družbe i neke poznate osobe koje su bile ili jesu članovi Družbe. O simbolima Družbe i tumačenju tih simbola te tumačenjima povijesnih događaja ovaj članak se ne bavi.

58. Mađaroni

U Hrvatskoj je 1841. osnovana Horvatsko-vugerska stranka (Hrvatsko-ugarska stranka) koju su pogrdno zvali Mađaroni. Bili su pobornici tješnjih veza Hrvatske s Ugarskom, očuvanja feudalnoga društvenog uređenja, zalagali su se da mađarski jezik bude službeni. Bili su za kajkavsko narječje, a protiv ilirskoga (štokavskog) narječja.

Apsolutistička politika Bečkoga dvora dovela je do tješnjih veza Hrvatske i Ugarske. Ugarsko plemstvo vrši silan pritisak na hrvatsko plemstvo pa Hrvatski sabor donosi odluku o uvođenju mađarskoga jezika kao neobveznoga predmeta, a odlukom Sabora u Požunu, 1805. g., mađarski jezik postaje službenim. Godine 1827. mađarski jezik postaje obvezni nastavni predmet pa se skupina hrvatskih intelektualaca suprostavlja mađarizaciji. **Ljudevit Gaj** pokreće 1835. *Novine horvatske* i započinje ilirski pokret; nakon zabrane ilirskoga imena (1843.) naziva se Narodni pokret. Dio hrvatskog plemstva, zbog očuvanja svojih interesa, povlači se iz Ilirske čitaonice i osniva „Kasino“ sa zadaćom promicanja mađarskoga jezika. Oni su bili preteča Horvatsko-vugerske stranke koja je osnovana 1841.

Ilirci, kao odgovor, osnivaju Ilirsku narodnu stranku koja je nakon zabrane (1843.) ilirskoga imena nazvana **Narodna stranka**.

Mađaroni su u Zagrebačkoj županijskoj skupštini na svoju stranu pridobili (1845.) turopoljske seljake - plemiće i osvojili većinu. Seljačko plemstvo iz Turopolja priklonilo se Mađarima zbog vlastitih interesa, bojalo se centralne austrijske vlasti i oporezivanja plemstva. Nakon toga su izbili neredi na Markovu trgu u Zagrebu. Tijekom nereda na Markovu trgu, 29. srpnja 1845., ubijeno je 13 ljudi, a 27 je ranjeno (većinom narodnjaci). Krvoproliće na Markovu trgu (poznato kao **Srpanjske žrtve**) dovelo je do pada popularnosti mađarona koji su nakon revolucije 1848. prestali postojati kao politička stranka, 1849.

Godine 1848. narodnjaci pobjeđuju na izborima za Hrvatski sabor, a mađaroni su ojačali svoje pozicije u Virovitičkoj županiji. Tijekom revolucionarnih zbivanja 1848. raskinute su veze Hrvatske i Mađarske. Dana 4. rujna 1848. održana je županijska skupština Virovitičke županije na kojoj su narodnjaci prevagnuli te su ukinuti mađarski zakoni, zabranjeno je i svako dopisivanje s mađarskim institucijama, čime je i u toj županiji zadan težak udarac mađaronima.

Josip Jelačić ugušio je revoluciju, a carski Beč poništio sva dostignuća Narodnoga pokreta uvođenjem Bachova apsolutizma.

Mađaroni su nakon sloma Bachova apsolutizma 1860. utemeljili **Unionističku stranku** (Ustavno-liberalna stranka). Na raspravama u Hrvatskom saboru 1861. godine unionisti su pokazali da su sljedbenici mađarona. Tražili su bezuvjetnu uniju Hrvatske s Ugarskom. Unionističke zastupnike predvodili su grof Julije Janković Daruvarski i Mirko Bogović. Na izborima godine 1865. Narodna i Unionistička stranka dobile su većinu.

Banski namjesnik Levin Rauchar, postavljen 1867. imao je zadatak provesti Hrvatsko-ugarsku nagodbu što se i uspio. Rauchar je izmijenio izborni zakon i osigurao većinu u Saboru. Hrvatski sabor je 18. studenoga 1868. prihvatio **Hrvatsko-ugarsku nagodbu**.

Ban Rauch je 1870. dao izglasati zakon kojim je borba protiv Nagodbe proglašena kaznenim djelom, zbog čega je bio prisiljen podnijeti ostavku na bansku službu.

Unionisti su na izborima 1871./72. doživjeli poraz zbog lošeg političkoga, socijalnoga i državno-pravnoga programa.

Proces mađarizacije Hrvatske nastavljen je zahvaljujući liberalnom stavu Narodne stranke, a kada je Narodna stranka pružila otpor, na bansku stolicu postavljen je **Károly Khuen-Héderváry** pa je mađarizacija bila još jača. Tijekom 20 godina Khuen-Héderváryeva režima Narodna stranka je u Saboru imala većinu pa su je zvali i mađaronska stranka. Treba navesti da su Hrvatska i Slavonija imale znatan gospodarski rast pa je to utjecalo na stavove narodnjaka, za razliku od Dalmacije koja to nije imala (bila je pod izravnom upravom Austrije).

Godine 1903. izbila je narodna pobuna zbog odbijanja ugarske strane da se poveća hrvatski proračun uslijed čega su se autonomni poslovi (unutrašnja uprava, pravosuđe i školstvo s bogoštovljem) našli pred bankrotom. Pobuna je ugušena u krvi. Taj nesretni događaj imao je veliki odjek u domaćemu i europskom tisku.

Izvori: Opća i nacionalna enciklopedija

59. Narodna stranka

Prva hrvatska politička stranka utemeljena je 1841. Djelovala je od 1841. do 1906. Prvo se zvala Ilirska stranka koja postaje **Narodna stranka**, 11. siječnja 1843., nakon zabrane ilirskoga imena u političkom životu.

Jedan dio hrvatskoga plemstva nije prihvaćao ilirske ideje već je bio za stvaranje jačih veza s ugarskim plemstvom, a protiv bečkog centralizma pa su osnovali Horvatsko-vugersku stranku. Nakon toga Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević i Ivan Mažuranića osnivaju **Ilirsku stranku** (1841.). Ilirska stranka zalagala se za ujedinjenje hrvatskih zemalja (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) u okviru Monarhije, uvođenje hrvatskoga jezika kao službenog, zaštitu hrvatskih nacionalnih interesa. Bila je za ravnopravan položaj Hrvatske i Ugarske, a protiv mađarizacije.

Jedan od ciljeva Narodne stranke bilo je uvođenje hrvatskoga jezika u službenu uporabu, a najznačajniji korak u tom smislu bio je govor što ga je 2. svibnja 1843. u Hrvatskom saboru izrekao Ivan Kukuljević Sakcinski. Zbog sukoba iliraca i mađarona car i kralj Ferdinand I. zabranjuje uporabu ilirskoga imena u političke svrhe pa se od 11. siječnja 1843. Ilirska stranka naziva Narodna stranka, a novine se nazivaju "**Narodnim novinama**". Sukob s mađaronima došao je do vrhunca u srpnju 1845. kad je obnovljena Zagrebačka županija. Neki su potpisi bili krivotvoreni, a kraljevom naredbom popis plemića za skupštinu napravljen je prema popisu iz 1835. godine, što je išlo na ruku mađaronima. Izbili su neredi na Markovu trgu u Zagrebu, a u sukobu s vojskom poginulo je 13 ljudi i ranjeno 27, većinom narodnjaka (**Srpanjske žrtve**).

Revolucionarne 1848. godine održan je posljednji hrvatski staleški sabor. Narodnjaci imaju većinu te traže ujedinjenje svih hrvatskih zemalja (Hrvatska, Slavonije i Dalmacija), raskid veza s Ugarskom, ostvarivanje crkvene neovisnosti od Ugarske te promicanje Zagrebačke biskupije u rang nadbiskupije. Pritisnut takvom opozicijom, ban Haller, inače sklon mađaronima, odstupa, a kao banski namjesnik vlast preuzima biskup Juraj Haulik, sklon narodnjacima. Jedna je od odluka ovoga sabora i uvođenje hrvatskoga jezika kao „diplomatičkog“ i „službovnog“ jezika u Hrvatskoj, zamijenivši dotadašnji latinski. Ta je odluka donesena 23. listopada 1847. Time je Sabor u kojem su dominirali narodnjaci zapravo ostvario jedan od ciljeva hrvatskoga narodnog preporoda.

Slijedeći revolucionarna zbivanja u drugim dijelovima Monarhije, narodnjaci, predvođeni Kukuljevićem i Ambrozom Vraniczanyjem, na Velikoj narodnoj skupštini sazvanoj u Ilirskoj dvorani (Opatička ulica u Zagrebu) donose „Zahtijevanja naroda“ u 30 točaka. U njima se, između ostaloga, traži da Josip Jelačić, tadašnji zapovjednik Prve banske pukovnije, bude imenovan hrvatskim banom. On je pak, odmah po imenovanju zabranio primanje zapovijedi od drugih, čime je prekinuo veze s Ugarskim kraljevstvom. Jelačić je za 19. svibnja 1848. raspisao izbore za novi Hrvatski sabor u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji uključujući sada i Vojnu krajinu. To je bio prvi hrvatski nestaleški sabor, a sastao se 5. lipnja 1848. Narodnjaci su, ponovno, imali ogromnu većinu.

Od toga trenutka, a osobito nakon što je Ivan Kukuljević Sakcinski 1850. utemeljio Društvo za povjesnicu jugoslavensku, u Narodnoj stranci sve više jača jugoslavenska ideja. Nju snažno podržava istaknuti narodnjak, biskup Josip Juraj Strossmayer, koji već 1849. piše da je njegov cilj „*jugoslavjana sdružiti se, složiti i ujediniti*“. Pod utjecajem Bogoslava Šuleka, članstvo i vodstvo Narodne stranke u velikoj mjeri prihvaća austroslavizam – koncept koji podrazumijeva održavanje Austrijskog carstva, ali uz federalne jedinice za slavenske narode. Bečki dvor to odbacuje i uvodi Bachov apsolutizam pa se tako nastavlja austrijska hegemonija.

Za vrijeme Bachova apsolutizma djelovanje Narodne stranke bilo je zabranjeno, od 1851. do 1860. Od 1861. Narodna stranka je djelovala pod vodstvom Josipa Jurja Strossmayera, Franje Račkoga, Ivana Mažuranića i Matije Mrazovića. Zahtijevala je teritorijalnu cjelovitost i samostalnost Hrvatske i uniju s Ugarskom. Sabor se sastao 15. travnja 1860. radi ustoličenja bana Josipa Šokčevića (1860. –1867.). U tom su razdoblju, koje je prethodilo **Austro-ugarskoj i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi**, narodnjaci zagovaraju povezivanje s Ugarskom pod uvjetom da bude poštovana politička i kulturna autonomija Hrvatske. S druge strane bila je znatno slabija Stranka unionista (mađaroni), koja je tražila bezuvjetni savez s Ugarskom. Tu su stranku predvodili Mirko Bogović i grof Julije Janković Daruvarski.

Godine 1862. dolazi do rascjepa Narodne stranke; izdvaja se **Samostalna narodna stranka**, (poznata i kao Narodno-liberalna stranka). Na čelu Samostalne narodne stranke bili su: Ivan Mažuranić, Julije Haulik, Ivan Kukuljević i M. Prica. Stranka je iznijela program Uvjetno ili bezuvjetno, zahtijevala samostalnu Hrvatsku u federalnoj Monarhiji, protivila se uniji s Ugarskom koja nije priznavala slobodu nemadžarskim narodima, zauzimala se za nagodbu s Austrijom. Na izborima 1865. ova je stranka teško poražena od udruženih narodnjaka i unionista (mađarona). To je pak znatno oslabilo položaj Hrvatske u doba preustroja Monarhije.

Narodna stranka, koju je činila matica stranke, pobijedila je na izborima 1865. i ušla u koaliciju s Unionističkom strankom koja je 1868. sklopila **Hrvatsko-Ugarsku nagodbu**, kojom je bio određen državnopravni položaj Hrvatske do kraja Monarhije. U Hrvatskoj je vladalo veliko nezadovoljstvo nagodbom i pritiscima jakoga dualizma Pešta – Beč.

U sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe narodnjaci nisu htjeli sudjelovati pa je ban Šokčević odstupio, a zamijenio ga je unionist Levin Rauch. U otporima Nagodbi Narodna stranka ima vodeću ulogu te je u izborima održanima u svibnju 1869. godine, nasuprot trinaestorici unionista i jednom pravašu, Narodna stranka imala čak 51 zastupnika. Nakon što je ban Rauch 1870. dao izglasati zakon kojim je borba protiv Nagodbe proglašena kaznenim djelom, Narodna stranka u vojnom dijelu Siska koji je još pripadao Vojnoj krajini pokreće novine „Zatočnik“ u kojima napada unioniste. Rauch je podnio tužbu, no sud u Petrinji tu je tužbu odbio, a ban je morao podnijeti ostavku.

U rujnu 1871. narodnjaci zajedno s pravašima izdaju Rujanski manifest kojim se Nagodba proglašava nezakonitom. Zauzimajući se za reviziju Nagodbe na izborima za Sabor 1872. Narodna stranka i Stranka prava odnose pobjedu, a za bana je izabran prvi „ban pučanin“, Ivan

Mažuranić – dakle, najviđeniji protivnik Hrvatsko-ugarske nagodbe. Taj je sabor raspušten već sljedeće godine, no Nagodba je revidirana, a u novom saboru iz 1873., ponovno je za bana izabran Mažuranić (1873. – 1880.). Mažuranića je na banskoj dužnosti nasljedio Josip Pejačević; makar je i on bio narodnjak, on prihvaća unionističku politiku te je za njegove vlasti prekinut napor za samostalnijim položajem Hrvatske u odnosu na Ugarsku i umjesto toga nastavljena postupna mađarizacija (Ante Starčević proziva stoga J. Pejačevića i njegove pobornike iz Narodne stranke “mađarolcima”).

Matija Mrazović izišao je iz stranke s dvadeset i trojicom saborskih zastupnika te 1880. osnovao **Neodvisnu narodnu stranku**, koja je u početku zahtijevala cjelovitost, samostalnost i povoljniji financijski položaj Hrvatske. Neodvisnu narodnu stranku podržao je i biskup Strossmayer. U svom glasilu „Obzor“ ova je stranka iznosila izvorna načela Narodne stranke iz doba prije revizije Nagodbe.

Nastavkom mađarizacije došlo je do narodnoga otpora, a on je ugušen intervencijom austrijske vojske. Banom je 1883. godine imenovan **Károly Khuen-Héderváry**, a mađarizacija se u dva desetljeća njegovoga upravljanja Hrvatskom još oštrije nastavila. Tijekom vladavine Khuen-Hédervárya na izborima za Sabor, održanima 1884., 1887., 1892., 1897. i 1901., većinu je dobivala Narodna stranka koja je postala glavni oslonac promađarske politike. Manipulacijama (izborni zakoni, izborne jedinice) se provodila mađarizacija. Narodna stranka je provodila volju Ugarske pa su je zvali i mađaronska. Jedina prava hrvatska opozicija tada je bila **Stranka prava**. Khuen-Héderváry je bio prisiljen na odstup, a na bansko mjesto dolazi Teodor Pejačević. U tom je razdoblju, temeljem Riječke i Zadarske rezolucije, formirana **Hrvatsko-srpska koalicija** (1905.) u koju su s hrvatske strane ušli narodnjaci i pravaši, a iz redova srpskoga naroda samostalci i radikali. Kraće vrijeme u koaliciji su bili i hrvatski socijaldemokrati. God. 1906. poražena je na izborima pa se raspala.

Hrvatsko-srpska koalicija ostat će na vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji do kraja Prvoga svjetskog rata, no duboko će se kompromitirati suradnjom s Mađarima (u vrijeme kada se austro-ugarskom dualizmu nije nazirao kraj) i nepripravljenosti za ishod rata. Nakon rata, politički prostor što ga je nekoć zauzimala Narodna stranka, zauzet će **Hrvatska seljačka stranka**.

Utjecaj Narodne stranke na Dalmaciju i Istru

Narodna stranka u Dalmaciji (Kraljevini Dalmaciji) osnovana je 1861. Dalmacija je bila pod austrijskom vlašću unutar Austro-Ugarske Monarhije. Narodnjaci su u srpnju 1862. utemeljili **Maticu dalmatinsku** koja je promicala preporodne ideje, ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, uvođenje hrvatskoga jezika kao službenoga i drugo. Dalmatinski narodnjaci su 1862. pokrenuli svoj “**Narodni list**”. Prvi urednik bio je Natko Nodilo. Također su imali čitaonicu. Protivnici Narodnoj stranci bili su autonomaši (Talijani, Srbi i Hrvati) koji su bili protivnici sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Godine 1870. Narodnjaci su pobijedili na izborima za Dalmatinski sabor. Narodna stranka dolazi u Knin 1865., Šibenik 1873. Narodnjaci su pobijedili u Splitu 1882. godine čime je pobjeda narodnjaka u Dalmaciji bila potpuna. Hrvatski jezik 1883. postaje službenim jezikom u Dalmaciji, a do kraja 19.

stoljeća postao je nastavnim jezikom u svim školama (osim u Zadru), dok su njemački i talijanski jezik služili samo za obraćanje državnim vlastima.

Istaknuti predstavnici Narodne stranke u Dalmaciji su: svećenik Mihovil Pavlinović, Miho Klaić, Šime Ljubić, Juraj Biankini, Lovro Monti, Natko Nodilo, Gajo Bulat. Narodnjaci su pobijedili na izborima u Splitu 1882. Prvi narodnjački gradonačelnik Splita bio je Dujam Rendić- Miočević (1882. – 1885.), a naslijedio ga je Gajo Bulat (1885. – 1893.). Narodna stranka u Dalmaciji ujedinila se 1905. sa Strankom prava u **Hrvatsku stranku**.

Hrvatsko-slovenska narodna stranka

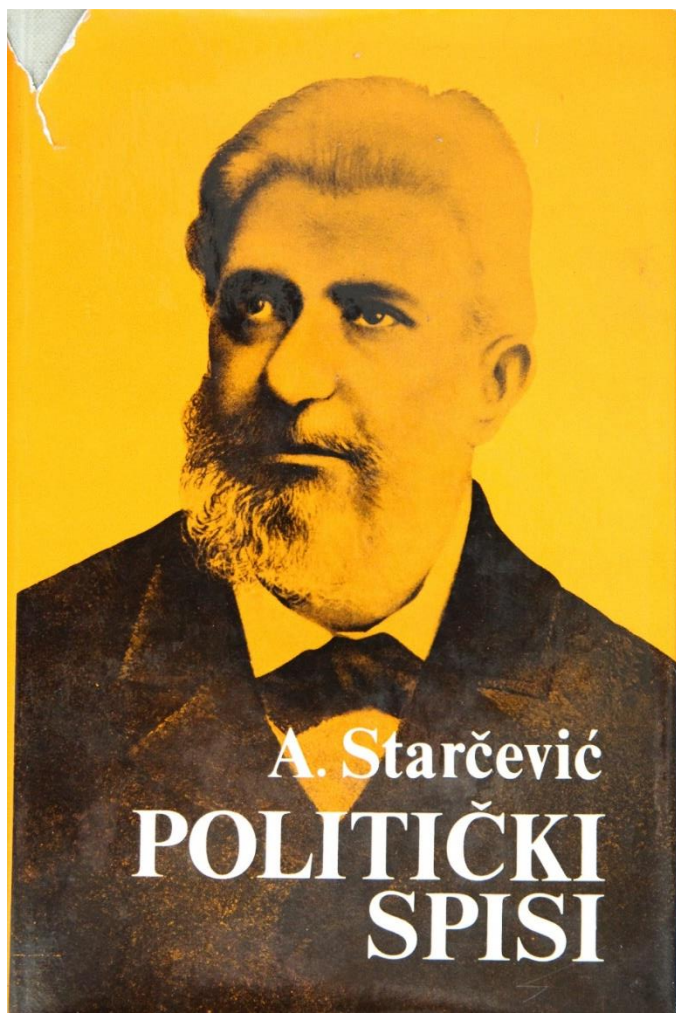
Narodnjaštvo u Istri izravno je poticao Strossmayer, a Narodna stranka iz Hrvatske i Slavonije slala je i financijsku pomoć istarskim narodnjacima. Na Istarskom saboru je 1884. osnovan **Hrvatsko-slovenski klub**. Narodni preporod započeo je u Istri otvaranjem čitaonica. Prva je otvorena u Kastvu 1866. godine. Istarski Hrvati su pokrenuli istarske novine “**Naša sloga**”. Godine 1899. u Pazinu je otvorena prva hrvatska gimnazija u Istri. Ona je mnogo učinila na razvoju prosvjete i pripomogla kulturnom uzdizanju tamošnjega hrvatskog puka. Time su Kastav i Pazin postali glavna središta hrvatskih preporodnih gibanja u Istri. Glavni organizatori narodnoga preporoda u Istri bili su **biskup Juraj Dobrila i Dinko Vitezić** iz Krka.

Hrvatsko-slovenska narodna stranka (HSNS; poslije Jugoslavenska narodna stranka), bila je politička organizacija Hrvata i Slovenaca u Istri (1884. – 1926.).

Izvori: Opća i nacionalna enciklopedija

60. Starčevićeva stranka prava

Stranku prava utemeljio je dr. Ante Starčević 26. lipnja 1861. godine. Temeljno načelo stranke bilo je zastupanje hrvatskoga državnog prava.

Slika 1. Naslovnica knjige A. Starčević Politčki spisi (MJ)

Nakon ukidanja Bachova apsolutizma i povratka ustavnosti 1860. u Hrvatskoj i Slavoniji djelovale su dvije političke stranke: Narodna (Strossmayerova) i Unionistička stranka. U složenim političkim prilikama Ante Starčević osniva novu stranku, Stranku prava. Osnovno načelo Stranke prava: *“Ni pod Beč ni pod Peštu, nego za slobodnu i samostalnu Hrvatsku!”* Stranka prava postala je jedna od najutjecajnijih političkih organizacija toga doba u Hrvatskoj, zahvaljujući prije svega držanju dvojice svojih osnivača i vođa: Ante Starčevića i Eugena Kvaternika.

Nakon ukidanja feudalizma i promjene izbornoga zakona (biranje nestaleškog Sabora) pravaši su zastupali stavove srednjeg sloja, težili su stvaranju hrvatske nacije i samostalne hrvatske

države. Starčević je podržavao ilirski pokret, kasnije se zalagao za slobodu naroda te prava naroda i nacije, vjerski pluralizam i parlamentarni monarhizam. Smatrao je da Hrvatska treba biti suverena, liberalna i nacionalna parlamentarna monarhija naspram Republike u kojoj suverenost vladara dolazi iz naroda, umjesto Crkve i aristokracije.

Nakon događaja 1848. prestala je svaka državopravna veza između Ugarske i Trojedne Kraljevine koja uključuje, uz Hrvatsku i Slavoniju, još i Dalmaciju, Rijeku, Vojnu krajinu te Međimurje. Jedini izuzetak bila je kraljeva osoba koja je krunidbom za ugarskog kralja postajala i kraljem Hrvatske. Sabor uvažava prošli zajednički ustavni život Trojedne Kraljevine i Ugarske te izražava spremnost Trojednice da stupi u „još užju državno-pravnu savez“, ali samo ako kraljevina Ugarska prije pregovora prizna njezinu samostalnost i njezin naznačeni teritorijalni opseg. Prije usvojenja ovoga članka odbijen je Kvaternikov prijedlog koji je želio dati načelno rješavanje odnosa između Hrvatske prema Austriji i prema Ugarskoj.

Kvaternik je najveći trag ostavio govorom od 18. lipnja kojim je iznio svoje i pravaške stavove. Starčević je djelovao na buđenju svijesti u Hrvatskoj; nastojao je uvjeriti Hrvate da su oni po svojem podrijetlu gospodujući narod i da je „robovanje“ Beču i Pešti u potpunoj suprotnosti s duhom hrvatskog naroda.

Prihvatanjem Austro-Ugarske nagodbe u Austrijskom vijeću i Ugarskom saboru, mogućnosti ujedinjenja hrvatskih zemalja uvelike su se smanjile. Dalmacija i Istra našle su se u austrijskom dijelu novonastale Austro-Ugarske Monarhije, a Hrvatska i Slavonija u ugarskom. Vojna krajina i dalje je bila pod izravnom bečkom upravom.

Pravaši su izdavali satirički list *Zvekan* (1867.), pa *Hervat* (1868.), zatim *Hervatska*.

Starčević izdaje brošuru *Ime Serb* (1868.), a Kvaternik izdaje spis *Istočno pitanje i Hrvati*.

“Ante Starčević nikada nije napisao stranački program, ali je svom narodu ostavio nešto daleko vrijednije – **nauk za život** – kojeg je sastavio 4. listopada 1870. Tih 30 točaka objavljeno je pod naslovom “**Naputak za pristaše Stranke prava**” u tjedniku “*Hervatska*” br. 27., str. 4., god. 1871. i u knjižici “*Naputak za pristaše*” koja je 1900. godine objavljena u Zagrebu.

1. *Strah i plaća, te dvie staze, koje vode k srcu ljudskomu, niti su stalne ni vriedne za dobru stvar, ni u vlasti Stranke prava. S toga ovoj stranki ne ostaje nego **raditi upućivanjem, podučavanjem.***

2. *Narod hrvatski, u duhovnim obrazovanju bilo zanemaren, bilo pokvaren, bilo zasukan, najvećima drži do dobra tjelesnoga. Tu treba narod naučiti, da se do tjelesnoga dobra ne dolazi van **kroz dobro duhovno, kroz slobodu i prosvjetljenje.***

3. *Priprava k slobodi i prosvjetljenju jest: **radnja, štednja i sloga.***

4. *Za ganuti narod na radnju i štednju, u današnjim okolnostima, hoće se uztrpljenja u naučanju, dobra izgleda, i nada sve **izkustvenih dokaza, spojenih s naučenjem.***

5. *Za sklonuti narod na **slogu**, treba mu pokazati na složnu i nesložnu obitelj, zadrugu, občinu. To on sve razumi. Kada se tu osvjedoči o blagoslovu sloge i prokletstvu nesloge, valja ga*

uputiti, da narod naprama narodu stoji u veliko, kako u malo obitelj napram obitelji, i t d. Napokon, predočiti mu **iz poviesti i života** veličanstveno složnih i nesreću nesložnih naroda.

6. Siromaštvo i progonstvo zasađe u srcu naroda zloću, po kojoj se jedni vesele nad nesrećom drugih, ili barem ne mare za nevolju drugih. To se zlo ne da drugčije izkorieniti, već **ućeć rječju i primjerima**, da se sreća i nesreća jednoga sina domovine od dana do dana pruža i na sve ostale, i zato da **svako domaće zlo** ticalo se ono neposredno koga mu drago, svatko ima smatrati za svoje **osobno zlo**.

7. Narod hrvatski, toliko vjekova varan i trven, izgubio je vjeru u sve one, koji jesu ili se drže nad njim. Stranka prava ima nada sve svojim ponašanjem **razložnu vjeru u narodu probuditi** i na pravo mjesto dovesti.

8. **Seljačtvo i najniže gradjanstvo** na jednoj, a svi ostali staleži na drugoj strani, u Hrvatskoj su dva neprijateljna življa. Nijedan taj živalj o sebi ne može ništa; oba složna svemoguća su. Stranka će prava **sljubiti i ta dva velika življa i njihove sve diele**, ako se svojski zauzme, da, odbaciv iz svih staleža nečiste ljude, iz pravih muževa svih staleža splete jedan vienac za slavu, **složi jednu vojsku prosvjetljenja i napredka za obranu domovine**.

9. U narodu hrvatskom, u cijelosti, ima **srдца neraztrovana i uma nesmućena**, ter s toga moći je ovaj narod iskrenim i ljubeznim podučavanjem na dobro ganuti.

10. **Pravica i nepodmitljivost**, to su najjače poluge u narodu hrvatskom.

11. Uz pravicu i nepodmitljivost, u narodu hrvatskom najvećma vriedi **uljudnost, iskrena prijaznost**.

12. Stranka prava ima narodu pokazat **i učitelje, i uzrok, netemeljitost, i posljedice nauka**, koji hoće da su Hrvati narod malešan i preslab. U tu svrhu služi povjestnička i po narodnosti današnja Hrvatska prisposobljena s drugim državama.

13. Stranka prava ima narod podučiti, da je **vjera stvar duševnosti**; da se po vjeri ne dieli nijedan narod; da **vjera mora biti slobodna** tako, da se ne smi nitko u ničiju dirat ni svoju drugomu namećati; da narod, različan vjerom nu jedan narodnošću i domovinom, ima biti jedan i u sreći i slobodi, i da dosadanja te struke nesloga u Hrvatskoj dobro služi samo neprijateljima.

14. **Tko je na mjestu da može narodu koristiti, neka to mjesto hotice ne pušća, osim za drugo još pogodnije**. Drugačije dobra stvar izgubila bi jednoga radnika, a namjesto njega dobila bi neprijatelja svojega.

15. **Drugovati**, razgovarati se s ljudi neizgubljenim, dobro je svagdje, a gdje **narod čita malo, ili ne čita nimalo**, ono je upravo potrebno.

16. U pogledu drugovanja budi sveto načelo: viši time što druguje s nižim, uzvisuje sebe i pokazuje svoju **plemenitost**.

17. Buduć je ljudi lakoumnih, prevrtljivih i naručenih, **ne ima se bez dovoljno dokaza vjerovati ni povjerenje davati**.

18. Ljude, koji traže samo svoju korist ili razkoš, **pod ništo ne primati u stranku i za ništo ne zanašati se za njih**, osim ako je temeljita nada, da će se popraviti, i ako svojski o tome rade, bez da su budi čim osim osvjedočenja na to primorani. Ovakovi ne samo nisu za pravu radnju, ne samo da ne mogu koristiti dobroj stvari, nego će je svakomu za svaku plaću **izdati**.

19. **Poznati ljude do kojih puk drži**, i uzroke s kojih drži. Ako je uzrokom bogatstvo ili vlast ili to oboje, za one ljude ne treba brinuti se; nu ne valja ni odbijati ih, osim ako ne imaju drugu

vriednost. Puk za njih iskreno ne mari; u potaji mrzi njih i one, koji su s njima, te će ih prvom zgodom ostaviti, pače i udariti će proti njima.

20. S ljudima, do kojih puk drži **poradi njihovih pravice, krjeposti, pameti**, s takvim treba drugovati, te ih upućivati.

21. **Protivnicima ne kazivati o svojoj težnji i radnji ni istinu ni neistinu.** Ova je nedostojna i valjanih muževa i vriedne stranke, a ona škodi kod zlih ljudi, težnju i radnju stranke otkriva njezin program.

22. **Ne vikati, ne groziti se.** To je i proti ugladjenosti i proti napredovanju dobre stvari. Time se neprijatelji opominju i razjaruju, te prieče dobra djela.

23. **Ne okrivljavati ljude kao takove, ili ljude vlade, nego sve pripisivati sustavu**, i onim, koji su ga uveli ili ga brane.

24. **Narodu ništa ne obećavati, dok mu ne možeš dati, i opominjati ga, neka pazi na one, koji mu obećavaju.**

25. **Narod uputiti, neka se u svojim stvarima ne zanaša za pojedine ljude**, neka se od pojedinih ljudi ničemu ne nada, nego neka sam upravlja svoje velike stvari, i neka nastoji, da uzmogne on sam sebi davati.

26. **Svakom prilikom nastojati iz rieči, djela i naravi stvari poznati te narodu otkriti svoje domaće i izvanjske prijatelje i neprijatelje**, i obojih težnje i sredstva.

27. **Narod uputiti, da mu nikakav sabor ne može pomoći, dok tudjinci ne opaze, da je narod složan s onim zastupnicima u saboru, koji rade o sreći narodu.**

28. **Svaki član Stranke prava ima nastojati, da se usavrši u kojoj struki državna života.** Ako kojemu to nije moguće, on neka gleda poznati mane, teškoće i želje kojega staleža, te način, kojim bi im se dalo pomoći.

29. **Dobro ponašanje, triezno življenje, medjusobno prijateljstvo, razložno štovanje, razumna priklonost naprama vriednim i poštenim osobama**, to su biljegi, po kojima se trebaju odlikovati članovi Stranke prava.

30. **Koji član Stranke prava podpuno prouči i upotrebi ovaj obćeniti naputak, on će u preredkim slučajevima trebati naputak o pojedinostima”**(croatia.reditviva.com)

Eugen Kvaternik 1871. diže Rakovačku bunu. Bio je izdan, uhićen i ubijen. Nakon toga uslijedio je progon dr. Ante Starčevića i Stranke prava. Starčević nije sudjelovao u Rakovačkoj buni.

Najveći pobornik pravaške ideologije sedamdesetih godina 19. st. bila je studentska mladež, okupljena oko lista *Hrvatska*. Kasnije mladi pravaši nagovaraju Antu Starčevića da dopusti izdavanje pravaškog lista *Sloboda* te pomogne obnovi Stranke prava i pravaškog lista.

Prvog rujna 1878., nedugo nakon okupacije Bosne i Hercegovine, pojavio se je na Sušaku novi pravaški list – *Sloboda*. Pojavom *Slobode* počeo je proces prodiranja pravaške ideologije u sve pore društva, osim među najviše slojeve. No, *Sloboda* je najznačajnija bila po tome što se, nakon razočaranja u Francuskoj, Starčević okreće „rusofilstvu“ i nadi da će Rusija ratno poraziti Austriju te da će se Hrvatska napokon osamostaliti, usprkos dotad iskazanoj mržnji prema njoj. Druga značajna stvar bila je promjena odnosa prema Srbima. No, unutar stranke

sukobi između Starčevića i Folnegovića te Starčevića i Barčića bili su stalni, tako da su usporavali djelovanje stranke. Nakon izbora za Sabor 1878. i izbora petorice pravaša za saborske zastupnike, velik broj unionista pristupa Stranci prava, pod utjecajem općeg nezadovoljstva Mažuranićevom Narodnom strankom. Najznačajniji nekadašnji unionisti, a sad okorjeli pravaši postali su zagrebački senator Đuro Deželić te barun Đuro Rukavina, koji je kasnije izabran za predsjednika Kluba Stranke prava u Hrvatskom saboru. Stranka prava postala je prvi masovni pokret u hrvatskome političkom životu, to jest predstavnicu općeg nezadovoljstva, ali bez programa i prave stranačke organizacije.

Godine 1880. umjesto Mažuranića za bana dolazi mađaron Ladislav Pejačević koji zabranjuje list *Sloboda*, uhićuje članove i simpatizere Stranke prava i vrši druge oblike pritiska. Na izborima 1881. postalo je očito da pravaši imaju simpatizere u svim slojevima, pa tako i svećenstvu, premda je Starčević zastupao neke antiklerikalne stavove.

Već 1882. godine gospodarski i politički pritisak ugarske vlade i njezino sustavno kršenje Nagodbe, a osobito postupna zamjena hrvatskih natpisa dvojezičnim, hrvatsko-mađarskim natpisima, što je bilo potpuno nezakonito, doveli su do velikih demonstracija u kojima su važnu ulogu odigrali pravaši. Ogorčenje se prenosi i na selo, pogotovo u Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji. No, javni prosvjedi bili su brzo ugušeni.

Ugarska vlada 1. prosinca 1883. za bana imenuje mađarskoga grofa Károlya (Dragutina) Khuen-Héderváryja, koji je imao gotovo diktatorske ovlasti od 1883. do 1903.

Na izborima 1884. godine, unatoč pritiscima, stranka doživljava svoj najveći uspjeh. Osvojila je 24 mjesta u Saboru te je Hinko Hinković izradio adresu kralju koja je snažno naglasila samostalnost hrvatskog naroda, osudila dualizam i istaknula njezino štetno djelovanje i za Ugarsku. Zahtijevala je ujedinjavanje svih hrvatskih zemalja, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Khuen-Héderváry mijenja saborski poslovnik i daje pravo predsjedniku Sabora da može ukloniti svaku opoziciju, a reformom uprave i sudstva potisnut je svaki otpor režimu. Héderváry kontrolira Narodnu stranku i ima potporu srpskih zastupnika. U takvim okolnostima Stranka prava prihvaća (1887.) i djelomičnu hrvatsku samostalnost unutar Monarhije. Pravaški pokret ima velik odjek u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Istri i Bosni.

List *Hrvatska*, službeno glasilo stranke, prestaje izlaziti u ljeto 1889. Starčević je bio pasivan, na scenu stupaju Fran Folnegović i Josip Frank (Židov) koji će kasnije Starčevićevu stranku usmjeriti u drugom smjeru.

Narodnjaci su u dalmatinskim gradovima pobijedili autonomaše, ali nije bilo gospodarskog napretka pa jača pravaštvo nakon narodnog preporoda (1890.). Pravaški nauk nije bio poznat u Dalmaciji pa se pravaši povezuju s narodnjacima (Mihovil Pavlinović) te utječu na mlade intelektualce i srednjoškolce.

Za vrijeme posjeta Franje Josipa Zagrebu, 16. listopada 1895., skupina studentske mladeži spalila je pred Jelačićevim spomenikom mađarsku zastavu. Taj čin jedan je od prvake stranke

(Folnegović) oštro javno osudio pa je došlo do rascjepa u stranci. Starčević i njegovi sljedbenici bili su u manjini pa dan nakon Folnegovićeve govora izlaze iz stranke. Ante Starčević, zajedno s Frankom, Eugenom Kumičićem i Milom Starčevićem osnivaju novu stranku – **Čistu stranku prava**. Dr. Ante Starčević umire 28. veljače 1896., nasljeđuje ga dr. Josip Frank. Fran Folnegović bio je član masonske lože koja je u dogovoru s vladajućim režimom radila na razbijanju Stranke prava. Pravaški pokret slabi jer dolazi do novih podjela među članstvom. Svi su se pozivali na Starčevićev nauku iako su se udaljili od tog nauka.

Iz toga razdoblja treba spomenuti “*Naputak članovima Stranke prava*”, objavljen 1871. u pravaškom časopisu “*Hrvatska*”, u kojem Starčević izlaže kroz 30 točaka temeljne smjernice za političko djelovanje.

Slogan stranke: *Bog i Hrvati!*

Izvori: croatiarediviva.com, Hrvatska družba povjesničara “Dr. Rudolf Horvat” – Zagreb, Hrvatska enciklopedija, Tomislav Ladan

61. Hrvatska seljačka stranka

Hrvatsku seljačku stranku osnovali su Antun i Stjepan Radić u prosincu 1904. godine pod imenom Hrvatska pučka stranka; 1920. mijenja ime u Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS), a od 1925. naziva se Hrvatska seljačka stranka (HSS).

Hrvatska seljačka stranka bila je progresivna narodna stranka koja se zalagala za demokratizaciju društva i rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja. Okupljala je seljaštvo, najveći dio hrvatskog pučanstva u to vrijeme. HSS se zalagao za federativno uređenje novonastale države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na sjednici Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu Stjepan Radić održao je 24. studenoga 1918. govor kojim je želio skrenuti pažnju da se ne srlja u novu antinarodnu zajednicu, bezuvjetno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Najpoznatija rečenica iz tog govora je: ***“Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu.”*** Guske su ipak otišle u maglu, u novu antihrvatsku, antinarodnu tvorevinu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS).

Radići su se zalagali za federativno uređenje nove države pa mijenjaju ime (1920.) Hrvatske pučke seljačke stranke u Hrvatska republikanska seljačka stranka, zalažući se za Hrvatsku seljačku republiku. HRSS bila je najznačajnija hrvatska stranka koja se borila za interese hrvatskoga naroda u Kraljevini SHS. HRSS odbija srpsku hegemoniju i centralistički Vidovdanski ustav (donesen 28. lipnja 1921.).

U Kraljevini SHS stvara se oporbeni blok protiv srpskoga hegemonizma u kojemu sudjeluje i HRSS, ali je plan rušenja vlade propao. Stjepan Radić pokušava riješiti “hrvatsko pitanje” pa odlazi u London, Beč i Moskvu, učlanjuje HRSS u Seljačku internacionalu (koja je bila pod komunističkim pokroviteljstvom). Nakon povratka u zemlju biva uhićen i utamničen (siječnja 1925.). HRSS je temeljem Obznane zabranjena od strane beogradskog režima, ali joj dopušta izlazak na izbore 1925. godine. HRSS postiže bolji rezultat nego na prijašnjim izborima, 1923. Stjepan Radić priznaje monarhiju, odriče se republikanizma i mijenja ime stranke u Hrvatska seljačka stranka (HSS). Nakon toga Stjepan Radić pušten je iz zatvora i ulazi u koalicijsku vladu s Narodnom radikalnom strankom.

Radić brani hrvatske interese u Narodnoj skupštini što ne odgovara beogradskom režimu pa su radikali izvršili atentat na hrvatske zastupnike u beogradskoj Narodnoj skupštini. Puniša Račić, zastupnik radikalne stranke, 20. lipnja 1928. u skupštini ubija Đuru Basaričeka i Pavla Radića, a ranjava Ivana Pernara, Ivana Grandu i Stjepana Radića. Stjepan Radić umire od posljedica atentata 8. kolovoza 1928. Vladko Maček dolazi na čelo HSS-a 13. kolovoza 1928.

Kralj Aleksandar I. Karađorđević uveo je 6. siječnja 1929. diktaturu (Šestojanuarsku diktaturu) te zabranio sve političke stranke. Nakon ubojstva kralja u Marseillesu, 1934. godine nasljeđuje ga regent knez Pavle Karađorđević koji odobrava rad političkih stranaka. Na čelu HSS-a bio je Vladko Maček.

Vladko Maček je u suradnji s Jugoslavenskom demokratskom strankom napravio sporazum o formiranju Banovine Hrvatske na području Jugoslavije. Formirana je koalicijska vlada koja je vodila državu do vojnoga puča 27. ožujka 1941. Nakon puča nacistička Njemačka napala je Jugoslaviju koja je nakon 11 dana kapitulirala. Vladko Maček ne prihvaća odgovornost povijesnoga trenutka pa nastaje Pavelićeva Nezavisna država Hrvatska. Maček je pozvao hrvatski narod na suradnju s novim režimom, a njega su ustaše prvo kratko zatočile u Sabirnome logoru Jasenovcu i potom internirale u Kupincu. Dio HSS-a priklonio se ustaškom pokretu, a dio se priklonio Narodnooslobodilačkom pokretu kojega je

predvodila Komunistička partija na čelu s Josipom Brozom Titom. Treći dio HSS-a nastavio je djelovati u iseljeništvu. Za vrijeme rata rad političkih stranaka bio je zabranjen.

U Privremenu vladu Demokratske Federalne Jugoslavije u ožujku 1945. godine ušle su i građanske stranke, među njima i HSS temeljem Viškog sporazuma kojeg je Šubašić potpisao s Titom u svibnju 1944. g. Komunisti su izvršili prijevaru na općim i demokratskim izborima i preuzeli vlast. Zabranili su političke stranke pa je HSS završio u inozemstvu. U inozemstvu stranku je vodio Vladko Maček do svoje smrti (1964.), a nakon njega Juraj Krnjević (do 1988.). Nakon smrti Krnjevića predsjedanje Središnjim odborom stranke preuzima dr. Josip Mirko Torbar.

U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije Hrvatska pučka seljačka stranka zalagala se za federalizaciju monarhije na četiri federalne jedinice: njemačku, mađarsku, čehoslovačku i hrvatsku, odnosno južnoslavensku. U vrijeme Kraljevine SHS stranka (HRSS, HSS) uporno je branila interese hrvatskoga naroda, pružala otpor srpskoj imperijalističkoj politici. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata čelnici stranke nisu prihvatili da HSS provodi nacističku politiku u Hrvatskoj. Nakon rata komunisti su zabranili rad političkih stranaka i uveli komunističku diktaturu i teror. U vladi Narodne fronte Hrvatske, koja je pod predsjedanjem komunista Vladimira Bakarića formirana 14. travnja 1945. godine u Splitu, sudjeluju i predstavnici HSS-a. HSS-ovac Franjo Gaži ostaje potpredsjednikom Vlade Narodne Republike Hrvatske sve do 1953. godine. Na taj način su komunisti prikrivali svoj teror.

Sam predvodnik HSS-ovaca u ZAVNOH-u Božidar Magovac najprije je u istražnom zatvoru, a potom i na robiji od 1947. do 1953. godine. Njegov "zločin" bio je što se zalagao za višestranačje i demokraciju.

HSS-ove organizacije (*Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatska športska sloga, Hrvatski radnički savez*) provodile su politiku zaštite nacionalnih interesa i identiteta. Također se HSS zalagao za emancipaciju žene preko svojih organizacija: Hrvatsko srce i Seljačka sloga. Te organizacije su osnovane za "unaprjeđenja žene i socijalno i kulturno", i radi toga da bi se "kod naših žena probudilo svijest ravnopravnosti žene s muškarcem" i radi "propagiranja ženskog prava glasa".

Osim djelovanja u Hrvatskoj HSS je djelovala i u Bačkoj te širila nacionalnu svijest među Hrvatima (Hrvatima Bunjevcima i Šokcima).

HSS je nakon Drugoga svjetskog rata djelovala u emigraciji: Kanada, Australija, SAD i drugdje. HSS je obnovio svoju aktivnost u Hrvatskoj 1989. godine (a to je druga priča).

Slogan HSS-a: Vjera u Boga i seljačka sloga!

Izvori: Hrvoje Matković, Josip Horvat

62. Radio stanica Zagreb

Radijski program u Hrvatskoj, kao prvi u ovom dijelu Europe, počeo se emitirati 15. svibnja 1926. godine u 20:30 sati, iz kuće na Trgu sv. Marka broj 9.

“Halo, halo! Ovdje Radio Zagreb!” prve su riječi emitirane uživo. Izgovorila ih je spikerica Božena Begović 15. svibnja 1926. To je bio početak radija u Hrvatskoj. Program je počeo u 20:30 sati emitiranjem hrvatske himne (Lijepa naša domovino) koju je na glasoviru odsvirao Krsto Odak, a nakon najave Božene Begović slijedio je govor ravnatelja dr. Ive Sterna. Te su večeri slušatelji mogli čuti službeni bilten, glazbu Beethovena, Haydna, Chopina, Rameaua, Saint-Saensa i na kraju 15-minutne novosti.

Radio klub Zagreb, skupina uglednih radioamatera i poslovnih ljudi na čelu s fizičarom Otonom Kučerom, osnovao je Radio Zagreb nakon dvogodišnjega postupka ishoda dozvola od tadašnje vlasti. Bila je to prva radiopostaja u ovome dijelu Europe. Prvih 14 godina radio je bio u privatnom vlasništvu Dioničkoga društva Radio Zagreb, a 1940. je nacionaliziran. Nakon 1945. djelovao je kao državno poduzeće, društveno poduzeće, javno poduzeće i od 1990. kao javna ustanova. Zakonom koji je donio Sabor Republike Hrvatske preimenovan je u Hrvatski radio (odnosno Radiotelevizija Zagreb preimenovana je u Hrvatsku radioteleviziju).

Prva javljanja s mjesta događaja počela su u jesen, a prva izvješća s otvorenoga prostora bila su u studenome 1926. pri otkrivanju spomenika Josipu Jurju Strossmayeru. Također su 1926. održani prijenosi uživo opera More i Rusalka iz Hrvatskoga narodnog kazališta. Radio Zagreb je uživo prenosio svete mise iz Markove i ostalih crkava. Prenosio je i program iz studija i izravno kulturne, športske i druge priredbe iz Zagreba. Već od 1927. telefonskim vodom preko Beča pridruživao se u zajedničke emisije Mreže srednjoeuropskih postaja (Beč, Prag, Varšava, Budimpešta i dr.). Na temelju te suradnje Radio Zagreb je 1928. primljen u punopravno članstvo tadašnje Međunarodne radiodifuzijske unije (fr. *Union Internationale de Radiodiffusion*) u Ženevi zastupajući ondašnju Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj većim dijelom, kao ni na ostalim prostorima jugoistočne Europe, još nisu postojale druge radiodifuzijske postaje.

Na konferenciju u Lausannei, 1926. g., Radio Zagreb postao je punim članom ITU-a (*International Telecommunications Union*).

Radio Zagreb bio je među prvim radiopostajama u Europi koje su javno pozvale slušatelje da sudjeluju u stvaranju originalnih rukopisa za radiodrame.

1929. godine utemeljen je Radijski orkestar (danas Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije), a 1941. Tamburaški orkestar.

Hrvatski krugoval, tako se Radio Zagreb zvao u doba Nezavisne Države Hrvatske, pokrenuo je 1942. prvu podružnu postaju radija u Dubrovniku, poslije u Sarajevu i Banjoj Luci i 1943. u

Osijeku. Nakon II. svjetskoga rata pokrenute su i druge postaje u većim gradovima. 1957. g. proradio je prvi ultrakratkovalni odašiljač (FM) na Sljemenu.

Radio Zagreb je osnovao 1945. Zbor, a 1946. Plesni orkestar.

Od 1964. godine redovito se emitiraju: prvi, drugi i treći radijski program.

1976. prvi program prešao je na cjelodnevno emitiranje, a od 1997. su na cjelodnevno emitiranje prešli 2. i 3. radijski program te Radio Sljeme.

Regionalne postaje Hrvatskoga radija su: Zagreb (Radio Sljeme), Radio Pula, Radio Split, Radio Osijek, Radio Rijeka, Radio Zadar, Radio Knin i Radio Dubrovnik.

Međunarodni program: Program Glas Hrvatske emitira se putem interneta i satelita za hrvatske iseljenike i za međunarodnu javnost: programom na stranim jezicima (engleskom, njemačkom i španjolskom) slušatelje se informira o aktualnim zbivanjima u Hrvatskoj uz obilje zanimljivih sadržaja iz svih programa Hrvatskoga radija te vlastitom proizvodnjom emisija. Hrvatski radio emitira i tri posebna internetska programa.

Televizija Zagreb

Trideset godina nakon početka rada (15. svibnja 1926.) Radio Zagreba započelo je emitiranje televizijskog programa (15. svibnja 1956.). Televizijska slika stigla je iz Beča preko Graza i Slovenije zahvaljujući odašiljaču smještenom na Tomislavovom domu na Medvednici. U početku se prikazivao program talijanske postaje RAI 1., a emitiranje eksperimentalnoga programa Televizije Zagreb započelo je iste godine iz studija u Jurišićevoj ulici. Prvi TV prijenos uživo pratio je gala otvorenje Zagrebačkog velesajma, a zbio se 7. rujna 1956. Izravni prijenos nogometne utakmice između Italije i Jugoslavije s maksimirskoga stadiona, u svibnju 1957., bio je prvi prijenos sportskog događaja uživo. Pet godina kasnije, 1962., s radom počinje veliki televizijski studio u Radničkom domu u Zagrebu.

Odlukom EBU-a, 1967. godine, TV centar Zagreb postaje Eurovizijski tehnički centar za cijelu Jugoslavensku radioteleviziju (JRT).

Već sljedeće godine Televizija Zagreb prvi put u boji uživo prenosi koncert pop-glazbe iz Opatije.

Televizija Zagreb 1972. počinje sa stalnim emitiranjem Drugoga programa.

Godine 1983. instaliran je i pušten u pogon prvi proizvodni televizijski studio na Prisavlju.

U povodu "Pjesme Eurovizije" 1990. na lokaciji TV Doma, Prisavlje 3 u Zagrebu je instalirana EBU-ova primopredajna satelitska postaja kao sastavni dio Eurovizijske satelitske prijenosne mreže. Uvodi se teletext kao stalni TV servis.

U lipnju 1990., po odluci Sabora, Radiotelevizija Zagreb mijenja naziv u Hrvatska radiotelevizija (HRT).

Tijekom Domovinskoga rata 80% odašiljača u Hrvatskoj i više od 30 TV prijenosnika bilo je okupirano ili oštećeno, a neki su bili potpuno uništeni. Iako je većina odašiljača bila oštećena, nastavljen je rad smanjenom snagom s rezervnih položaja.

U vrijeme Domovinskoga rata sedmorica novinara, snimatelja i drugih zaposlenika radija i televizije izgubili su živote izvještavajući s bojišnica. Boreći se za istinu, s mikrofonima i kamerama u rukama, poginuli su HRT-ovi djelatnici: Žarko Kaić, Gordan Lederer, Đuro Podboj, Nikola Stojanac, Željko Ružičić, Branimir Polovina i Siniša Glavašević.

Danas HRT ima osam regionalnih radiopostaja i osam regionalnih HRT centara. Ima tri nacionalna i osam regionalnih radijskih programa (kanala), četiri zemaljska TV programa i jedan satelitski TV program koji se emitira na hrvatskome jeziku. Od 1997. radijski i televizijski programi HRT-a također se emitiraju u digitalnoj tehnici preko satelita za cijelu Europu.

Danas HRT u svom sastavu, osim televizije i radija, ima i Simfonijski orkestar, Zbor, Jazz orkestar i Tamburaški orkestar.

Hrvatska radiotelevizija aktivni je član (od siječnja 1993.) Europske unije radiotelevizija (EBU – *European broadcasting union*), udruge javnih televizija.

Prelazak s analognoga na digitalni sustav emitiranja programa započeo je 26. siječnja, a dovršen je 5. listopada 2010. godine.

Dana 25. svibnja 2012. arhiv televizijskoga i radijskoga programa te zbirka notnih zapisa glazbene proizvodnje dobili su status kulturnoga dobra.

Izvori: HRT radio – Općenite informacije o Hrvatskom radiju, Hrvatska enciklopedija, Roman Galić

63. Mogila (Zagreb, park Maksimir)

Mogila je spomen-humak nastao povodom tisuću godina hrvatskog kraljevstva, krunidbe hrvatskoga kralja Tomislava 925. godine na Duvanjskom polju. Podignut je 1925. prema projektu arhitekta Aleksandra Freudenreicha, a financiran od Hrvatskog sokolskog saveza. Hrvatski sokol bio je gimnastička organizacija, ali istodobno i društvo nastalo radi buđenja nacionalne svijesti.

Slika 1. Mogila (MJ)

Mogila je građena od grumenova zemlje. Dovršena je 1926. Prilikom III. svesokolskog sleta, od 13. do 17. kolovoza 1925. godine, održano je prinošenje zemlje iz 155 mjesta Hrvatske, u kojima se tijekom tisućljeća zbio neki važan povijesni ili kulturni događaj. Grude su donesene sa sljedećih lokacija: Duvanjskog polja – na kojem je okrunjen prvi hrvatski kralj Tomislav, iz Gvozda – gdje je poginuo posljednji hrvatski kralj Petar Svačić, s Kvaternikova groba u Rakovici, s Gupčeve lipe u Stubici, iza zidina staroga grada Zrinskih u Čakovcu, ispred rodne kuće J. J. Strossmayera u Osijeku, s tvrđave Knin, s Medvedgrada itd.

Mogila je obnovljena 1995. godine. Popravke i današnji izgled projektirao je arhitekt Mladen Markulin. U obnovljeni spomen-humak ugrađena je i gruda hrvatske zemlje koju je svojim poljupcem blagoslovio Sv. Otac papa Ivan Pavao II. u zagrebačkoj luci 10. rujna 1994.

Na Dan oružanih snaga RH, 28. svibnja 1995. na Mogilu je postavljena skulptura sokola raširenih krila, rad kipara Marijana Gajšaka i Mladena Mikulina. Na spomeniku je godine 1925./26. trebao biti brončani kip sokola skupljenih krila kojeg je izradio kipar Ivo Kerdić, ali je taj kip uništen pri provali u atelje kipara. Hrvatski sokol je smetao kralju (Srbima) pa je 1929. kraljevskim ukazom ukinut; raspuštena su sva hrvatska sokolska društva. Umjesto Hrvatskog sokola osnovan je Jugoslavnski sokol pod kraljevim patronatom.

U komori koja se nalazi u temeljima Sokolske mogile nalaze se različiti predmeti iz tadašnjega doba. Ima tu veziva, obuće, preslica, čaturica, šumskog oruđa, knjiga i brošura itd. Otvaranje komore planira se 2025. godine kako bi mlađi naraštaji vidjeli kako se nekada živjelo.

Godine 1925. na spomen-ploči je pisalo: *“U spomen na 1000-godišnjicu hrvatskog kraljevstva i godina podizanja 1925.)”*

Danas spomen-ploča nosi tekst : *“ 1995. za ostvareni san Hrvata : Slobodnu, Nezavisnu, Međunarodno Priznatu Hrvatsku Državu.”*

Spomenik je upisan u registar nepokretnih kulturnih dobara Republike Hrvatske.